

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

**TÜRK GAZETECİLİĞİNİN YENİ EDEBİYATIN DOĞUŞUNA ETKİSİ
(1860-1876)**

Nurtaç ERGÜN ATBAŞI

Doktora Tezi

Ankara, 2017

TÜRK GAZETECİLİĞİNİN YENİ EDEBİYATIN DOĞUŞUNA ETKİSİ (1860-1876)

Nurtaç ERGÜN ATBAŞI

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

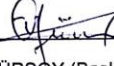
Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2017

KABUL VE ONAY

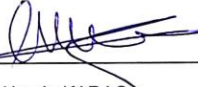
Nurtaç ERGÜN ATBAŞI tarafından hazırlanan "Türk Gazeteciliğinin Yeni Edebiyatın Doğuşuna Etkisi (1860-1876)" başlıklı bu çalışma, 08/12/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ülkü GÜRSOY (Başkan)

Prof. Dr. Abide DOĞAN (Danışman)

Prof. Dr. Nesrin KARACA

Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN ÇELİK

Doç. Dr. G. Gonca GÖKALP ALPASLAN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

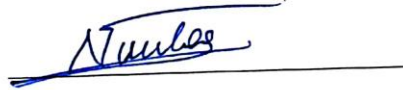
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

26/12/2017

Nurtaç Ergün Atbaşı

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.
(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)
- Tezimin/Raporumun 26/12/2020 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.
(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)
- Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.
- Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

26/12/2017

Nurtaç ERGÜN ATBAŞI

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Abide DOĞAN danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Nurtaç ERGÜN ATBAŞI

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın başlığından fikir sürecine ve son kontrolüne kadar değerli bilim insanı, kıymetli hocam Prof. Dr. Bilge ERCİLASUN'un adı vardır. On dokuzuncu yüzyılın büyüklü dünyasına girmem için beni teşvik etti; engin bilgisiyle ve sabrıyla desteğini hiçbir zaman esirgemedi, yorulmadan bana zaman ayırdı. Teşekkür ederim demenin yetersizliğini fazlasıyla hissedeceğim böylesi bir desteği bana verdiği için ona minnettarım. Onun öğrencisi olmak büyük bir gurur... Çok teşekkür ederim.

Akademik hayata başladığım günden itibaren bana olan inancını hiç kaybetmeyen, daima destek olan ve her zaman olduğu gibi bu çalışma süresince de değerli bilgilerinden faydalandığım, karşılaştığım zorlukları aşmama yardım eden ve manevi desteğini derinden hissettiğim doktora tez danışmanım, hocam Prof. Dr. Abide DOĞAN'a teşekkür ederim.

Yanında olduğum ilk günden bu yana hem tüm bilgi birikimini hem de sevgisini cömertçe sunmaktan hiç vazgeçmeyen, yorulduğumda ve enerjim tükendiğinde bana tekrar başlamak için hayat enerjisi veren, kendisinden Türk edebiyatına, hayata ve akademisyenliğe dair çok şey öğrendiğim hocam Doç. Dr. G. Gonca GÖKALP ALPASLAN'a teşekkür ederim.

Lisans öğrenimimden başlayarak uzun yıllar öğrencileri olduğum ve onlardan çok şey öğrendiğim kıymetli hocalarım Prof. Dr. Dilek YALÇIN ÇELİK'e ve Yrd. Doç. Dr. Serdar ODACI'ya teşekkür ederim.

Tüm yolların çıkmaza dönüştüğü zamanlarda fikirleri ve emekleriyle yanımda olmaktan hiç bıkmayan, tezimi okuma inceliğini gösteren, sonsuz bir sabra sahip olan arkadaşım Dr. Koray ÜSTÜN'e teşekkür ederim. Her zaman olduğu gibi bu çalışma boyunca da hem bilgisiyle hem de sevgisiyle en zor zamanlarda daima yanımda olduğu için arkadaşım Yrd. Doç. Dr. Sibel BULUT'a teşekkür ederim.

Avusturya Viyana Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü'ne araştırma yapmam için beni davet ettiği, mükemmel ev sahipliği, zaman buldukça değerli bilgilerini benimle paylaştığı ve bana özgür bir çalışma ortamı sunduğu için Prof. Dr. Gisela PROCHAZKA EİSL'a teşekkür ederim.

Çalışmam boyunca büyük bir sabırla, özveriyle ve anlayışla bana destek olan annem Zeynep ERGÜN'e, babam Necdet ERGÜN'e, kardeşim Sertaç ERGÜN'e ve eşim Akın ATBAŞI'na her şey için çok teşekkür ederim.

ÖZET

ERGÜN ATBAŞI, Nurtaç. *Türk Gazeteciliğinin Yeni Edebiyatın Doğuşuna Etkisi (1860-1876)*, Doktora Tezi, Ankara, 2017.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişmeye başlayan Türk gazeteciliğinde, edebiyat ve gazetenin arasında güçlü bir bağın varlığı söz konusudur. Gazetelerin edebiyata etkisi olumlu yönde olmuş ve yeni edebiyatın gelişimini doğrudan etkilemiştir. "Türk Gazeteciliğinin Yeni Edebiyatın Doğuşuna Etkisi (1860-1876)" adlı bu tezde hedeflenen, Tanzimat dönemi olarak da adlandırılan 1860-1876 yılları arasında yayımlanmaya başlayan *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr*, *İbret*, *Hadika* ve *Basiret* gazetelerinin modern Türk edebiyatının doğuşu aşamasında oynadıkları rolün derecesini belirlemek ve dolayısıyla bu gazetelerdeki edebi hareketliliği göstermektir. Zaman zaman, tek tek ele alınmak suretiyle incelenen bu devre ait gazetelere, geniş bir perspektiften bakmanın yeni bir edebiyatın temellerinin atıldığı dönemin daha iyi değerlendirilmesine katkı sağlayacağı fikri çalışmanın başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Tez, matbaanın gelişimi ve gazeteciliğin doğuşunun yanı sıra süreli yayın olarak gazetenin işlevleri hakkındaki bilgileri içeren Giriş'in dışında iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle, Türk gazeteciliğinin doğuşuna ve gelişimine zemin hazırlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma çabalarının sosyal ve kültürel ortamdaki yansımaları genel bir çerçeve çizilerek anlatılmıştır. Ardından Batılılaşma çabalarının içinde önemli bir yer tutan imparatorlukta matbuat hareketleri ve özellikle ilk Türk gazetesinden başlayarak 1876'ya kadar yayımlanmış olan Türkçe gazeteler genel bağlamda değerlendirilmiştir. Tezin ikinci bölümünde ise 1860-1876 olarak belirlenen yıl aralığında faaliyet göstermiş *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr*, *İbret*, *Hadika* ve *Basiret* gazeteleri içerikleri doğrultusunda tespit edilen bazı başlıklardan hareketle değerlendirilmiştir. Yeni edebiyatın doğuşunda gazetelerin oynadığı rol, -bir edebi tür olarak gazetelerde büyük bir yere sahip olan- tiyatroya dair verilerden, kitap ilanlarından, tefrikalardan, matbuata, dile ve eğitime dair kaleme alınan yazılardan oluşan örnekler aracılığıyla kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Edebiyat, Gazete, Tanzimat, *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr*, *Basiret*, *İbret*, *Hadika*.

ABSTRACT

ERGÜN ATBAŞI, Nurtaç. *Influence of Turkish Journalism to Modern Turkish Literature (1860-1876)*, Ph.D. Thesis, Ankara, 2017.

There is a strong bond between literature and newspapers in Turkish journalism that began to develop during the second half of the nineteenth century. Newspapers have positively influenced literature and directly influenced the development of new literature. In this thesis study, entitled *Influence of Turkish Journalism to Modern Turkish Literature (1860-1876)*, the aim is to reveal the level of the roles played by the newspapers, *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr*, *İbret*, *Hadika* and *Basiret*, in the rise of contemporary Turkish literature between 1860-1876, a.k.a. the Tanzimat reform era, and to demonstrate the literary activity in such newspapers. The starting point of the study is based on the idea that by thinking outside the box with regard to the newspapers published in this period, and by addressing each one individually, it will contribute to a better evaluation of the period in which the foundations of a new literary were laid.

In addition to the introduction, the thesis comprises two parts, including the development of the printing press and the rise of journalism, as well as information about the functions of the newspaper as a periodical. In the first part, the repercussions of the Ottoman Empire's endeavors in terms of Occidentalization, which prepared the ground for the rise and development of Turkish journalism, were drawn within a general framework within the social and cultural environment. Then, their importance was considered in terms of Occidentalization efforts, the printing activities in the empire and, starting from the very first one, the specific Turkish newspapers that were being published until 1876 were evaluated in the general context. In the second part of the thesis, the *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr*, *İbret*, *Hadika* and *Basiret* newspapers, which were published between 1860-1876, were evaluated according to various themes that were identified, taking into consideration the contents of such newspapers. An attempt has been made to substantiate the role played by these newspapers in the rise of the new literature, by means of examples consisting of data on the theater, which is considered as a noteworthy literary genre in newspapers, book promotions, serials, and articles on the press, language and education.

Keywords

Literature, Newspaper, Tanzimat, *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr*, *Basiret*, *İbret*, *Hadika*.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	iii
ETİK BEYAN.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
TABLolar DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
ÖNSÖZ	xiii
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MATBUAT FAALİYETİNİN BAŞLANGICI VE GELİŞİMİ.....	14
1.1. BATILILAŞMA HAREKETLERİNİN KÜLTÜREL VE SOSYAL YAPIDA BAŞLANGICI VE ATILAN İLK ADIMLAR.....	18
1.2. 1876'YA KADAR BASIM FAALİYETLERİ	35
1.3. SÜRELİ YAYIN FAALİYETLERİ.....	48
1.3.1. <i>Tercüman-ı Ahval'e</i> Kadar Gazetecilik	56
1.3.2. 1860-1876 Yılları Arasında Gazetecilik	64
2. BÖLÜM : YENİ EDEBİYATIN DOĞUŞUNA ZEMİN HAZIRLAYAN EDEBİ HAREKETLİLİĞİN GAZETELERDEKİ GÖRÜNÜMÜ.....	93
2.1. GAZETENİN GELİŞMESİ VE EDEBİYAT İLE İLİŞKİSİ.....	93
2.2. 19. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATINDA YENİLEŞMENİN İZLERİ.....	101
2.3. GAZETELERDE TİYATRONUN GÖRÜNÜMÜ.....	108

2.4. TEFRİKALAR.....	124
2.5. KİTAP İLANLARI.....	141
2.6. MATBUAT HAKKINDA YAZILAR.....	148
2.6.1. Gazete ve Gazetecilik Hakkında Yazılar.....	150
2.6.2. Matbaa ve Kitap Basımı Hakkında Yazılar.....	154
2.7. DİL HAKKINDA YAZILAR.....	158
2.8. EĞİTİM HAKKINDA YAZILAR.....	167
SONUÇ	178
KAYNAKÇA.....	186
EK 1. 1860-1876 Yılları Arasında Basılan Tercüme Roman Listesi.....	200
EK 2. 1860-1876 Yılları Arasında Basılan Telif Roman Listesi.....	202
EK 3. 1860-1876 Yılları Arasında Basılan Telif Tiyatro Oyunları Listesi....	203
EK 4. 1860-1876 Yılları Arasında Basılan Uyarlama ve Tercüme Tiyatro Oyunları Listesi	208
EK 5. Tez Çalışması Orijinallik Raporu.....	210
EK 6. Tez Çalışması Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu.....	212

KISALTMALAR

M.	: Muharrem
S.	: Sefer
RA.	: Rebi-ül-evvel
R.	: Rebi-ül-ahir
CA.	: Cemaziyel-evvel
C.	: Cemaziyel-ahir
B.	: Receb
Ş.	: Şaban
N.	: Ramazan
L.	: Şevval
ZA.	: Zil-kade
Z.	: Zil-hicce
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Akt.	: Aktaran
Hk.	: Hakkında

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: Şair Evlenmesi'nin Tefrika Bilgisi ve Tefrikaya Düşülen Notlar.....	132
Tablo 2: Gazetelerde Yayımlanan Tefrikalar.....	135
Tablo 3: Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, İbret, Hadika, Basiret Gazetelerinde Kitap Satış İlanları.....	145
Tablo 4: Gazete ve Gazetecilik Hakkında Yazılar.....	151
Tablo 5: Matbaa ve Kitap Basımı Hakkında Yazılar.....	155
Tablo 6: <i>Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, İbret, Hadika, Basiret</i> Gazetelerinde Yayımlanan Dil Meseleleri Üzerine Yazılar.....	163
Tablo 7: <i>Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, İbret, Hadika, Basiret</i> Gazetelerinde Eğitim Meseleleri Üzerine Yazılar.....	173

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Gazetenin Özellikleri.....	6
Şekil 2: Gazetede Edebiyatın Tiyatro Türü Örneğinde Görünümü.....	111

ÖNSÖZ

“Türk Gazeteciliğinin Yeni Edebiyatın Doğuşuna Etkisi (1860-1976)” başlıklı bu tezin amacı; Tanzimat dönemi olarak da adlandırılan 1860-1876 yılları arasında yayımlanmaya başlayan *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr*, *İbret*, *Hadika* ve *Basiret* gazetelerinin modern Türk edebiyatının doğuşu aşamasında oynadıkları rolün derecesini belirlemek ve dolayısıyla bu gazetelerdeki yeni edebiyatın doğuşunda etkili olduğu düşünülen edebi hareketliliği göstermektir. Türk gazeteciliğinin yeni Türk edebiyatının doğuşunda etkili olduğu bilgisinin, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra yayımlanan gazetelerin incelenmesi ile somut olarak ortaya çıkacağı düşünüldüğü için bu çalışmanın elde edilen veriler ışığında Türk edebiyatına katkı sağlayabileceği düşüncesi çalışmanın başlangıç noktasını oluşturur.

Bu çalışma Giriş ve Sonuç hariç iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu’nda Batılılaşmanın hâkim olduğu sosyal ve kültürel ortamın içinde gelişmeye başlayan gazetecilik ve yayımlanan gazeteler incelenmiştir. İkinci bölümde ise seçilen beş gazete, yeni Türk edebiyatının doğuşunda gazetenin rolünü belirlemek üzere değerlendirilmiştir.¹ Çalışmanın malzemesini süreli bir yayın olan gazete oluşturduğu için girişte, öncelikle gazetenin ne olduğu, dünyada nasıl bir gelişim izlediği ve buna ek olarak matbaa hakkında da birtakım temel bilgiler verilmiştir. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Süreli Yayın Faaliyetlerinin Başlangıcı ve Gelişimi” başlıklı birinci bölümde ilk önce Batılılaşma ekseninde imparatorluğun kültürel ve sosyal alt yapısına dair bilgi verilmiştir. Bu yol seçilirken, gazetenin toplumla iç içe olan yapısı gereği, imparatorluktaki doğuşu ve gelişiminin hatta ilerleyen vakitlerde içeriğinin anlaşılabilmesi için devrin sosyal ve kültürel hayatının mutlaka bilinmesi gerektiği fikrinden hareket edilmiştir. Batılılaşmanın hemen her alanı etkilediği on dokuzuncu yüzyılda gazetenin de bu ortamdan soyutlanamayacağı tartışılmaz bir gerçektir. İmparatorluğun sosyal ve kültürel ortamıyla organik bir bağa sahip olan

¹ Gazetelerin hangi kütüphanede bulunduğu bilgisine Hasan Duman’ın *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu: 1828- 1928* isimli eserinden faydalanılarak ulaşılmıştır.

basım faaliyetlerinin 1876'ya gelene değin nasıl bir gelişim seyri izlediği anlatılmıştır. Basım faaliyetlerine geniş bir yer verilmesinin sebebi de, gazetelerin çıkmaya başladığı dönemden itibaren nasıl bir yapının içinde olduğunun tespiti için gereklidir. Basım faaliyetlerinin bir kısmını oluşturan süreli yayınların gelişimi de kronolojik olarak iki başlık altında incelenmiştir. *Tercüman-ı Ahval*'e kadar imparatorlukta yürütülen tüm süreli yayın faaliyetleri, ilk örnekler olmaları ve *Tercüman-ı Ahval*'le birlikte gazetecilikte açılan yeni dönemin özelliklerini tespit edebilmek ve bir karşılaştırma yapabilmek için ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın temelinde yer alan beş gazete, bazı sınırlar çizilerek belirlenmiştir. İncelenecek gazetelerde yayım yerinin İstanbul olması; temalı bir gazete olmaması ve yıl aralığı olarak da Tanzimat dönemi adıyla anılan 1860-1876 yıl aralığında yayımlanmaya başlanmış olması koşulu aranmıştır. Tüm bu kriterlere uyan gazeteler içinden ise hem yayımlanma süresi bakımından hem de içerik yönünden belirlenen dönemin içinde yayımlanan diğer gazeteleri de kapsadığı ve temsil ettiği düşünülen *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr*, *İbret*, *Hadika* ve *Basiret* adlı gazeteler incelenmek üzere seçilmiştir.

Tezin "Edebi Hareketliliğin Gazetelerdeki Görünümü" başlıklı ikinci bölümünde ise seçilen beş gazete taranarak, edebiyata dair bulguların paylaşılacağı başlıklar oluşturulmuştur. Bu başlıklara geçilmeden önce de, gazetenin edebiyatla olan ilişkisine "Gazetenin Gelişmesi ve Edebiyat ile İlişkisi" başlığı altında; Batılılaşmanın etkisiyle edebiyatın geçirmeye başladığı değişimine de "19. Yüzyıl Türk Edebiyatında Yenileşmenin İzleri" başlığı altında değinilmiştir. Bu değişimden bahsedilmesinin nedeni gazetenin gelişmeye başladığı ve edebiyatın da bir taraftan gazetenin içinde yer alarak değişimini sürdürdüğü dönemin, farklılaşan edebi türlerin ve edebiyat anlayışının ekseninde, gazetede yer alan edebiyatın daha iyi anlamlandırılabilmesini sağlayacağı düşüncesidir. Edebiyatın gazetelerdeki görünümünü; edebi tür örneği olarak tiyatro, tefrikalar, kitap ilanları, gazete ve gazetecilik üzerine yazılar, matbaa ve kitap basımı üzerine yazılar, dil üzerine yazılar ve eğitim üzerine yazılar, başlıkları altında, seçilen örnekler üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu alt başlıklar için şu yöntem

uygulanmıştır: Başlıkta adı geçen konunun bütünlüğünü sağlamak konuyu kronolojik olarak takip edebilmek için öncesinde konuyla ilgili yaşanan gelişmeler hakkında kısaca bilgi verilmiş, sonrasında incelemeye tabi tutulan gazetelerde bu konuyla ilgili saptanan verilerden örnekler seçilerek dökümü ve yorumu yapılmış ve devrin zirve şahsiyeti olarak gazetelerde öncü rol oynayan Namık Kemal'in bahsi geçen konuyla ilgili, bu konuda yazılmış diğer yazıları da kapsayan ve başlığa örnek oluşturabilecek bir yazısının yorumu yapılmıştır.

İncelemede kullanılan başlıklar gazetelerin okunarak içeriklerinin açığa çıkması üzerine belirlenmiştir. Her bir başlığın altında yer alan seçilmiş örnekler, bütünü tamamını yansıtması koşulunu yerine getirmektedir. Bu sebeple gazetelerde edebiyatın varlığının açıklanması için tek bir edebi tür seçilmiştir. Bu türün tiyatro olarak belirlenmesi incelenen dönemin ve gazetelerin özelliğinden kaynaklanmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda batıdan gelen bir iletişim türü olarak gazetenin yine batıdan gelen bir edebi tür olarak tiyatro ile sıkı bir ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, 1860-1876 yılları arasında yayımlanan gazetelerin neredeyse tamamında da gözlemlenebilir. Gazetelerdeki yeni edebiyatın varlığı şiir ve roman türünden ziyade tiyatro türü üzerinden izlenir. Gazetelerde az sayıda da olsa şiir yayımlanmaktadır; fakat bunlar geleneksel şiir örnekleridir. Yeni bir tür olan roman ve hikâye ise bu yıl aralığında gazetelerde yeteri kadar tutmaz. Tanzimat aydınının toplumun faydasını düşünerek hareket ettiği bu yıllarda topluma fayda sağlayabileceği düşünülen gazetede, yine topluma fayda sağlayacağı düşünülen bir tür olan tiyatronun diğer edebi türlere göre daha fazla varlık göstermesi, tiyatronun incelemede ön planda tutulmasına neden olmuştur. *Gazetelerde Tiyatro* başlığı altında, tiyatronun hangi yönlerden gazetede yer aldığı araştırılmıştır. Gazetede yer alan tiyatro tefrikası, sahnelenecek oyunların ilanı, satışa sunulmuş tiyatro kitaplarının ilanı ve tiyatro türü üzerine kaleme alınmış eleştiri yazıları, örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

Bu bölümde, tiyatro türünün tartışıldığı üç yazı seçilmiştir. Bunlar Namık Kemal'in "Tiyatro", "Tiyatrodan Bahseden Arkadaşlara" ve Ahmet Midhat Efendi'nin *Eyvah*

adlı piyesi üzerine kaleme aldığı yazılardır. Seçilen bu makalelerin Namık Kemal'e ait olması bilinçli bir seçimdir. Modern Türk edebiyatının oluşumunun ilk aşamasında nasıl tiyatro ön plandaysa, Namık Kemal de hem gazetede etkin konumu hem de Batılılaşma yanlısı bir yazar olarak ön plandadır. Tiyatro hakkında başka isimler tarafından yazılan diğer tüm yazıları kapsayan Namık Kemal'in bu üç yazısı, bir edebi eleştiri örneği olarak işlenmiştir. Tefrikalar başlığı altında, tefrika hakkında bilgi verilerek incelenen gazetelerde yer alan tefrikalar paylaşılmıştır. Kitap ilanları başlığı altında ise gazete ilanı hakkında bilgiler verilerek gazetelerde yayımlanan kitap ilanları üzerinde durulmuştur. Gazete ve gazetecilik, matbaa ve kitap basımı, dil ve eğitim meseleleri üzerine yazılan yazıların her biri ayrı başlıklar halinde kurgulanmıştır. Gazetelerde yazılan yazılar tablolar içinde gösterilerek, bu yazıların genel bir değerlendirmesine yer verilmiştir. Tanzimat döneminde, Batılılaşma hareketlerinin hız kazandığı ve hemen her alana da etki ettiği bilinmektedir. Gazetenin ve edebiyatın da bu etki içinde olduğu düşünüldüğünde iki farklı alanın birleşiminin de farklı unsurlar aracılığıyla olacağı ortadadır. Bu sebeple gazetelerin edebiyata etkisini sadece edebi türler üzerinde tespit etmeye çalışmak, özellikle bu dönemin çok yönlü sosyal ve kültürel yapısı dikkate alındığında, sığ bir yargıya varılmasına neden olabilir. Gazetelerde yer alan gazetecilik, matbaa, kitap basımı, dil ve eğitim meseleleri üzerine yazılmış yazıların, Tanzimat döneminin her şeyi kapsayan geniş yapısı ile doğru orantılı olarak, edebiyatın gelişimine çeşitli yollardan katkı sağladığı düşünülmektedir. Tezin sonucunda ise elde edilen veriler değerlendirilerek yorumlanmıştır. Ek olarak 1860-1876 yılları arasında basılan telif ve tercüme roman listeleri ile telif, tercüme ve uyarlama tiyatro eserlerinin listelerine yer verilmiştir. Çalışmayla dolaylı yoldan katkı sağlayacağı düşünülen bu listelere yer verilme sebebi, 1860-1876 yılları arasında kitap olarak basılan yeni edebi türlerin, gazetelerdeki edebiyatın varlığı ile karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmesi, yorumlanmasıdır.²

² Bu listelerin oluşturulmasında faydalanılan kaynaklar için bkz. Ayaydın Cebe, 2009; Bay, 2013; Bulut, 2017; Ülken, 2011; Yalçın Çelik 1998.

“Türk Gazeteciliğinin Yeni Edebiyatın Doğuşuna Etkisi (1860-1876)” başlığını taşıyan bu çalışma, daha önce basın tarihi, tarih, sosyoloji ve Türkoloji gibi alanlarda yürütülen çalışmaları temel alarak hazırlanmıştır. Çalışmamızda 1860-1876 yılları arasında yayımlanmaya başlamış beş gazete hakkında daha önce de çeşitli kaynaklarda kimi zaman müstakil olarak kimi zaman da bağlamı ve inceleme yöntemi farklı olan toplu bir değerlendirme içinde yer aldığı görülmüştür. Bu çalışmada belirlenen 1860-1876 yıl aralığında yayımlanan süreli yayınlar hakkında yapılan iki doktora on altı yüksek lisans tezi yazılmıştır. Bu tezin kapsamında değerlendirilen gazetelere daha önce yapılan çalışmalarda kimi zaman toplu olarak kimi zaman müstakil olarak yer verildiği saptanmıştır. Mustafa Can, Tanzimat Dönemi Süreli Yayınlarından Edebi Dergiler ve Gazetelerdeki Yazıların Toplu Bibliyografyası (1992-DR); Ali Kurt, Basiret Gazetesinin Edebiyat ve Kültür Yazılarının Sistemik İndeksi (1999-YL) isimlerini taşımaktadır. Daha önce hazırlanan bu çalışmalar indeks çalışmalarıdır. Bu tezin adı geçen çalışmalardan farkı ise tahlile ve yoruma dayanarak, modern edebiyatın doğuşunun gazetelerdeki somut varlığını araştırmak üzere, gazetelerin genel taramasının ardından ortak bazı başlıklar tespit edilerek bu başlıkların seçilen örneklerden hareketle yorumlanmasıdır. Böylece Tanzimat devrinde yayımlanan gazetelerin modern Türk edebiyatının doğuşundaki rolü, örnekler ışığında açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

GİRİŞ

Basın³, gazete ve dergi gibi belirli zaman aralığında çıkan yayınların tamamını kapsayan ve “haberleri ve fikirleri toplama, değerlendirme, işleme ve bunları başkalarına ileterek kamuoyu oluşturma sanatını mümkün hale getiren yazılı kitle haberleşme aracı” (İnuğur, 1999, s. 20) olarak tanımlanır. Basının önemi, hem insanlar arasındaki iletişimi sağlaması hem fikri gelişmenin ilerlemesi hem de devlet yönetiminin sağlıklı işleyişine katkısı gibi birbirini tamamlayan ve daha da çoğaltılabilecek pek çok yönden ileri gelmektedir.

Sözlükte “Politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için yorumlu veya yorumsuz, her gün veya belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan yayın” şeklinde tanımlanan gazete, akademik ve özgün pek çok çalışmaya konu olmuş⁴; gazete ve gazetecilik üzerine yapılan basın tarihi çalışmalarında gazetenin, haber alıp verme ihtiyacının yazılı olarak karşılanmaya başladığı ilk günlerden günümüze kadar gelen süreç içinde kaydettiği gelişmeler bu tanımın paralelinde aktarılmaya çalışılmıştır.

Haber ve haberleşme faaliyetleri insanlık tarihi kadar eskidir. Çünkü haber alma ve haber duyurma isteği insanın en temel ihtiyaçlarından biri konumundadır. İnsanlar tarihi süreç içinde haberleşme ihtiyacını önce sözle, ilerleyen vakitte de yazılı olarak karşılama yolunu seçmiştir.⁵ Basının doğuşunda temel öge olan haber kavramı çok eskilere dayanırken, yazının icadından sonra başlatılabilecek olan yazılı basın tarihinin gazeteciliğe gelene kadar geçirdiği aşamalar da yüzyılları bulur. Son iki yüzyılda gazeteye dair bulgulara rastlansa da asıl manada –yani bugün kullanılan manada- gazetenin, matbaanın icadının ardından ortaya çıktığı bir gerçektir. Matbaanın icadı ve bir dizi toplumsal, siyasal değişimin ardından gazetenin, yeni yeni oluşumunu tamamladığı görülür.

³ Basın sözcüğünün yerine genellikle matbuat sözcüğünün kullanıldığı da olur. Matbuat, tab olunmuş şeyler, matbaa mahsulatı olan ve basılıp yayımlanan her şey anlamına gelse de, özel anlamda süreli yayınları içine alan basının eşanlamlısı olarak kabul görmüştür.

⁴ Türkçe Sözlük, Ankara, 2011, s.909.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ertuğ 1970; Şapolyo 1971; İnuğur 1999.

Hakiki gazetenin ve gerçek gazetecinin doğuşu için, merkezi devletlerin meydana gelmesi, hukuk fikrinin yerleşmesi, hürriyet kavramının kanun himayesine girmesi ve basın-yayın serbestliğinin kurulması, nihayet sanayi hareketinin kuvvetlenmesi gibi çeşitli içtimai, iktisadi, siyasi ve hukuki inkılâpların vukua gelmesi icap etmiştir (Ertuğ, 1970, s.16-17).

Ertuğ, yukarıda saydığı tüm bu inkılâpların ardından gerçek gazetenin ve gazeteciliğin doğduğu ve geliştiği fikrini savunur. Her ne kadar matbaanın icadının ardından gazetenin varlığından söz etmek gerekirse de gazete bir haberleşme aracı sayıldığından yazının icadından sonra ilk çağlarda da yazılı haberleşmeyi sürdüren uygarlıkların varlığından bahseden kaynaklar mevcuttur. Mısır'da haber içeriğine sahip papirüsler, eski Yunan sitelerinde ve eski Roma'da halka duyurulmak üzere düzenlenen yazılı belgeler gazetenin ilk ataları olarak kabul edilebilir. Ortaçağ'a gelindiğinde ise Çin'de X. yüzyılda başlayan ve varlığını yüzyıllarca aralıksız sürdüreceği olan bir süreli yayına rastlanır. Avrupa'da ise gazeteciliğin tarihine bakıldığında -elle yazılan ve elde dolaştırılan- el yazması haber mektuplarının 13. ve 14. yüzyıllarda bir ticaret merkezi olan Venedik'te ortaya çıkmış olduğu ve yazılı olarak haber verme/alma etkinliğinin bu tarihten sonra kesintiye uğramaksızın gelişerek devam ettiği düşünülmektedir.⁶ Haber mektupları sosyal, iktisadi ve siyasi sebeplerle uyanan merak ve heyecanın giderilmesi ihtiyacından doğmuştur. El yazması haber mektupları başlarda haber alma ihtiyacını kısıtlı bir çevre için karşılamış; tüm halkı etkileyen bir rol oynamamıştır. Matbaada yaşanan gelişmeler doğrultusunda 15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl başlarında basılı haber mektupları Avrupa'da yaygınlık kazanmasına karşın el yazması haber mektupları bir süre daha rağbet görmeye devam etmiştir. Bu haber mektuplarının içeriğini farklı şehirlerden, ülkelerden gelen haberler oluşturmuştur. Elle çoğaltılan haber mektupları herhangi bir denetimden geçmemesi ve kişiye özel olması sebebiyle de varlıklı kişiler tarafından kullanılmaya devam eder.⁷ Bu mektupların da hazırlayanları, satıcıları,

⁶ Avrupa'daki haber mektuplarından çok daha önce haber alışverişi dünya üzerindeki ilk uygarlıklarla birlikte nasıl başladıysa, basım faaliyetleri de aynı şekilde, Gutenberg'den çok daha öncelere dayanmaktadır. Matbaa icat edilmeden önce de bazı baskı ve çoğaltma yolları mevcuttur. Tahta kalıplarla damga, blok (krilografi) ve hatta müteharrik harflerin kullanılmasıyla basma ve çoğaltma yapma işi, Gutenberg'in modern matbaayı icadından önce bir süre çeşitli bölgelerde kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ertuğ 1970; İnuğur 1999; Şapolyo 1971.

⁷ Avrupa'da haber mektuplarına duyulan ilginin en önemli sebeplerini anlayabilmek için Avrupa Tarihi'ni incelemek gerekir.

yazıcıları, aboneleri vardır. Fakat bu özelliklerine rağmen yine de gazeteden farklıdır. Çünkü hem yayılma alanları dardır hem biçimsel olarak belli bir düzene sahip değildir hem yorumsuz basit haberler içerirler hem de basılış zamanları rastgeledir; tüm bu sebeplere dayanarak bahsi geçen el yazması mektupların süreli bir yayın olmaktan uzak oldukları söylenebilir.

15. yüzyılda Johannes Gutenberg'in matbaayı icadının ardından gazetenin bugünkü manada şekillenışı biraz zaman almıştır. Matbaanın Avrupa'da yaygın olarak kullanılmaya başlanması, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren. Hollanda, İsviçre, Fransa ve İspanya gibi ülkelerde bulunan matbaacıların kaynağı da Almanya'nın Mainz şehrinde yetişen matbaacılara dayanmaktadır. Matbaanın icadının ardından teknik yönden gelişmeye devam etmesi, bu gelişimin hem insan kuvvetine-emeğine daha az ihtiyaç duyulması hem de daha hızlı makinelerle kısa sürede sayıca fazla basım yapılması yönündedir.

İnsanların haberleşme ihtiyacını karşılayan haber mektuplarının matbaanın icadını izleyen süreçte belli nitelikler edinerek gazeteyi doğurduğu söylenebilir. Başlangıçta matbaanın ve dolayısıyla gazetenin aleyhinde bir tavır takınılmasına rağmen zamanla bu tepki de yok olmuştur. Gazetenin zamanla edindiği belli başlı özelliklerden biri mevkutluk (periyodiklik) yani belli zaman aralıklarıyla çıkıştır. Süreli (mevkutluk) olma özelliğini taşıyamayan basılı haber mektuplarının ardından, günlük gazetenin çıkışına kadar geçen sürede öncelikle on altıncı yüzyılın başlarında yılda bir yayımlanan Almanaklara ardından da on yedinci yüzyılın başlarından itibaren on beş günde bir, haftalık veya aylık sürelerde çıkan yayınlara rastlanır. Tespit edilen ilk günlük gazete Almanya'da, 1660 yılında yayımlanmıştır.⁸ Bunu yine Almanca konuşulan bölgeler takip etmiş; Fransa'da 1777'de ve İngiltere'de 1702'de ilk günlük gazeteler basın hayatında yerini almıştır.

⁸ *Einlaufende Nachricht von Kriegs und Welthändeln* adıyla Leipzig'de Timotheus Ritzsch tarafından yayımlanır (Ulusoy Nalcioğlu, 2013, s. 29).

Basının gelişmesi için harcanan çabanın yanında bir de ülkedeki yöneticilerin siyasi sebeplerle basın üzerinde kurduğu baskıdan bahsetmek gerekir. Basının doğup geliştiği hemen her ülkede, birbirleriyle aynı zamanda yaşanmamış olsalar da, baskı süreci yaşanmıştır. Halka kolaylıkla ulaşan basının önüne birtakım engeller koymak istenmiş, özgürlüğü çoğu zaman kısıtlanmıştır. Bu süreçte, sansür ve kapatma uygulamalarının yanında ekonomik yönden zarara uğranmasına neden olan, basın malzemesine, gazeteye getirilen ağır vergiler de mevcuttur.

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise basın hareketleri, Avrupa'da belli bir seviyeye gelmiş, basının gelişme aşamasında önemli adımlar geride bırakılmıştır. Yıllar süren bir gelişimin olduğu nokta günümüz gazeteciliği ile hemen hemen paralel bir yapıdadır. Avrupa basını on sekizinci yüzyılın ilk yıllarında günlük gazeteye kavuşmuş, sansüre ve kapatma cezalarına da maruz kalmış fakat birden bire gazete yaygınlaşmamıştır. Gazetenin yaygınlık kazanarak yüksek baskı sayısına ulaşması ancak on dokuzuncu yüzyılda mümkün olur. Gazetecilik için önemli bir konumda bulunan fikir ve yorum içerikli siyasi gazeteciliğin basın hayatında yer bulması on sekizinci yüzyıla denk gelir.

1 Ocak 1777'de *Journal de Paris* isimli ilk günlük gazetenin yayımlandığı Fransa, yaşadığı siyasi gelişmelerle, siyasi gazeteciliğin basının gelişiminde nasıl olumlu bir rol oynadığının önemli bir örneği olarak görülebilir. Fransız devriminden önce Fransa'daki süreli yayın sayısı ile devrimden sonraki süreli yayın sayısı arasındaki büyük farkı, basının devrim ve devrimin getirdikleri için ne denli önemli olduğunu kanıtlar. Siyasi basının Fransa'da doğmuş olmasına devrimin katkısı büyüktür. Öte yandan devrimi oluşturan koşullardan biri olarak da basın faaliyetlerini gözden uzak tutmamak gerekir.⁹

On dokuzuncu yüzyılda ise basın özgürlüğüne kavuşabilen ülkelerin gazetelerinde siyasi haberlerin ve fikir yazılarının gelişimi söz konusudur. İçinde

⁹ Fransız Devrimi ve basının ilerlemesi, siyasi gazeteciliğin doğuşu hakkında Jurgens Habermas'ın *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü* isimli eserinden hareketle ayrıntılı tespitler için bkz. Budak, 2014, s. 208-209.

fikir yazılarını barındıran gazetelerin bir diğer unsuru olarak edebi ve sanatsal yazılar sıralanabilir. Bu bağlamda gazeteciliğin gelişiminde edebiyatın yeri de çok büyük önem taşır.

Edebiyatın süreli yayınlarda ve özelde gazetenin ve gazeteciliğin sınırları içinde kendine yer bulması, on yedinci yüzyılda başlar. Fransız ve Alman gazetelerinde ve dergilerinde edebiyatın ön planda olduğu görülür.¹⁰ On sekizinci yüzyılda da edebiyatın süreli yayınlardaki önemi azalmaz hatta artar. Edebiyatın gazeteciliğin içindeki artışı sadece yüzyılın önemli olayı aydınlanmanın beraberinde getirdiği bir gelişim olarak kabul edilemez. Bunun yanında bir diğer neden; aynı dönemde Almanya'da görülen siyasi baskıların, gazeteleri doğrudan etkilemesiyle, yazarların bir kaçış olarak kullandıkları edebiyatı, gazete yazılarına taşımalarıdır.¹¹ Fikir yazılarının artması ve edebi gazeteciliğin yaygınlaşmasının yanında, ilk Basın Kanunu'nun (İngiltere'de) yürürlüğe girişi, muhalefet gazeteciliğinin ve gazete ilanlarının da doğuşu, on sekizinci yüzyılda yaşanan aydınlanmanın etkisiyle, gazeteye dair önemli adımlardır.

Başlangıcından itibaren düşünüldüğünde, basın tarihinde¹² görülen en büyük gelişme, belli başlı koşulların oluşumuna büyük katkı sağlayan gazetenin, yaygınlaşması ve toplumlarda fazlasıyla kabul görmüş olmasıdır. İletişim araçlarının keşfi ve kullanımının artması, fotoğrafların yaygınlaşarak süreli yayınlarda vazgeçilmez bir yer edinmesi, yaşanan teknolojik gelişmelerle de baskı hızının ve kalitesinin artarak, dağıtım aşamasının aynı doğrultuda yükselmesi başta gazetenin ve derginin insanların hayatındaki yerini belirginleştirmiştir.

¹⁰ Dergi niteliğinde ilk edebi ve ilmi gazete, 1665'te Paris'te yayımlanan *Journal des Savants*'tir.

¹¹ Fransa'da ise 1789 İhtilali'nden kısa bir zaman sonra politik basının baskı altında tutulduğu dönemde, edebiyat basında rağbet görmeye başlamıştır. Edebi gazetelerden *Le Mercure*, *Le Journal des Débats* ve *Le Décade* bazılarıdır.

¹² Basın tarihçisi M. Nuri İnuğur'un batıda basının gelişimine dair yaptığı tasnif dikkate değerdir: I. Basının doğuşu (yazının icadından Fransız Devrimi'ne kadar geçen zaman), II. Basının Gelişmesi (Fransız Devrimi'nden 1848'e gelene kadar) III. Basının evrimi ve zirveye ulaşması (1850'den 1914'e kadar geçen süre), IV. Modern basın dönemi (I. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönem) (İnuğur, 1999, s. 17).

Hem içerik hem biçim özellikleri bakımından gazetenin aldığı son şekil; dergiciliğin ortaya çıkışı ve gazeteden farklı bir süreli yayın özelliğini alması; bir süreli yayının belli bir konuda ya da belli bir grup için hazırlanması; gazeteciliğin bir meslek olarak kabul görmesi; basın yasalarının oluşturulması; ilan ve reklamın gazete için gelir kaynağı olarak kullanılması gibi hususlar gazetenin yıllar hatta yüzyıllar içinde geçirdiği değişim ve gelişimin sonucunda kazanılmıştır. Bahsi geçen tüm gelişmelerin biraya toplandığı zaman dilimi de yaklaşık on dokuzuncu yüzyıla denk gelir.

Basın tarihlerinde her yönüyle ele alınan ve gelişimi izlenen, çeşitli yöntemlerle yorumlanan gazetenin sahip olduğu misyon ve çevresindeki toplumsal ve idari yapılara etkisinden hareketle, bazı özelliklerini tanımlamak mümkündür.

Şekil 1. Gazetenin Özellikleri

Gazete						
Haber ve fikir ulaştırma vasıtasıdır.	Günlük bir yayındır.	Siyasi, sosyal, fikri, iktisadi gelişime fayda sağlar.	Makale, fıkra, deneme, sohbet, karikatür, yorum, eleştiri, hikaye, karikatür ve resimleri içinde barındırır.	Kamuoyu oluşturur ve toplumlara yönlendirir.	Halkın eğitimine dolaylı yollardan katkı sağlar.	İçerdiği bilgiler ile gelecek zaman için bir belge niteliği taşır.

Kitle iletişim araçlarının ilki sayılan gazetenin, toplumsallaşma için de kıymetli bir yere sahip olan, en temel ve birincil işlevi haber vermedir. Gazete, haber verme işlevi temelinde siyasal, sosyal, ekonomik, sanatsal ve bilimsel bilgiyi topluma ulaştırır. Böylece haber verme işlevi temelli daha pek çok işleve sahip olan bu

yayın organının içinde gerçek haberlerin dışında halka ait olan toplumsal değerlerden isteklere ve tercihlere kadar pek çok farklı unsur tespit edilebilir. Bu durumda gazetenin hem psiko-sosyal hem de toplumsal işlevleri de içinde barındırdığı doğru bir yargı olur. Kamuoyu oluşturulması ve ikna yoluyla toplumun yönlendirilmesi de, eğitime ve hoşça vakit geçirtme iddiası yolunda eğlenceye yönelik veriler içermesi de ilanların kullanılması da bahsi geçen işlevleri işaret eder.

Gazete, “olaylardan halkı sürekli haberdar ederek kamuoyunu düzenleyen, yönetici otoriteleri uyaran, ele aldığı konular yönünden uğraş alanı sınırsız olan, bir yayın organı” (İnuğur, 1991, s. 21) ve bir diğer tanıma göre de “günlük olarak yayımlanan haberleri ve fikirleri toplama, değerlendirme, işleme ve bunları başkalarına ileterek kamuoyu oluşturma sanatını mümkün hale getiren kitle iletişim aracı” (Gezgin, 2003, s. 12) olarak ulaştığı son hali ile modernleşmenin doğurduğu bir vasıtaadır. Bir tür olarak gelişimi aşamasında varlığını sürdürdüğü toplumların çeşitli alanlarındaki gelişmeyi ve ilerlemeyi de destekleyen bir yapı olmuştur aynı zamanda. Bu yönüyle yasama, yürütme ve yargının yanında bir diğer kuvvet olarak tanımlanması yerinde bir tespittir. Basının dolayısıyla gazetenin bahsi geçen tüm işlevlerinin yanında, pek çok çalışmaya kaynaklık etmesi bakımından da görünür olan, belge olma niteliğidir. Basılan ve yayımlanan bu metinlerin tümü, tarihi belgeler olarak değerlendirilir.

Sürelî yayınlar arasında gazeteden sonra en yaygın olan yayın, “düzenli aralıklarla yayımlanan, belirli bir ya da birkaç ilgi alanına ilişkin haber, makale, deneme, inceleme, araştırma ve eleştiri gibi yazıları, çeşitli edebî ürünleri ya da belirli konulara yönelik derlemeleri içeren ve genellikle resimli olan basılı yayınlar”¹³ olarak tanımlanan dergidir. Bir yayının dergi olarak adlandırılabilmesi için beş temel özellikten bahsedilebilir:

Düzenli bir yayın aralığının bulunması (en az haftada bir-en fazla üç ayda bir), içinde okunacak metinlerin yer alması, okurlar tarafından talep edilmesi ya da para karşılığında satın alınması, diğer yayınlardan bağımsız olarak dağıtılması, ciltli olması” (Yapar, 2000, s. 68).

¹³ Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 1987, Cilt7, s.162.

Basın tarihleri incelendiğinde derginin bir süreli yayın olarak doğuşunun başlangıçta gazeteden keskin çizgilerle ayrılamayacak bir yapıda olduğu görülür. Dergiciliğin başlangıcını en erken on yedinci yüzyıl olarak kabul eden basın tarihçileri, ölçütlerini de haber verme işlevinden ziyade belirli konular üzerine yazılan yazıların toplandığı yayınlar olarak belirlemişlerdir. Edebiyatın, sanatın, bilimin hatta teknolojik gelişmelerin daha özel ve derinlemesine bir incelemeye tabi tutulan konular olarak bir süreli yayında bulunması; haftalık, iki haftalık ya da aylık zaman aralıklarıyla basılan dergileri imlemektedir. Hâlbuki gazetenin başlangıçta kendisini haber mektuplarından ayıran önemli özelliklerinden biri, haberleri bir fikir temelinde yorumlayarak okuyucuya ulaştırması, belirli ve özel konularda da yazılar içermesidir. Gazete tarafından okuyucuya sunulan, siyasete, edebiyata, teknolojiye, kültürel hayata dair bilgiler, ilerleyen vakitlerde dergilerin işlevlerinden sayılacaktır. On yedi ve on sekizinci yüzyıllardaki bazı yayınların nitelenmesinde kullanılan “dergi niteliğinde gazete” ifadesi de bu duruma açıklık getirebilir. Tarihsel olarak değerlendirildiğinde günlük gazeteden önce varlık gösteren dergi, aylık, on beş günde ve haftada bir yayımlanan kimisi bilimsel kimisi de haber içeren dergiler, on sekizinci yüzyıldan sonra yaygınlaşmıştır.

Tüm bu bilgilerden hareketle; gazete ve dergi olmak üzere her iki yayın organının işlevi aynı olmasına rağmen, yapıları gereği birtakım özellikler açısından değerlendirildiğinde birbirinden farklılık göstermektedir. Bu yayın organlarının birbirleri arasında fark yaratan özelliklerin başında yayın aralığı gelir. Günlük olarak basılması gereken gazetenin aksine dergi haftalık ya da aylık başta olmak üzere belli bir zaman aralığı ile basılır. Gazetenin ve derginin içerik yönünden analizi yapılacak olursa, daha geniş bir zaman aralığıyla okuyucuya sunulan dergide konular, seçilmiş ve üzerinde çalışılmış özel konulardır. Fotoğraflarla desteklenirler; dergi hem kapak hem de içerik yönünden özel bir tasarıma sahiptir (Yapar Gönenç, 2005, s. 25-28). Derginin işlenecek konunun daha derinlemesine ele alınabilecek bir yayın olma özelliği, kitap ve gazete arasında bir tür olarak nitelenmesine neden olur. Kitabın daha uzun sürede üretilmesi ve okuyucudan daha ayrıntılı bir okumanın beklenmesi ile günlük olan ve çok kısa sürede

hazırlanarak yine çok kısa sürede okunması beklenen gazete arasında görülen dergi, ne kitap yoğunluğunda ne de gazete yüzeyselliğindedir (Yapar, 1999, s. 7).

Bugünün aksine basın tarihinin başlangıç aşamasında süreli yayınlar arasında kesin çizgilerle belirlenen ayrımlardan bahsetmek güçtür. Yayınlar doğuş ve gelişim aşamasında türlü farklılıklara uğrarlar, gelişirken aynı zamanda değişirler. Bu durum batıda da doğu da böyle olmuştur. Bu sebeple basın tarihinde yaşanan gelişmelerin zirveye ulaştığı noktaya kadar geçen sürede özellikleri bakımından birbirinin içinde yoğrulmuş yayınlar bulmak mümkündür. Cavit Orhan Tütengil de, *Yeni Osmanlı'lardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği 1867-1967* başlıklı çalışmasında bu görüşe benzer bir yargıda bulunur. Tütengil, çalışmasının Jön Türk gazetelerini tasnifi aşamasında belli başlı ölçütlerden bahseder, belirlenen tarih aralığındaki gazetelerin nasıl tasnif edileceğini tartışır; bu ölçütlerden birini de yayınların özellikleri oluşturur. Süreli yayınların önce dergi ve gazete olarak ayrılması sonra da özelliğine dayanarak siyasi, mizahi, fikri olmaları yönünde incelemeye tabi tutulabileceğinden bahseder; fakat buradaki problem yayınlar için gazete ve mecmua nitelemesinin her zaman doğru bir adlandırma olmadığıdır. Bu tespitten hareketle de bir yayın organının hâkim vasfının her zaman belli bir kalıp içine sığdırılmasının mümkün olamayacağı yargısına varır (Tütengil, 2011, s. 9).

Resmi gazete tanımlaması ise, ülkedeki iktidarın sadece haber vermek ve iktidarın lehine kamuoyu oluşturma işlevini yerine getirmek üzere kurduğu gazeteler için kullanılır. Türk basın tarihinin başlangıcını nasıl resmi gazeteler oluşturuyorsa batıda da bazı ülkeler için aynı durum geçerli olmuştur. Fransa'da on yedinci yüzyılda devlet destekli gazetecilik vardır ve La Gazette 1631'de yarı resmi daha sonra devletin resmi yayın organı olarak La Gazette de France ismini alıp resmi yayın organına dönüşmüştür (İnuğur, 1999, s. 59). Türk basınında da ilk gazetelerde resmi ve yarı resmi nitelikli yayınlara rastlanır. Resmi ve yarı resmi gazeteler, devletin dolayısıyla iktidarın elinde bir güç olarak varlıklarını sürdürürler. Yarı resmi gazete tam olarak olmasa da, bir yanıyla özgürdür. Özellikleri bakımından doğrudan haber verme işlevlerini yerine getirir, nerdeyse

sadece iktidarın duyurularını iletmekle görevleri sınırlı bir yapıya sahiptirler. Yorumlu bir habere yer verilmediğinden, fikir gazeteciliğinden uzaktırlar. Bu yapılarıyla gazeteciliğin ilerlemesinde bir rol oynamışa benzemezler.

Batı'da gazeteciliğin geçirdiği gelişim evreleri yüzyıllara yayılırken, Osmanlı İmparatorluğu'nda gazetecilik, Batı'da ulaştığı en son merhaledeki haliyle başlamıştır. Tıpkı roman ve tiyatro gibi edebi türlerde olduğu gibi, gazete, Batı'da gelişimini neredeyse tamamladıktan sonra Türkçe gazeteler basın hayatında yerini alır. Türkçe gazete basımının 19. yy gibi geç bir vakitte ülkeye girmesi, bir yönüyle de daha önceki yüzyıllarda Batı'da yaşanan kültürel ve teknolojik gelişmelere kapalı olunması sebebiyledir. Bu bağlamda Avrupa basın tarihi ile aynı zaman dilimlerinde paralel yapıda ilerleyen bir Türk basın tarihinden bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Ne başlangıcı ne de gelişim aşamaları birbiriyle benzerlik gösterir. Örneğin 1879-1900 yıl aralığı, geçmişte yoğun baskıya ve sansüre maruz kalmış Fransa basınının özgürlükler açısından en mükemmel dönemidir. Fakat doğuşunun üzerinden henüz elli yıl bile geçmemiş olan Türk basını için bu yıllar baskı altında sıkıntılı bir dönem olarak okunur. Avrupa'da gazeteciliğin işlevleri daha on yedinci yüzyılda yerini bulmuşken, Türk gazeteciliği için bunu söylemek ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra mümkün olur.

Basın, Tanzimat'tan itibaren başlayan modernleşmenin önemli bir kolunu oluşturur. Gazetenin basit haber mektuplarını geride bırakarak hızla gelişimini sürdürmesi ve kısa zamanda yüksek bir seviyeye ulaşmasının altında modernleşme aşamasında devletin aydınlarının konumları ve tavırları belirleyici olmuştur. İlerlemeye yönelik olan tüm değişimler aydınlara da yansdığı ölçüde, aydınların dünyaya ve insana dolayısıyla yaşadıkları topluma ve devlete bakışları ya da tüm bunlara karşı tavırları, sorgulayıcı bir niteliğe bürünür. Avrupa'yı, geleneğin ardından modern gören ve öğrenen devrin aydınları-özellikle Tanzimat- tavırlarını devlet işlerinde, siyasette, kültür ve edebiyat alanlarında sorgulayıcı ve yapıcı olmak üzere inşa ederler. Basın ise bahsi geçen tüm alanlarda faaliyet gösteren, çalışan aydınların önemli bir aracı olur. Fakat

matbaanın icadından önce de sonra da yazılan ve basılan eserler ya şüpheyle karşılanmış ya da sansüre maruz kalmıştır. Basıma ve basına hak ettiği özgürlüğün sağlanması uzun yılları bulmuştur. Avrupa'da bu özgürlüğün akılda kalan en büyük adımlarından biri, 1789'da yayımlanan İnsan Hakları Bildirgesi'nde basın özgürlüğüne dair kaleme alınan maddedir.¹⁴

Fransız İhtilali'ni müteakip fikir ve basın hürriyeti talepleri tüm Avrupa ve dünyada dalga dalga yayılmaya başlamış ancak, otoriteler de buna karşın muhalif gazeteleri veya gazetelerin yazar veya editörlerini satın almak, kendi gazetelerini kurmak, ya da cezai bir kısım yaptırımlar (gazetenin süreli, süresiz kapatılması, vergi uygulamaları, gazeteciler için hapis, sürgü, para cezası vb.) gibi yeni tedbirler almaya devam etmişlerdir (Ulusoy Nalcioğlu, 2013, s. 27).

Gelişimi hiç durmayan, sürekli ilerleyen basının aldığı tepkiler, gerilemesine değil güçlenerek yoluna devam etmesine sebep olmuştur. Akılcılığın yaygınlaştığı on dokuzuncu yüzyılda basın çok önemli bir konuma yükselmiştir. Gazetenin, fikirlerin tartışıldığı, olayların analiz edildiği, pek çok farklı alanda bilgiler içeren, dinamik bir yayın halini alması, her gün için güncel bilgilerle çıkıp sonrasında da tarihe de belge olarak kalması kıymetini artırmıştır.

Basın hareketleri varlık gösterdiği toplumla doğrudan etkileşim halindedir. Hem kendisi toplumun yapısına etkide bulunur hem de toplumun kendisini yönlendirmesi söz konusudur. Siyasi, kültürel, sosyal, ticari vb. alanlarda yaşanan gelişmelerin basın hareketlerini yönlendirmesi ile aynı zamanda basının da bahsi geçen alanlardaki gelişmelere yön vermesi birbirine koşut ilerleyen bir durumdur.

Basın aynı zamanda çağdaşlaşma yolunda önemli bir yoldur ve çok yönlü bir yapıya sahiptir. Tanzimat aydınlarının siyasi, sosyal, ekonomik, edebi ve eğitim hayatında çağdaşlaşma yolunda gösterdikleri tüm çabaları devrin basın hayatında bulmak mümkündür. Gazetenin çağdaşlaşma yolunda Osmanlı toplumuna sağladığı katkı da böylece görünür kılınmış olur.

¹⁴ "Düşünce ve kanaatlerin özgürce iletilmesi insanın en değerli haklarından biridir. Her yurttaş özgürce konuşup yazabilir ve basım yapabilir. Yalnız yasada öngörülen hallerde bu özgürlüğün kötüye kullanımından sorumludur" (Ulusoy Nalcioğlu, 2013, s.27).

Sosyal kurumlar, toplumun gerçek ihtiyacına verdiği nispette tutunur ve yaşar. Sosyolojinin bu değişmez hükmü, en yüksek ilim derneklerinden en basit gazete ve dergilere kadar bütün kurumlar hakkında uygulanabilir (Levend, 1954, s. 248).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe basım faaliyetleri kitap basımıyla başlamış etkinliğini süreli yayınların ortaya çıkışı ile güçlendirmiştir. Süreli yayınların okuyucularını zamanla kitaba, kitap okumaya yönlendirdiği görülür. Yazı dilinin ve siyasi, sosyal yapıya dair belli bir fikir sahibi olmanın süreli yayınlar aracılığıyla gerçekleşmesi, okuryazarlığın ilerlemesi kitap yazımı/basımı ve okunması hususunda da yol alınmasını beraberinde getirir. Batılılaşma yolunda atılan adımların daha sağlam, kalıcı ve sürekli olması bakımından da başta gazete olmak üzere süreli yayınların etkisi büyüktür. Siyasete, askeri sahaya, eğitime, sosyal hayata ve kültüre kadar hemen her alanda yaşanan gelişmelerin temelindeki süreli yayınlar, bugünden bakıldığında geçmişin aydınlanması, gelinen bugünlerin nasıl inşa edildiğinin ortaya çıkması, toplumsal ortak hafızanın neleri barındırdığının anlaşılması gibi kritik noktaların birleşerek oluşturacağı bütüne en büyük katkıyı sağlayacak verilerden biridir. Bu sebeple geçmişe dönüp bakıldığında bir kaynak olarak süreli yayınlar bugün Türk dünyası için önemli çalışma alanı olarak görülmektedir. Süreli yayınlar, yayımladıkları günde olduğu gibi geçmişe ait bir belge olarak da taşıdıkları önemden dolayı her zaman dikkate değer bir konumdadırlar. Süreli yayınlar, basıldıkları zamanı aydınlatmada ve toplumun yaşadığı pek çok alandaki gelişmeye dair birtakım ipuçları barındırması bakımından da büyük rol oynar. Sosyal bilimcilerin süreli yayınlara yönelik yürüttükleri çalışmaların temelinde de bu olgu yatmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gazetelerin siyasi, tarihi ve kültürel misyonu kendi dönemlerinde de yol gösterici ve öğretici olduğu gibi, günümüzde de sosyal bilimcilerin faydalandığı çok önemli bir kaynak konumundadır ve öğreticiliği, yol göstericiliği bu yönde devam etmektedir. Çünkü gazeteler, farklı disiplinlerin kendi alanlarına katkı sağlayacak bilgilere ulaşmada göz ardı edilemez bir kaynaktır. Böylece gazete ve dergiler, sadece basın tarihi üzerine çalışan bilim insanlarına

değil; tarih, sanat tarihi, sosyoloji, ekonomi, edebiyat gibi sosyal bilimlerin diğerk farklı alanlarında çalışan bilim insanlarına da kaynak teşkil etmektedir.

Türkçe basının doğuşunun ardından basın hayatına giren uzun soluklu ya da kısa soluklu olsun her gazete ve dergi de; bugün incelendiğinde gözle görülebilir, elle tutulabilir metinler olarak dünden bugüne kalan belgelerdir. Bu belgelerin edebiyat araştırmaları için de önemli veriler içerdii, uzun yıllardır Türkoloji sahasında yürütölmeye devam edilen süreli yayın çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda açığa çıkmaktadır.

1. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MATBUAT FAALİYETİNİN

BAŞLANGICI VE GELİŞİMİ

Avrupa'da başlangıcı on yedi ve on sekizinci yüzyıllara kadar geriye götürülebilecek olan süreli yayın faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda on dokuzuncu yüzyılda doğar ve bu tarihten itibaren gelişimini sürdürmeye devam eder. İmparatorluktaki matbuat¹⁵ faaliyetlerinin oluşumunu ise Avrupa'daki basım faaliyetlerine dayandırmak mümkündür. Bu gelişmelerden biri önce Arapça sonra da Arap harfli Türkçe kitapların Avrupa'da basılarak imparatorluk topraklarına getirilmesi; diğeri ise gayrimüslimler tarafından imparatorluğun belli şehirlerinde kendi matbaalarını kurarak kitap basmaya ve gazete çıkarmaya başlamalarıdır. Bu hazırlık aşamasının ardından Türkçe yazılı basın doğuş ve gelişim safhaları da, imparatorluktaki batılılaşma hareketlerinin önemli bir parçası olur.

İmparatorluğun yaşadığı mali, siyasi ve askeri güçsüzlük dolayısıyla, Avrupa karşısında ulaşılmak istenen yüksek seviyeye doğru atılan adımlar, başlangıçta özellikle askeri alanda olsa da öncelikle hız verilen ve önemi fark edilen bir diğer hareket, matbuattır. Matbaanın kurulması ve aktif olarak işlemeye başlaması ile ortaya çıkan; yabancı dillerden -özellikle Fransızcadan- ders kitaplarının ve farklı edebi türlerde eserlerin tercümesi, telif eserlerin artışı ve tabii ki bunun yanında haber alma/duyurma işlevinin yanında daha pek çok işlevi üstlenen süreli yayınlar tüm bu matbuat hareketlerinin içinde yer alır. Kitap basımının apayrı bir konuma sahip olmasının yanında süreli yayınların hızla işlerlik kazanması ve yaygınlaşması bahsi geçen yüzyılın matbuat hareketleri bakımından da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki önemini bir kez daha açığa çıkarır.

¹⁵ Matbuat, tab olunmuş, matbaa ürünü olarak basılıp yayımlanan her şeyi kapsasa da; çoğunlukla süreli yayınlar/basın için kullanılmıştır. Türkçe Sözlük'te de matbuatın karşılığında basın sözcüğü yer almaktadır. Bu başlık altında ise genel anlamı dikkate alınmıştır.

Öncelikle süreli yayınları ve her türlü kitap basımını da içinde barındıran matbuatın değişimin, ilerlemenin ve yenilenmenin ana noktaları olarak kabul gören batılılaşma hareketlerinin içinde kritik bir yerde bulunması tesadüf değildir. Yaşanan tüm gelişmeler bilinçli bir çabanın ürünüdür. Özellikle Türkçe matbuatın geç de olsa imparatorluğun içinde yerini alması ve önemli gelişmelerin de lokomotif görevini üstlenmesi öncelikle belli başlı sosyo-kültürel yapıdaki değişiklik ile beraber değerlendirilmesini gerekli kılar. Batılılaşma hareketlerinin içinde müstakil olarak var olan ve zamanla ilerleyen, yenileşme hareketlerini doğrudan etkileyen bir yapı olarak karşımıza çıkan matbuat; özellikle iki ayrı kolda (biri tercüme ve telif olmak üzere kitap basımı diğeri gazete ile başlayan dergiciliğin var oluşu ile giderek zenginleşen süreli yayınlar olmak üzere) varlık gösterir. Ve matbuatın, dolayısıyla süreli yayınların bu topraklar için önemi ve varlığı bağlamında mutlaka devrin kültürel ve sosyal yapısına değinmek gerekir.

Türkçe matbuatın doğuşu ile yenileşme hareketlerinin ilerlemesi arasında doğru orantı olması, matbuatın gelişmenin ve değişimin öncülerinden/kilit noktalarından biri olduğu gerçeğini ortaya çıkarırken, matbaanın imparatorluk topraklarına neden bu kadar geç girdiği daima düşünülmüş ve cevap aranmış önemli bir sorudur. Türklerin matbaa ve basım hayatına Avrupa'dan da imparatorluk mensubu azınlıklardan da geç girmiş olması kimi zaman birbirini tamamlayan kimi zaman da birbirinden farklılık gösteren birden fazla nedene bağlanmıştır.¹⁶ İmparatorluğun despotik yönetim şeklinden, çoğunluğu okuma yazma bilmeyenlerden oluşan halkın cehaletine; basım faaliyetlerinin din adamlarınca dini yönden sakıncalı bulunarak engellenmek istenmiş olabileceğinden, mali yapının çöküşü ile -basım işlerinde kullanılmak üzere- yeteri kadar maddi kaynağa sahip olunamamasına; teknik açıdan yetersizliklerden hattatların matbaa karşısında önemsizleşme kaygısına kadar sıralanan birçok sebep aslında birbirinden ayrı olarak değil bir bütünün parçaları olarak değerlendirilmelidir.¹⁷

¹⁶ "Basım sanatı Osmanlı tarihinde yalnızca bir din sorunu değil, kısmen teknik, kısmen ekonomik, kısmen de siyasal bir sorun olmuştur" (Berkes, 2011, s. 61).

¹⁷ Ayrıca bakılabilir: Binark 1976.

Matbaa ve kitap basımı konusunda bazı kesimlerce yürütülen direnişe ve isteksizliğe, bunun yanında yaşanan maddi imkânsızlıklara rağmen on sekizinci yüzyıldan itibaren basım faaliyetlerinin artarak devam ettiği on dokuzuncu yüzyılda da Türkçe eser basımının iyice yerleştiği bir gerçektir.

Türkçe matbuat ne kadar geç başlamış olursa olsun, Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumun sosyal, kültürel ve siyasi hayatında değişimlere ve dönüşümlere zemin hazırlamıştır. Matbuat faaliyetlerinin etkileşimde olduğu yapıların, siyasi varlığını sürdürebilmek çabasında olan imparatorluğa çoğu zaman fayda sağlaması planlanmış fakat kimi zaman beklenenin ve arzu edilenin aksine durumların oluşmasına da sebep olmuştur.

Kitap basımının artması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzünü ister istemez Avrupa'ya dönmeye başlaması; Avrupa'daki farklı alanlardaki gelişmelerden faydalanıp kendi eksiklerini gidermek istemesi arasında doğru orantı bulunmaktadır. Başta maddi ve sonrasında askeri alanda yaşanan gerilemenin dikkatleri Batı'nın gücüne yönelterek bu gücün farkına varış, aynı zamanda Batı'da gelişen ve ilerleyen bilimin de farkına varışı beraberinde getirir. Nasıl teknik alanda eğitim vermesi için Batı'dan öğretmenler getiriliyorsa ülkeye, Türkçeye tercüme edilen eserlerin çoğu da bu eğitimin bir parçası olacak şekilde bilimsel eserleri oluşturur. Mühendislik, felsefe ve tıp alanlarında tercüme edilmeye başlanan eserlerin basımı, Türk matbaacılığında, matbuat ve fikir hayatında da bilimin ışığında ilerlemenin yolunu bir daha kapanmamak üzere açılmasını sağlayan en büyük etkenlerin başında gelir.

Matbuat üzerine, eğitim alanı açısından yapılan değerlendirmede; matbuatın eğitime katkısı bizzat idarenin kontrolünde başlamış ve gelişmiş olması yönündedir. Açılan yüksekokulların ders kitabı ihtiyacının karşılanması için önceleri eserler yabancı dillerden tercüme edilirken zamanla tercüme yerini Osmanlı aydını tarafından kaleme alınan telif eserlere bırakmıştır. Matbuatın siyasi hayatı etkileyen kısmı ise basın olmuştur. İdarenin tek elinde doğmuş olan Türkçe basın zamanla özgürlüğünü ilan etmiş; idare kendi sözcüsü olarak

kullandığı basını daha sonra kendi karşısında bulmuştur. Despotik idarenin devamı için farklı seslerin ve fikirlerin ortaya çıkmaması gerektiğinden, basına uygulanan kısıtlamalar da erken dönemden itibaren görülmeye başlanmıştır. Matbuatın en genel manada kültürel ve sosyal yapıya etkisi ise hem Türk aydınının hem de modern Türk edebiyatının doğuşuna sağladığı katkıda aranmalıdır.

Matbuat faaliyetlerinin içinde, siyasete, hukuka, ticarete, devleti işlerine, halkın okuma alışkanlığına, yazı diline ve yeni bir edebiyata sağlayacağı katkılarla büyük bir paya sahip olacak olan gazetecilik de vardır. Halkın devlet işlerinden haberdar olmasını sağlamak için çıkarılmaya başlanan 1831'de ilk Türkçe gazete *Takvim-i Vekayî*'nin yayın hayatına girmesi ile başlayan ve zaman içinde sayıları çoğalan Türkçe süreli yayınlar, Abdülmecid'in padişahlığında ilan edilen Tanzimat-ı Hayriye ile birlikte on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı yenileşme hareketlerinin daha da farklı bir bilinçle sürüp gitmesine sebep olur. Tanzimat Fermanı'nın ardından 28 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı da, her ne kadar siyasi sebeplere dayansa da, imparatorlukta zihniyet değişimlerinin duraklarından biri olma özelliği gösterir. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı gibi belli başlı gelişmelerin de ışığında batılılaşma hareketlerinin askeri sahada, eğitim sahasında, kültürel, siyasi ve sosyal sahalarda kademe kademe ilerlemesinin en büyük aracı basım ve basın hareketleri olur. Matbaanın etkinliğinin artması batılılaşmanın hem en büyük aracı hem de önemli bir getirisi olarak kabul edilir. Basım faaliyetlerinin tüm dünyada meydana getirdiği gelişme ve ilerleme, Osmanlı İmparatorluğu'nda da köklü değişikliklere sebep olmuştur. Bu sebeple basım faaliyetleri, batılılaşmanın en büyük aracıdır. Basımın gelişmesi ise imparatorluğun yüzünü dönmeye başladığı Batı dünyasından alınan modernleşme fikri sayesinde. İç içe geçmiş ve bir potada erimiş bu durumda birbirini besleyen iki olgudan bahsedilmesi olağandır. Batılılaşmanın ve basım-yayın faaliyetlerinin iç içe geçmişliği bundan ileri gelmektedir.

İmparatorlukta basım faaliyetlerinin batılılaşma hareketlerinden ve çerçevesinden ayrı olarak açıklanması, tıpkı süreli yayınların matbaa ve basım

faaliyetlerinden ayrı açıklanamayacak olması gibi mümkün olmadığından batılılaşmanın geçirdiği aşamalardan genel hatlarıyla mutlaka bahsedilmesi gerekir. Genel bir çerçeveye çizerek Türk basın hayatının doğuşunun ve gelişiminin daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

1.1. BATILILAŞMA HAREKETLERİNİN KÜLTÜREL VE SOSYAL YAPIDA BAŞLANGICI VE ATILAN İLK ADIMLAR

1839 yılında ilan edilen Tanzimat ile birlikte daha belirgin bir hal alan batılılaşma hareketlerinin başlangıcını elbette, bu tarihten yaklaşık yüz yıl kadar öncesinde aramak gerekir. İmparatorluğun en temelde, mali yapısında başlayan bozulmanın beraberinde getirdiği toprak kayıpları ile kültürel ve sosyal yapıdaki gerilemeye karşılık; zamanla askeri ve siyasi alanda sağlanmak istenen başarı için yola çıkılmış olsa da (bu bağlamda ayrı tutulamayacak olan) eğitime ve kültüre dair değişiklikler de batılılaşma serüveninde önemli bir noktayı oluşturmaktadır.

Nevşehirli'den evvel Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahat yapılmadığı iddia edilemez. Genç Osman'ın (1622), Murat IV.'ün (1631-1640) ve Köprülü ailesinden gelen bütün vezirlerin ıslahata teşebbüs ettikleri ve Genç Osman'dan maadasının bu ıslahatlarda muvaffak oldukları malumdur. Fakat bütün bu ıslahat teşebbüslerinde Avrupa tesirinin mevcudiyetini ispat etmek mümkün değildir. XVIII inci asırdan evvel yapılan ıslahat teşebbüslerinde yegâne gaye imparatorluğun bozulan nizamını kuvvete dayanarak iade etmektir. ıslahat disiplini mahiyettendir ve müteşebbislerin karakterlerindeki şiddet derecesinde muvaffak olmuştur. Şahıslarla kaimdir. Nitekim müteşebbisler öldükten sonra imparatorluk, ıslaha muhtaç vaziyete düşmekte gecikmeyecektir. Ne müteşebbislerinde ne de yaptıkları ıslahat hareketinde Avrupa tesiri bulunmayan bu Reform hareketleri bir tarafa bırakılırsa Tanzimatın uzak menşeyini Lale Devri'ne kadar çıkartmak imkânının mevcut olduğu kendiliğinden meydana çıkar (Karal, 1999, s. 15-16)

Osmanlı İmparatorluğu'nda on yedinci yüzyılda bozulan düzen karşısında devrin padişahları birtakım ıslahat hareketlerinde bulunsalar da; batılılaşmanın beraberinde getirdiği ıslahatlar, temelde on sekizinci yüzyıldan başlamak suretiyle üst seviyeye on dokuzuncu yüzyılda ulaşır. Askeri alan başta olmak üzere pek çok farklı alanda gerçekleştirilen yenileşme hareketleri sanata ve edebiyata da doğrudan yansır. 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın

ilanı ile Batının üstünlüğünü kabul etme ve batılılaşma yolunda Batı ile kurulan ilk resmi temas böylece on dokuzuncu yüzyıla rastlar.

II. Mahmut zamanı, bütün garplılaşma tarihinde tamamiyle ayrı ve yeni bir devrin başlangıcıdır. Bu itibarla kültür değişmelerine ait devirler arasında hususi bir ehemmiyeti ve mevkii vardır. Zira bu devirde vukua gelen yenilikler, beliren içtimai temayüller, tazyik ve tesirler, müteakip devirler üzerinde müessir olmak suretiyle müstakbel değişmelerin çıkırını açmış, istikametini tayin etmiştir. Binaenaleyh bu devir, zamanımıza kadar devam edip gelen mecburi veya güdümlü dediğimiz değişmelerin başlangıcı olmuştur” (Turhan, 1969, s. 226)

Osmanlı İmparatorluğu’nda yenileşme hareketleri, kendilerini yükselme döneminde Batı’dan üstün gördükleri ve orada olup biten gelişmeyi takip etmeme/önemsememe yolunda ilerleyen bu genel kabulden vazgeçildiğinin en büyük göstergesidir. Devlet yönetiminde tespit edilen aksaklıkların ve özellikle askeri yapıdaki yetersizliklerin on sekizinci yüzyıldan başlayarak üzerinde daha fazla düşünölmeye, döneme ve kişilere göre değişen, birtakım değişikliklerle giderilmesine çalışılır. III. Ahmet zamanında matbaanın imparatorluk için fiilen çalışmaya başlaması en büyük ve en aydınlık başlangıç noktası olur yenileşme hareketlerinde. Yenileşme çabaları için Batı ile kurulan ilişki, ilerleyen yıllar için bir temel görevi üstlenir. Atılan ilk adımların her biri vazgeçilmez tecrübeler olarak sayılmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun devlet idaresinden, askeri ve kültürel yapısına değin güçlü devirlerini geride bıraktığı gerçeği on yedinci yüzyıldan itibaren hissedilir. On yedinci yüzyılda tam olarak ne olduğuna dair net bir tanı konulamasa da, inceden inceye hissedilen ve on sekizinci yüzyılda da devam eden gerilemenin öncelikli olarak kaybedilen savaşlar ve topraklar dolayısıyla orduda başladığı görülür. Bu görünür nedenin altında ise daha önemli bir başka mesele yatmaktadır. İmparatorluğun, Batı’nın günden güne iyiye giden ekonomisinin karşısında bozulan ekonomik yapısı, bu bağlamda gerilemenin ve bozulmanın olduğu kadar ilerlemenin de önündeki en büyük engeldir. Ekonomik yapıdaki güçsüzlük geç de olsa fark edilmesine rağmen yenileşme hareketleri boyunca

artarak devam etmiş, Batılı devletlerin imparatorluk topraklarındaki ekonomik yaptırımları mali yönden bir gelişmenin sağlanmasını imkânsız hale getirmiştir.

Avrupa'nın açık denizler üzerinden dünyayı tanınması, yeni coğrafyalar keşfetmesiyle ticari üstünlüğe ulaşması, ilerlemesi açısından büyük bir yol açıcı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ise hem dini hem siyasi hem de askeri yapısı açısından kendine atfettiği üstünlük duygusundan sıyrılamayarak Avrupa'da yaşanan gelişmelerin farkına zamanında varamamıştır. Yenileşme hareketleri özellikle on sekizinci yüzyıldan başlayarak ilerleme göstermiş olsa da aslında Batı ile kurulan ilişkiler yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Başlangıçta yakalanan fikrî, idarî, teknik gelişmelerdeki üstünlüğün; on altıncı yüzyıldan itibaren Batı'da yaşanan ilerlemenin ve gelişimin gerisinde kalınmasıyla kaybedildiği görülür.

Avrupa'nın gerisinde kalış başlangıçta askeri sahada tespit edilmiş olsa da her alanda hissedilen geri kalmışlığın temelinde ekonomik sebepler bulmak mümkündür. Avrupa karşısında parasının ve malının değeri olmayan imparatorluk, bilimsel ve teknolojik alanda da yeteri kadar varlık gösteremez.

Üstelik Avrupa'nın artık ticari başarısından ileri gelen sebeplerle ekonomisi canlanmış, mali yönden yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Avrupa, pek çok yönde kalkınma aşamasındayken Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, on altıncı yüzyılda devlet adamlarınca İmparatorluğun içinde bulunduğu duruma dair hazırlanan raporlarda o gün yaşanan mevcut sıkıntılar da ileriki zamanlarda yaşanması muhtemel sıkıntılar da belirtilmeye başlanmıştır.¹⁸

Batı'da yaşanan bilimsel ve ekonomik gelişmenin gerisinde kalan imparatorluk, varlığını sürdürebilmek için bir süre sonra yenileşme yolunda yüzünü Batı'ya dönmek zorunda kalmıştır. On sekizinci yüzyılda Batı'nın ekonomik, siyasi, mali ve askeri yapısının Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha ileri seviyede olduğu kabul

¹⁸ Lütfi Paşa'nın *Asafname'si* ve *Koçi Bey Risalesi* en bilinenleri olmak üzere; *Nushati's Selatin*, *Hırzû'l-Mülük*, *Nizam-ı Alem*, *Habnâme*, *Kitab-ı Müstetab*, *Veliyüddin Telhisleri*, *Kanun-nâme-i Sultani*, *Kitabu Mesalih-i'l-Müslimin* ve *Menafi'i'l-Müminin*, *Düsturü'l-Amel li-İslahi'l-Halel*, *Telhisü'l-Beyan fi Kavanin-i Âl-i Osman*, *Nesayihü'l Vüzera* ve *'l-Ümera* metinleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, 2015.

edilmekle kalmamış; Batı'nın ulaştığı başarıya ulaşma ve temellerinden sarsılan imparatorluk için bazı çözüm arayışlarına gidilmiştir. Batı'ya dönülen yüz ise uzunca bir süre yüzeysel olarak devam eden birtakım gelişmeleri kapsamaktadır. Ne bireysel ne de toplumsal olarak analiz edilip kabullenilen uygulamalar ve fikirler vardır. Yapılması, yerine getirilmesi mecburi görülen ilk uygulamalar bir yandan her ne kadar yüzeysellik sıfatıyla nitelenseler de, diğer yandan da gelişmenin temellerini oluşturmuş olmaları gerçeği değiştiremez.

Avrupa ile Osmanlı kıyaslandığında görünür olan tablonun yorumu, Avrupa'nın zenginleşmesi ve ilerlemesiyle Osmanlı'nın da mevcut durumunu herhangi bir değişikliğe gerek duymadan olduğu gibi sürdürmeye çalışmasıdır. İmparatorlukta askeri gücün fazlalığı zamanla bir yanılsamaya sebep olmuştur. Avrupa karşısında kıyaslanamaz bir güce sahip olduğu fikri, ilerleme ve gelişmenin önünü tıkamış, dünyanın çeşitli coğrafyalarında hız kazanan yenilikleri kendilerine mal edememişlerdir. Avrupa devletlerinin teknolojiye ve sanayiye dayanan zengin ekonomilerinin yanında Osmanlı İmparatorluğu mali açıdan iyileşme umarken Kırım Savaşı sebebiyle daha da kötü bir döneme doğru sürüklenir. Batı'dan gelen yeni ve güzel olan her şeye duyulan ihtiyaç kendi üretimini yapamayan bir toplum için dengesiz bir harcama düzeninin doğmasına yol açmıştır. Gelir ve gider dengesizliğinin, bir türlü önlenemeyen çöküşü daha da hızlandırmış olduğu bugün kabul gören bir gerçektir. Ticaretin ve sanayinin sadece gayrimüslimlerin faaliyet gösterdiği alanlar olarak kalması, yabancı devletlere hesapsızca tanınan ticari ayrıcalıklar ve ucuz hammadde sağlayan açık pazara dönüşmüş olma gibi sebeplerle imparatorlukta mali yönden kalkınmayı sağlayacak olan ticaretin ve sanayinin geniş bir alana yayılamaması da ilerlemenin önünde duran ve aşılamayan setlerden biri olmuştur.¹⁹ Böylece hem imparatorluğun ticari hayatı içinde yabancılar üstün bir konuma gelmiş hem de 1850'lerden sonra Batılı devletlerin siyasi hayattaki etkinliklerinin yanında geri dönüşü olmayan ticari bir bağımlılık da doğmuştur. Yaşanan mali buhran ve dengesizlik dış ülkelere ekonomik yönden her geçen gün daha fazla bağımlı olma zorunluluğunu berberinde getirdiği için, kimi zaman yarı sömürge düzeni olarak

¹⁹ İmparatorluğun çıkmaza giren mali yapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kazgan 1995.

da nitelenen bu durum; daha çok imparatorluk kaynaklarının ticari ayrıcalıklar sayesinde yabancılar tarafından tabii ki kendi çıkarları doğrultusunda kullanılması, imparatorlukta sanayinin gelişmemesini ve hızla fakirleşmeyi açıklar niteliktedir.

Üretim kısırlığının yanında tüketimin hızla devam etmesi sosyal ve kültürel hayatı doğrudan etkilemektedir. Yurt dışından gelen her türlü etkiye açık olan toplumda gündelik alışkanlıklara varana kadar büyük değişiklikler gözlemlenir. Sanat ve edebiyatta yaşanan değişikliğe de yansıyan dışa dönüklük imparatorluk içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik ortamda sağlıklı ve iyiye doğru giden bir düzeni göstermemektedir.

Zira Türkiye'deki entelektüel ve kültürel hayatın gerçek anlamda çöküşünden bahsedebilmek için on sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılın başına kadar beklememiz gerekir. Bu çöküş eski geleneklerin tam anlamıyla tükenişinden ve yerine, yeni ve yaratıcı bir etkinin geçmeşiinden kaynaklanır (Lewis, 2013, s. 51).

On yedinci yüzyıl, imparatorluğun Avrupa karşısında toprak kayıplarıyla birlikte itibarını da kaybetmeye başladığı zamandır. Devlet yönetiminde de birtakım sıkıntılar baş göstermiş, yöneticilerin başarısızlıkları, eksiklikleri telafisi mümkün olmayan olaylara sebep olmuştur. Burada temel meselelerden biri daha önce de belirtildiği gibi imparatorluğun mali yönden girdiği çıkmazdır. Ekonomik bozulma hem halkın refahını etkilerken hem de askeri alanda elde edilmesi planlanan üstünlüğü sağlayacak teknolojik gelişmelerin gerisinde kalınmasına sebep olmuştur. Mali bozulma ardından ahlaki bozulmayı getirmiş, imparatorluğun ordusu da bundan doğrudan etkilenen ilk yapılardan biri olmuştur.

Fransız Devrimi sonrasında Batı'dan gelen yeni fikirler, siyasi yapıda olduğu gibi toplumsal yapıda da belli ölçülerde değişim sağlar. Askeri yapıda yeniliğe dair atılan adım III. Selim'in hükümdarlığı zamanına denk gelir. On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru atılan adım ise orduda hem teknik yapıda hem de eğitim aşamasında bazı yeniliklere başvurmak yönündedir. Ordunun, Batı karşısında aldığı yenilgilerine bir son vermek amacını güden bu değişim ile yenilikle

donatılmış bir ordu oluşturulmaya çalışılmıştır. Yenileşmenin önündeki en önemli engellerden sayılan Yeniçeri Ocağı'nın, II. Mahmut'un padişahlığı sırasında, kaldırılmasıyla başlayan bir dizi gelişme yenileşme ve batılılaşma hareketinin bir dönüm noktası olma özelliğini taşır. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı bir ordu kurulmasıyla II. Mahmut'un getirdiği/uygulamaya koyduğu yeniliklerin önünü açan, en başta geleneksel ordunun yok edilmiş olmasıdır. Askeri yapıda, III. Selim'in arzu ettiği, fakat tamamlayamadığı reformları uygulayan II. Mahmut olur. Ordunun güçlenmesi ve eğitimi için yine Batı'ya başvurulmuş; fakat bu kez yardım alınan ülke Fransa olmamıştır. Bir süre İngiltere, daha sonra Prusya ve Avusturya ile bu bağlamda ilişki kurulmuş; bu ülkelere yetişmeleri için az sayıda da olsa öğrenciler gönderilmiştir. Yaşanan değişimde askeri yapı en başta yer alsada, pek çok farklı alanda da yeni adımların atıldığı bir döneme girilmiştir.

“1)Yeni ordunun düzenlenmesi için yüksek rütbeli Prusya subayları çağrıldı. Bu olay Türk ordusunda Alman tesirinin başlangıcıydı. Çünkü Mısır'da Hidiv Mehmet Ali, Türkiye'ye askeri eğitim için yardım desteğini reddetmişti. 2) Hükümet ve yönetim teşkilatında reform, askeri reformu tamamladı. Batı devletleri tarafından ve başvekil yönetiminde vekillerden mürekkep kabine teşkil edildi. Vekâletler “Nezaret” adını aldı. Her vekâlette çağdaş devlet sistemine göre daireler (bureau), umum müdürlükler ve memurların görevleri tayin edildi. 3) Anadolu ve Rumeli'de ilk genel nüfus sayımı yapıldı. Yabancı memleketlere seyahat için pasaport usulü kondu. Resmi posta teşkilatı yapıldı. Bütün sosyal sınıflarda ortak halk kılığı tespit edildi. Padişah kendi başından sarığı çıkardı ve resmi başlık olarak fesi giydi ve bunu orduya ve hükümet teşkilatına yaydı. 4) İlköğretim zorunluluğu kabul edildi. Tıbbiye ve Harbiye yüksekokulları açıldı. Avrupa memleketlerine ihtisas yapmak üzere öğrenciler gönderildi. Türklere ve Türkiye'ye dair yazılmış başlıca eserler Fransızcadan Türkçeye çevrildi. 5) İktisadi reform teşebbüsüne gidildi, bazı lüks maddelerin memlekete sokulması yasak edildi. Ordu için (ve kısmen halk için) dokuma fabrikaları kuruldu. Türk tüccarının Avrupa ile münasebetlerini desteklemek için kararlar alındı. Bütün bu reformlar silsilesi, hukuki bir reform olan ve devre adını veren “Tanzimat”a hazırlık teşkil etmiş olup, kuvveti ve tesiri bakımından ondan çok daha önemlidir” (Ülken, 2013, s. 29-30).

Avrupa ile sürekli ilişki halinde bulunulması siyasi, sosyal ve kültürel yapıda yaşanan her türlü gelişmeden haberdar olunduğunu göstermektedir. Hem imparatorluktaki Hıristiyan tercümanlar hem de Avrupa'ya çeşitli vesilelerle

gönderilen devlet adamları, aydınlar ve hatta öğrenciler bildikleri ve karşılaştıkları düzene dair çıkarımlarını gerektiğinde yöneticilere sunmuşlardır.²⁰

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bozulmaya yüz tutmuş düzene dair kaleme alınan önemli bir eser Batıyı, bilim adamlarını ve Batı'daki bilimsel gelişmeleri takip eden Macar asıllı İbrahim Müteferrika'nın kaleminden ve matbaasından çıkmıştır. 1732'de kendi kurduğu matbaada bastığı bu rapor *Usulü'l-Hikem fi Nizam'il-Ümem*²¹ adını taşımaktadır. Bu eserde devlet düzeninin bozulması, Batılı devletler karşısında alınan yenilgiler ve devletin gerilemesi ile bunların sebepleri, Batı'nın ilerlemesinin hangi sebeplere bağlanabileceği, imparatorlukta gelişmeyi ve ilerlemeyi sağlayabilecek belli başlı meseleler üzerinde durulmaktadır. İmparatorluğun yüzünü yeni yeni yenileşmeye doğru döndüğü bir zamanda Müteferrika'nın imzasıyla çıkmış bu eser önemli bir yol gösterici niteliğinde olmuştur. Bu, karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ve derin bir bilgi birikimiyle yazılmış bir kitaptır.

“İbrahim Müteferrika, bu risalesinde devletin idaresi bakımından bilimin ve özellikle coğrafi bilgilerin taşıdığı önemi ayrıntılarıyla anlatıyor ve buna ilişkin olarak Amerika kıtasının keşfi ve Avrupalıların diğer coğrafi keşiflerine değiniyor, Türklerin Avrupa halklarının bu başarılarından habersiz kaldıklarını ve bunun büyük zararlarını gördüklerini belirtiyor” (Jeltyakov, 1979, s. 28).

Erken dönemde başlayan uyarılara ve zamanla Batı ile kurulan ilişkilere ve yetişen aydınların tüm çabalarına rağmen istenilen seviyede sonuç alınamaması konusunda bazı tespitlerde bulunmak mümkündür. İmparatorlukta yaşanan gerilemenin sebepleri üzerine düşünenler, sorunları tespit etmekte; fakat yeni bir düzen öngörememektedir. Aynı şekilde Batı ile tanışan, yeniyi ve moderniyi görenler de gördüklerini ayrıntılı bir şekilde aktarmakta; fakat bunların kendi kültür daireleri içinde nasıl konumlandırılacağına dair bir plan oluşturamamaktadırlar.

²⁰ Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin ardından III. Selim zamanında, özel temsilci sıfatıyla Ebu Bekir Ratib Efendi, 1791'de Viyana'ya gönderilmiş ve dönüşte 500 sayfalık bir rapor sunmuştur. Sefaretnamesinde yer alan askeri bilgilerden askeri ıslahatlarda faydalanılmıştır (Tanpınar, 1988, s. 54).

²¹ 1732'de İstanbul'un ardından 1769'da Fransızcaya tercüme edilerek Viyana'da tekrar basılmıştır. Adil Şen, 1995'te metni İbrahim Müteferrika ve *Usulü'l-Hikem fi Nizam'il-Ümem* adıyla Latin harflerine aktararak yayımlanmasını sağlamıştır. Ayrıca bkz. Tanpınar, 1988, s. 46-47.

Batılılaşma hareketlerini oluşturan yapı öncelikle yabancı dil öğrenen, Batılı uzmanlar tarafından yeni fikirlerle beslenen yeni bir dünya düzenine dair ufak da olsa aydınlanma yaşayan subaylar vasıtasıyla doğuşunu gerçekleştirmiştir. Askerlerin yanı sıra Batı'nın hem dili hem de kültürü ile ilişki kuran bir diğer grup elçilik görevlileri olmuştur. 1793'e kadar hiçbir Batı ülkesinde yerleşik ve düzenli elçiliği olmayan Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk elçiliği, III. Selim devrinde, Londra'da açılır. Elçiliklerde görevlendirilenler geri döndüklerinde hem yabancı bir dil öğrenmiş hem de farklı görüşlerle, fikirlerle karşılaşmış olmaları açısından, Batı'nın etkisinde oluşan yeni yapıda yerlerini almışlardır.

Daha önce Batı ile kurulan ilişkilerde kullanılan İmparatorluk'taki gayrimüslimlerin uzun yıllardır devam eden tercümanlık görevlerinin yanına, on sekizinci yüzyıldan sonra özellikle dil öğretmenliği yapmaları, kitap tercümesi ile uğraşmaları da eklenir. Daha önce devlet işlerinde kendilerine yeteri kadar yer bulamayan azınlıklar, özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra değişen ve iyileşen bir statüye sahip olmalarıyla birlikte başta devlet işleri olmak üzere eğitim, bilim ve kültür alanlarında görev almaya başlamışlardır.

II. Mahmut, getirmek istediği yeniliklerin inşası ve sürekliliği için eğitime de gerekli özeni göstererek daha önce –on sekizinci yüzyılda- açılmış okullara²² ek olarak, hem asker hem de memurlar için yeni okullar açılmasını sağlamıştır.²³ Bu devirde Şanizade Atullah Efendi ve Hoca İshak Efendi gibi aydınların bilimsel bilginin Türk dilinde kaleme alınması ve bilimsel ifadelerin Türkçe karşılıklarının kullanılmasında, yabancı dil bilen ve Batı'daki bilimsel gelişmeleri takip eden bu iki ismin önemi büyüktür.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin 1977. 1773- Mühendishane-i Bahr-i Hümayun. 1793 – Mühendishane-i Berr-i Hümayun. III. Selim'in geliştirmek için çaba sarf ettiği okul, batılılaşma yolundaki önemli gelişmelerin temelinde yer alan uygulamalara sahiptir. Derslere Fransız, İngiliz ve İsveç'li öğretmenlerin gelmesi; yabancı dilde kaynakların bulunduğu zengin bir kütüphane ve ders kitaplarının basılması için kurulan matbaa. (Berkes, 2011, s. 96-97).

²³ Mısır'da Mehmet Ali Paşa, askeri alanda da öncü bir konumdadır. Mehmet Ali Paşa'nın II. Mahmut tarafından takip edilen reformları hakkında bkz. (Lewis, 2013, s. 117).

Avrupa'da yaşanan bilimsel gelişmeler, sanayi ve ticaretteki sıçramalar tabii ki eğitim ve kültürde yakalanan yüksek seviye sayesinde olmuştur. Avrupa'da eğitimde gözlemlenen değişim özellikle on sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında ileri bir seviyeye ulaşmış olmasıdır. Eğitimin anadilinde yapılması ve eğitimde dinin etkisinin azalması gibi yönelimlerle iyileştirilen Avrupa'nın eğitim sistemi içinde öğrenciler küçük yaştan itibaren; matematik, tarih, coğrafya ve fizik gibi pek çok farklı alanda ders görmektedirler (Antel, 1999, s. 443).

Avrupa'nın eğitim konusunda yaşadığı ilerlemenin farkına varılıp, bu alanda yapılan yeniliklerin içinde Tanzimat'la beraber okullaşmanın da farklılaşması ve yaygınlaşması da vardır. Rüştiye Okulları Nazırlığı'nın kurulmasıyla erkek, kız ve askeri rüştiyeleri açılır. Mahalle mektepleri dini eğitimin devam ettiği ilkokul olur; ardından Galatasaray ve Darüşşafaka ile sultani ve idadiler de varlık gösterir.

Bozulan siyasi ve askeri düzeni tekrar sağlamak için eğitim sahasına da yönelen ve bu sahada yaşanan önemli değişimleri yeni açılan okullar üzerinden okumak mümkündür. 1827'de açılan Tıbbiye Mektebi'nin ardından 1831-1834 arasında açılan iki yeni okuldan biri Muzika-i Hümayun Mektebi diğeri Mekteb-i Ulum-i Harbiye'dir. II. Mahmut'un eğitim reformları başlangıçta askeri yapının güçlendirilmesine yönelik olsa da siviller için de Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye adlı okullar memur ve tercüman yetiştirmek için kurulmuştur. Medrese, Sıbyan mektepleri ve Enderun'a ek olarak açılan bu eğitim kurumlarının istenilen seviyeye ulaşamadığı da bilinmektedir.

Modern bilime geçiş on sekizinci yüzyıldan sonra imparatorlukta kendini göstermeye başlar. Bu matematikte, mühendislikte, tıpta da askeri alana doğrudan hizmet etmesi planlanan bir gelişmedir. Askeri sahada başlayan batılılaşma ve yenileşme hareketlerinin hayatın hemen her alanına girmeye başlaması, devlet yönetimi için de geçerli olur.²⁴ Pek çok alanda yaşanan

²⁴ "Tanzimat (restoration), askeri ve teknik olarak başlayan Batılılaşmanın siyasi-hukuki bir şekil alması demektir (Ülken, 2013, s. 27).

modernleşme hem çağın gereği hem de Batılı devletlerin azınlıklar üzerinden yürüttükleri siyasetin sonucu olarak yönetimdeki zihniyet değişimine yansımıştır. Tanzimat'ın ilanını gerekli kılan bu oluşumun tabii ki daha önce yaşanan fakat ne kadar yetersiz ve yüzeysel görülürse görülsün bazı gelişmelerin arkasından geldiği unutulmamalıdır.

Tanzimat'tan sonra gelişmeye devam eden yükseköğretim kurumları –özellikle Tıbbiye-²⁵ Avrupa ile bağlantılı oluşları dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda devrinin en eğitimi, bilgili ve açık fikirli insanlarını yetiştirmiştir.

1845'ten itibaren kurulması planlanan fakat uzun yıllar sonra kurulabilecek olan Darü'l-fünûn için 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi düzenlenmiş, hikmet ve edebiyat, İlm-i Hukuk, Ulum-ı Tabiyye ve Riyaziye şubelerinden oluşması kararlaştırılan Darü'l-fünun, 1870'te eğitim hayatına başlayarak arada kapatılmış ve sonunda 1881'de tamamen kapatılmıştır. (Unat, 1964, s. 106-107).²⁶ Faaliyete geçme kararı ile yok olması arasında da kısa bir zaman farkı vardır. Darü'l-fünûn çeşitli dini ve siyasi sebeplerle eğitime geçişi engellenmiş olsa da bir ortaöğretim kurumu olarak batılı tarzda açılan Galatasaray Lisesi bir süre sonra bünyesine hukuk ve mühendislik fakültelerinin eklenmesiyle yükseköğretimde yeni bir dönemi başlatmış sayılır. Uzun süredir çağdaşlaşma yolunda eğitim alanında atılan ilk ve önemli adım Galatasaray Lisesi'nin açılışı olur. Farklı din ve milletlerden oluşan öğrencilerin bu okulda dindışı eğitim görmeleri planlanır. Eğitim dili Fransızcadır ve Fransız edebiyatı, Türkçe, Latince, tarih ve müspet bilimler de eğitim müfredatında yer alan derslerdir. Galatasaray bu yönüyle çağdaşlaşma yolunda önemli bir nokta olan eğitim sahasında Darü'l-fünûn ile başlanmak istenen yolun devamı niteliğindedir. Hatta bu yolda yalnız da kalmamış; Robert Kolej, Fransız, Avusturya, Alman, İtalyan okulları da faaliyete geçmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile somutlaşan ve ilerlemeye fayda sağlayacağı umulan eğitim faaliyetleri tam anlamıyla beklenen seviyeye

²⁵ 1839'da açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ile batıya doğru atılan adımların en önemlilerinden biri olmuştur. Tanzimat'ta tıp eğitimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uludağ, 1999, s. 967-977.

²⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Tekeli-İlkin 1993.

ulaşamamıştır. Medreselerin kapatılmamış ve sıbyan mekteplerinin dini yapıdan uzaklaştırılmamış olması çocukların anadillerinde okuyup yazdıkları bir temel eğitimden mahrum kalmalarına sebep olarak eğitim için hedeflenen seviye yakalanamamıştır. Dini eğitimin, medreselerin önüne geçilememiş, planlanan eğitim faaliyeti de eksik kalmıştır. Nizamname'nin varlığı başlı başına büyük bir atılım olsa da örnek alınan Batı'nın fikri yapısının öğrenilmesi için daha planlı bir yol seçilememiş olması bir eksikliklerdir. Bu sebeple imparatorluğun temel dini bilgilerin verilmesini amaçlayan ilkokullarının arkasından bir türlü düzenini oturtamadığı ve yükseköğretime geçişten önce eğitim alanında birtakım boşluklara yol açan okullaşma sorunu yabancılar eliyle çözülmüştür (Berkes, 2011, s. 229-244).

Yararlı İşler Meclis'nin projesinde en üstün amacın dünya işlerinde başarı sağlamak olduğu söylendiği, bol bol bilim, maarif, fen ve sanayiden söz edildiği halde, ilköğretimde kabul edilen ilke din eğitimi, ortaöğretimde de memur yetiştirme işi oldu. Din kültürü; ilköğretimde verildikten sonra daha yüksek okullarda fen ve meslek konuları okutulacaktı. İlköğretimin din alanına bırakılması yüzünden askerlik, mühendislik, tıp alanlarında yüksek düzeyde eğitim görecektir gençlerin geleceği kanal yine tıkanmış oluyordu (Berkes, 2011, s. 183).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile kurduğu iletişimde kullandığı kimseler neredeyse on sekizinci yüzyıla kadar gayrimüslimler olmuşlardır. Azınlıkların devletin siyasi kademesinde diğer devletlerle iletişimi sağlayan bir konumda olması, zamanla arzu edilmeyen bir duruma dönüşmüştür. Bâb-ı Âli tercümanı veya Divan-ı Hümayun Tercümanı adı altında çalışan tercümanlar önceleri Hıristiyanlar olurken on sekizinci yüzyılda Fener Rumları olmuştur. Osmanlıcaya da batı dillerine olduğu kadar hâkim olan bu tercümanlar aynı zamanda batı dillerinden tarih kitapları ve sözlükler başta olmak üzere farklı türlerde çeviriler de yapmıştır. İmparatorlukta yaşayan azınlıklarla ilgili yaşanan siyasi meseleler sonucunda ise yine on sekizinci yüzyıl bitmeden, bu riskli ve önemli işe ilki öğretmen Yahya Efendi olmak üzere Müslümanlar alınmaya başlanır. Batı ile siyasi, askeri ve sosyal yönden kurulan ve günden güne ilerleyen ilişkilerin önemi temel alınarak 1821'de Tercüme Odası kurulur. Tercüme Odası'nın işlevi de yenileşme hareketlerinin içinde değerlendirilmelidir. Bu oluşumun kültürel sahada

bir okul gibi düşünülmesi yabancı dil öğrenerek, farklı edebiyatların ve fikir hareketlerinin varlığından haberdar olarak ve tüm bunlar üzerine kendi toplumsal yapıları içinde kendi fikirlerini üreterek yetişen Osmanlı aydınlarının geçirdikleri gelişim sebebiyledir.

Tercüme Odası dilin yanında düşün düzeyinde de etkili oldu. Özellikle 1861'den sonra gelişen fikir hayatında bu odanın etkisi büyük oldu. Nitekim Batılılaşma düşüncesinin siyasal yaşama ve modernleşmenin tüm düşünce ve sanat yaşamına etki etmesi ve bir ölçüde sade dil ve düzgün nesir alışkanlığının öncelik kazanması bu odada kendiliğinden oluşan bir atmosferin eseridir. Bu nedenle denilebilir ki, Sait Bey'in "Babıali'nin muhalefet fırkası" olarak nitelediği Tercüme Odası, Tanzimat Devri'nde Avrupalı bir düzen isteyen yeni Osmanlılar'ın yetiştiği, çağdaş fikirlerin alınmasına ve devrin elit grubunun yüksek mevkilere ve ikballere erişmesine olanak sağlayan bir tılsım kaynağı oldu (Bilim, 1990, s. 43).

1821'de kurulmasına rağmen 1860'tan sonra etkinliği artan Tercüme Odası'nda çoğunlukla Fransızca kitaplar tercüme edilmiş; bu kitapların bir kısmını askerlikle ilgili eserler oluştursa da diğer kısmını da edebi, tarihi ve fen bilimlerine dair eserler oluşturmaktadır. Tercüme Odası'nın kurulması imparatorluğa birçok yönden fayda sağlamıştır. Hariciye 'de çalışmak üzere Tercüme Odası'nda yetişen insanlar, bildikleri yabancı dil, Batı'ya dönük yüzleri ve bu sayede edindikleri tecrübeler ile modernleşme ve ilerleme hareketinin kilit taşları konumundadırlar. Burada yetişen insanların devletin önemli kademelerinde çalıştıkları gibi yeni doğmuş ve henüz gelişmekte olan gazeteciliğin de mimarları olarak buradan yetiştiği görülür. Bu bağlamda, Agâh Efendi, Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Münif Paşa akla ilk gelen isimlerdir. Bir diğer önemli yapı 1865'te maarife bağlı olarak kurulan Telif ve Tercüme Cemiyeti'dir. Faaliyetleri ders kitabından ziyade halk için kitaplar yazmak ve basmak yönünde olmuştur. Özellikle Tanzimat'ın ilanından sonraki süreçte kültürel yönden yaşanan gelişmeler imparatorluktaki aydınların fikri yapılarının gelişimini gösteren işaretlerdir. Öğrenilen yabancı diller, yabancı bir kültür dünyasına ve oradan yabancı edebiyatlara açılan yeni pencereler konumundadır. Bu vesileyle yeni edebi türlerle de tanışılır.

Yenileşme hareketlerinin önemli bir noktasını oluşturan Batılı tarzda eğitim sistemi beraberinde bu sisteme uygun bazı kurumların da gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Önce fikir olarak var olan, sonrasında resmi olarak kurulan Maarif Meclisi, 1848'de Mekatib-i Umumiye Nezareti'ne dönüştürülür. 1857'de değişikliğe uğrayarak Maarif-i Umumiye Nezareti adını alır. Bir akademi yapısına sahip olan ve 1863'e kadar varlığı da devam eden Encümen-i Daniş'in kurulması eğitim adına yaşanan önemli gelişmelerden biridir. Bir akademi niteliği taşıyan Encümen-i Daniş, okullarda okutulacak kitapların tercümesi ve yayımlanması aşamasında faaliyet gösterdiği zaman diliminde mühim işler başarmıştır.

Eğitim bakımından öngörülen reformlar arasında Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kuruluşu ile ilköğretimden yükseköğretime kadar uygulanması planlanan okullaşmanın sağlanması amaçlanmıştır. İstenilen ve beklenen sayılara ulaşamayan okullara rağmen 1847'de bakanlık olarak varlığını sürdüren Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin faaliyetleri din adamlarının müdahalesinden uzak, laik bir eğitime doğru atılan bir adım özelliğini taşır.

Tanzimat'ın başlangıcında laik eğitim sistemi daha belirgin bir hal almıştır. Bu sistem on sekizinci yüzyılda yürütülmeye başlanan yenileşme hareketlerine dayanan okullaşma çabalarında görülür. Planlanan amaç doğrultusunda açılan okullar öncelikle askeri nitelikli okullardır. Yeni açılan okullarda görülen derslerden okunan kitaplara ve ders sorumlularına kadar hemen her şey batılı bir yapıya işaret eder.

Yenileşme çabalarının önemli bir kısmı da 1860'lı yıllarda kurulan cemiyetlerle sağlanır. Cemiyetler²⁷ aracılığıyla aydınlar tarafından çağdaş dünyaya dair bilgilerin, bilimsel gelişmelerin, edebi ve sosyal hayatın geniş kitlelere iletilmesi telif ve tercüme kitap basımı, bilimsel toplantıların düzenlenmesi, bilimsel nitelikli süreli yayınlar çıkarılması, okullaşma çabalarına destek verilmesi gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bahsi geçen cemiyetlere bir örnek teşkil etmesi bakımından; 1861'de kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, imparatorlukta bilimsel

²⁷ Ayrıca bkz. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye; Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye.

faaliyetlerde bulunulmasına yönelik bir yapı olarak tasarlanmıştır. Bilimsel kitapların yabancı dillerden tercümeleri yapılarak, bilimsel yayınların Türkçe'de yaygınlık kazanmasını sağlamak, böylece bilimin imparatorluk topraklarında gelişmesi yönünde çaba sarf etmek fikri, topluluğun kuruluş amacı olmuştur. Topluluk uzun yıllar varlığını sürdüremese de, Mecmua-i Fünun adlı bir dergi çıkarmanın yanı sıra halka açık dersler düzenlemiş, kütüphane ve okuma mekânları yaratmış, eğitim ve bilimin gelişmesi yolunda önemli bir kuruluş olarak anımsanmalıdır (Eren, 1971, s. 10-12).

Matematik başta olmak üzere pek çok bilim dalında on sekizinci yüzyılda da on dokuzuncu yüzyılda da daha çok öğretici metinler kaleme alınmıştır; orijinal bir çalışmanın doğmasının mümkün olmadığı, alana yenilik katacak çalışmalara sıra gelemeyecek kadar uzak olunan bilim dallarının önce tanıtılması ve temel ilkelerinin öğretilmesi ön planda tutulmuştur. Batı'yı takip eden, orada gelişen bilgiler ışığında çalışmalarını sürdüren aydınlar; bir süre ancak mevcut bilgiyi aktarma yolunda ilerlemişlerdir (Ülken, 2013, s. 17).

Hukuk alanında, on dokuzuncu yüzyılda yaşanan gelişmeler, tıpkı eğitim alanında olduğu gibi dinin, dini kuralların ve din adamlarının, hukuki yapıdan yavaş yavaş uzaklaştırılmaya başlandığının göstergelerine sahiptir. 1839'da kurulan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ardından 1850'de yürürlüğe giren Ticaret Kanunnamesi, 1851'de kabul edilen ceza kanunu, 1864'de yürürlüğe giren Vilayet Nizamnamesi ve Matbuat Nizamnamesi pek çok konuda olduğu gibi Fransa'dan örnek alınarak uygulamaya konulan yeniliklerden olur.

İmparatorluğun son iki yüzyılında değişen düzenlerden biri de, geçmişte önemsenmeyen ve üzerinde öğrenmek için çaba harcanmayan yabancı dil meselesinin devletin yönetiminde de yürütülen yenilik hareketlerinde de, Batı ile kurulan bağda da çok önemli bir yeri tutması olmuştur.

On dokuzuncu yüzyılda da devlet eliyle devam eden yenileşme hareketlerinin yanında Batı ile doğrudan temas kuran aydınların ve devlet adamlarının

imparatorluğun ilerlemesi ve gelişmesi için neler yapılması gerektiğine dair fikirleri, Batı'dan öğrendikleri ile doğru orantılıdır. Bu sebeple ilerleme yolunda bilimin ve sanayinin ön planda olması gerektiği fikrinin desteklenmesi de özgürlük, hürriyet gibi kavramların bu aydınların düşünce yapısını şekillendirmesi de kaçınılmaz olmuştur. Yenileşme hareketlerinin ilerlemesinde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren birtakım değişiklikler gözlemlenebilir. Devlet idaresinin eliyle başlayan yenilikler, değişiklikler, bu tarihten sonra el değiştirmiş olarak nitelenebilir. Avrupa'yı her yönüyle gören, duyan, öğrenen ve okuyan genç aydınlar daha iyi bir yönetim ve devlet olabilmek, varlığını güçlü devletlerin karşısında, kendisi de güçlenerek devam ettirebilmek için özellikle edebiyat ve basını kullanarak çalışmaya başlamıştır. "Avrupa yazı dünyasının taklidi ve tercümesi bu insanların zihnini yeni inançlar ve fikirlerle dolduruyordu" (Lewis, 2013, s. 207) yorumu bu duruma dikkati çekmektedir.

Halkın çok küçük bir grubunu oluşturan aydın kesiminde başlayan özgürlük fikirlerinin idareye yansıtılmak istenmesi de beklenen sonuçlardan biri olarak okunmalıdır. Fikirlerin tartışıldığı, sorgulandığı en önemli yer ise gazete olur. Batı'dan öğrenilen ve uygulanmak istenen fikirlerin yine Batı'da işlerliği görülmüş bir araç ile duyurulması, tartışılması yenileşme hareketlerinin dikkate değer noktalarından birini oluşturmaktadır.

Avrupa tarafından da dikkatle izlenen ve hatta kendi çıkarları doğrultusunda, destekledikleri yenileşme hareketlerinin sürekliliğine rağmen, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı topraklarında (her ne kadar bir grup okumuş insan arasında aydınlanma yaşanmış olsa da) mali, siyasi ve sosyal yönden bir karmaşa ve gerilemenin devam ettiği de bir diğer gerçektir.

Tüm yenileşme hareketlerine rağmen yine de imparatorlukta devam eden kolay kolay değişmeyecek bir düzen mevcuttur. Siyasi açıdan bakıldığında ilahi bir güce sahip dini kurallara göre devleti yöneten bir padişahın varlığı; eğitilmiş ve kültürlü sayılan kişilerin temelde din ve Kur'an bilgisiyle donandığı; köklü sayılan

edebi geleneğin de klasik şiirin kırılmaz yapıdaki varlığının sürekli kendini tekrarlayan devamı oluşu bu düzenin iskeletini gösterir (Jeltyakov, 1979, s. 40).

İmparatorluğun içinde bulunduğu çıkmazı ortadan kaldırmak için eskiye dönme, gelenekleri tekrar hatırlama ve yüzyıllardır süregelen yönetim düzenini bugünkü eksiklikleri gidermek adına tekrar elden geçirme faaliyetleri ne yeni bir bakış açısına ne de yeni bir hareket fikrine sahiptir.

1845'de kurulan Meclis-i Maarif'in ardından 1850'de Encümen-i Daniş kurulur. Bu haber ve nizamname 1 Şaban 1267, 449 sayılı Takvim-i Vekayi'de yer alır. Nizamnamesinde "lisan-ı Türkîde fûnun metenevviaya lazım gelen kitapların teksirine ve lisan-ı Türkinin ilerlemesine hizmet" (İskit, 2000, s. 38) cümlesiyle kuruluş amacı belirtilmiştir.

Medeniyete ve dahası batıya ulaşma yolundaki çabadan bahsetmek gerekirse, bunlar birkaç farklı noktadan oluşmaktadır. En önemlilerinden biri çeviridir. Çeviri kendi içinde çok yönlülüğü barındırır. İmparatorluk gerçeği kavrandığında farklı milletlerin bir arada yaşaması, kültürlerin er ya da geç bir yerde buluşmasını gerekli kılar. Nitekim bu durumda sadece Osmanlıcanın değil diğer dillerin de sahip olduğu basılı metinler söz konusudur.

Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerinde başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de temelinde yer alan medeniyete ulaşma arzusu ve fikrinin gelişim yolları farklılık göstermiştir. Batılılaşma hareketi olarak da adlandırılabilir olan bu gelişimin kültürel açıdan (özellikle on dokuzuncu yüzyıl düşünüldüğünde) çeşitli yollarına değinmek gerekirse en başta yayın faaliyetleri gelir. Matbaa kullanımının artması önemli bir göstergedir. Yayın faaliyetleri ise kitap basımı ve süreli yayınlar olmak üzere ikiye ayrılabilir. Yayın dili de yayıncıların da çeşitlilik göstermesi imparatorluğun içinde barındırdığı bir gerçekliktir. İmparatorluk başkenti ve çeşitli vilayetler de yayın faaliyetlerinin gerçekleştirildiği mekânlardır. Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar gibi gayrimüslimler ve hâkim unsur Türkler olmak üzere. Bir diğer çeşitlilik ise –yayın dili ve yayıncıları

kimin oluşturduğunun yanı sıra verilen eserlerin telif veya tercüme oluşlarıdır. Tercüme eserler basılan kitaplarda çoğunluğu oluştursa da süreli yayınlarda da sıklıkla– Batı dillerinden tercüme edilen haberler ya da roman/hikâye tefrikaları karşılaşılan bir durumdur.

19. yüzyılın ikinci yarısında Batı'dan yapılan ilk çevirilerde Osmanlı kültür dünyasında Batı etkisi yeni kavram ve fikirlerle birlikte girmeye başlamış, yeni Türk edebiyatı da böylece giderek gelişmiştir. Bu çeviriler, erek yazın dizgesine sadece yeni yazınsal türler ve konular katarak ve dili geliştirerek yeni bir Türk edebiyatının doğuşunu sağlamamış, aynı zamanda daha geniş sosyo-kültürel bir çoğul-dizgede etkili olmuştur (Berk, 2012, s. 511).

Basım faaliyetleri de uzun yıllardır diğer milletler tarafından yürütülmüş, Türkler çok sonra tek tük Türkçe eser basmaya başlamışlardır.

Tanzimat'la beraber hızlanan ve daha belirgin bir programla yürütülmesi amaçlanan batılılaşma hareketinin edebiyatta da yerini alması olağandır. Devrin aydınları siyasi, sosyal ve kültürel her ortamda varlık gösterirken edebiyatın bunun dışında kalması düşünülemez. Batılılaşmaya dair fikirlere ve kabullere sadece telif eserlerde değil tercümelerde de özellikle ve dikkatle yer verildiği önemli bir gerçektir. Böylece medeniyete ulaşmanın yolunda çok yönlü çabanın roman kahramanlarına yansıyan yüzü de göz ardı edilmemiş olur.²⁸

Batılılaşmanın, modernleşmenin halka inmesi, gazeteler aracılığıyla seslerini daha fazla duyuran aydınlar aracılığıyla olur. Fakat bunun için fikir gazeteciliğinin başladığı tarihten sonraya bakmak gerekir. *Tercüman-ı Ahval*'le başlayan bu gazetecilik ilerleyen yıllarda giderek artan bir çaba ile yenileşmenin de –halkı merkeze alarak- öncüsü konumundadır.

Diğer yandan Tanzimat'ın getirdiği karmaşık bir yapı da mevcuttur. İmparatorluğun bir taraftan varlığını koruyabilmek ve güç kazanabilmek adına Batı ile ilişki kurması, Batı'da yaşanan teknolojik gelişmelerden faydalanarak

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Parla 2011."Kendilerini toplumsal değişimin hem motoru hem de denetleyicisi olarak gören Tanzimat yazarları, romanlarında özdeşleştikleri ideal tipler yarattılar ve toplum öncülüğü misyonunu bu karakterlere yükledirler" (Parla, 2011, s. 224).

yenileşme çabasına kalkışması ile Batılı devletlerin imparatorluktan talep ettiği ve Tanzimat esaslarının temellerini oluşturan azınlıklara tanınacak geniş hakların muhtemelen imparatorluğun dağılması sonucunu doğuracak olması arasında doğan çelişki Tanzimat esaslarının uygulanması konusunda devlet işleyişinde de aydınlar arasında da bir ikiliği ortaya çıkarmıştır. Bu ikilik siyasetten orduya, eğitimden basına, edebiyattan günlük yaşantıya tüm yenileşme çabalarında görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda on yedinci yüzyıldan itibaren başlayan bozulma işaretlerinin ilerleyen zamanlarda da devam etmesiyle başvurulan ıslahat hareketleri on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde batılılaşma kavramının kullanılmasına sebep olacak şekilde Batı'nın siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal gelişmişliğinden faydalanılarak mevcut sorunların giderilmesi yolunda devam etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın önemi, yenileşme hareketlerinde gelinen noktanın en üst seviyeye ulaştığı dönem olmasından ileri gelmektedir. Askeri saha ve dolayısıyla eğitimle başlayan yenilikler de on dokuzuncu yüzyılda daha gelişmiş ve belli bir rotaya oturmuşken; bu oluşumdan, önceleri daha yüzeysel olarak etkilenmiş olan sanatsal ve kültürel saha da on dokuzuncu yüzyılda eskisinden farklı olarak sağlam temellerin üstünde ilerlemeye başlamıştır. Kültürel ve sosyal alanda yaşanan gelişmeler ile matbaanın imparatorlukta kullanılmaya başlandığı devirden bu yana en çok rağbet gördüğü dönem olan on dokuzuncu yüzyılda, basılan telif ve tercüme kitaplar ile gazetelerin ve dergilerin sayılarındaki yükseliş doğru orantılıdır.

1.2. BAŞLANGICINDAN 1876'YA KADAR BASIM FAALİYETLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda basım faaliyetlerinin başlangıç noktasından ulaştığı derinliğe ve sebep olduğu sonuçlara kadar geniş bir okuma yapabilmek için bu faaliyetler hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Bu bağlamda imparatorluk topraklarında gerçek manada gazeteciliğin doğuşundan daha önce matbaanın ve ardından kitap basımlarının serüveni üzerinde de durulmalıdır. Böylece matbaa ve onun sayesinde, basılı ve kolayca çoğalabilen tüm metinler aracılığıyla, devrin

pek çok farklı yönüne edilecek tanıklıklar da somut delillere dayanmış olur. Öte yandan unutulmaması gereken başka bir nokta; en çok da sosyal ve siyasi hayata dair edebi metinlerden ve edebi hareketlilikten yola çıkarak pek çok çıkarımda bulunmanın mümkün olduğudur. “Osmanlı edebiyatının nasıl bir imparatorluk söylemine sahip olduğuna” dair fikirler de edebi metinler aracılığıyla görünür kılınabilir (Altuğ, 2014, s. 68).

Matbaanın icadının ardından geçen yaklaşık iki yüzyıllık süreçte Türkçe eserler, dolaylı yollarla da olsa matbaa ile bir ilişki içinde olmuştur. Başlangıç aşamasında bunu Avrupa’da kullanılan matbaalarda Arap harfleriyle basılan Türkçe eserler sağlar. Avrupa’da basılan eserlerin imparatorluk topraklarına girmesinin ardından, teknik bir yenilik olarak matbaanın kullanımı da on altıncı yüzyılda azınlıklar aracılığıyla olur. Batılılaşma hareketleri doğrultusunda Avrupa’dan alınan yeniliklerin içinde matbaa, doğurduğu sonuçlar bakımından en az askeri alanda uygulanan yenilikler kadar önemli bir yere sahiptir ve imparatorluğun yapısında köklü değişikliklere sebep olmuştur. Azınlıkların kurdukları matbaalar ile basılmaya başlanan eserler ve matbaaların-matbaacıların çeşitliliği imparatorlukta kurulacak olan basım hayatına dair bazı noktaların aydınlanması için önem taşımaktadır.

Avrupa’da erken dönemde basılan Arap harfli Türkçe eserler, Avrupa’nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri sebebiyle gramer kitapları olurken;²⁹ hemen hemen bu tarihlere yakın zamanlarda imparatorluk topraklarında yaşayan yabancı azınlıkların da bu topraklar üzerinde matbaa faaliyetinde oldukları görülür.³⁰ İmparatorlukta görülen ilk basılı kitapların, 1470’lerde Venedik’te

²⁹ Hieronimo Megisero adlı İtalyan tarafından 1612’de Leipzig’de yayımlanan Türkçe dilbilgisi kitabı; Fransa’nın Halep Konsolosu A.Du Ryer 1630’da Paris’te bir dilbilgisi kitabı ve Kur’an tercümesi; 1665’de Roma’da da bir Türkçe-İtalyanca gramer kitabı yayımlanmıştır (İnuğur 1999:150). 1680’de Viyana’da da bir Türkçe gramer basılmıştır. (Şapolyo, 1971, s. 25)

³⁰ 1493’de Yahudiler, 1567’de Ermeniler, 1627’de ise Rumlar matbaa açmışlardır (Kabacalı 2000: 9). Fakat açılan ilk matbaaların hangi gruba ait olduğu sorusunun yanı sıra bu matbaalarda ilk hangi kitapların, hangi yıl basıldığı bilgisi üzerinde, belgelerde yaşanan hasar ve eksiklikler sebebiyle de, araştırmacılar tarafından ortak bir kabulde zorlanıldığı söylenebilir. Basın tarihi ve matbaa üzerine yapılan çalışmalarda elde edilen bilgilerin karşılaştırmalı olarak okunması için bkz. Kabacalı 2000. Osmanlı İmparatorluğu’nda yabancı basının varlığı ve gelişimi hakkında bkz. Adivar 1970; Ersoy 1959; Beydilli, 2003, s.105-107.

basılmış Yunan ve Slav dillerindeki kitaplar olarak Balkan topraklarındaki varlığı bilinmektedir (Jeltyakov, 1979, s. 19). 1492'de İspanya'dan Türkiye'ye göçen Yahudilerin beraberinde getirdikleri matbaa makinesi aracılığıyla başlayan basım serüveni, Yahudi matbaalarının on altıncı yüzyılın başlarında sayıları ona; on yedinci yüzyıla gelindiğinde ise otuza kadar çıkması ile devam eder. On yedinci yüzyılda Rum ve Ermeni matbaalarının da etkin olması, on sekizinci yüzyıla gelindiğinde ise Yahudi, Rum ve Ermeni azınlığın matbaalarının tüm gerekli baskı malzemelerine sahip olarak kitap basımında hayli geliştikleri görülür. Yahudi, Ermeni ve Rum matbaaları tarafından bu dönemde basılan eserler kendi adillerindedir.³¹ Zamanla sadece İstanbul'da değil Selanik (1512), İzmir, Halep (1519), Edirne (1554) ve Şam (1605) gibi merkezlerde de basımevi kurarak kendi dillerinde kitap basımına devam edecek olan gayrimüslimlerin başlangıçta devlet tarafından basım faaliyetleri yasaklanmasa bile bu faaliyetlere kuşku ile yaklaşıldığı düşünülmektedir. Kurulan matbaaların kitap basımına devam edebilmeleri için başlangıçta koşulan şart; Türkçe ve Arapça eser basmamaları ve basılan eserlerin isyana teşvik edici bir özelliğe sahip olmaması olmuştur. Bu matbaalar için birtakım yaptırımlar uygulanarak, basım işinin yasaklandığı dönemlerin de varlığı bilinmektedir. Bu yüzden zaman zaman yürüttükleri faaliyeti gizlemek durumunda kalmışlardır. Matbaa faaliyetlerinin başlangıcında İmparatorluk topraklarında Arapça ve Türkçe kitap basmak nasıl yasaksa yine bu dillerde basılan kitapları bu topraklara getirmek de yasaklanmıştır. 1588'de III. Murat zamanında Roma'da yayımlanan Euclide'in geometri kitabının Arapça baskısının ülkeye getirilmesine müsaade eden ferman münferit bir kabul olarak görülmelidir (Ersoy, 1959, s. 61).

³¹ Burada birkaç istisnadan bahsetmek gerekirse, bunlardan biri Ermeni harfleri ile basılan Türkçe eserler, diğeri Grek harfleriyle basılan Karamanlı Türkçesi eserleri ve bir diğeri de 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İstanbul'da Fransız sefaretinde, Fransızlar tarafından basılan Türkçe eserlerdir. Bu matbaada basılan üç kitap da Fransızcadan tercüme edilen askeri alanda yazılan ders kitaplarıdır: İlki 1786'da basılan *Usulü'l-Maarif fi Tertibü'l-Ordu*, diğeri *Usulü'l-Maarif fi Vech-i Tasfif-i Sefain-i Donanma*, üçüncüsü ise *Risalet fi Kavaninü'l Melahat Ameliyyen*'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selim Nüzhet 1939; Kabacalı 2000.

İlk Türk matbaasının basın hayatındaki varlığı ise on sekizinci yüzyıla, padişah III. Ahmet zamanına rastlar. İbrahim Müteferrika³², yıllar süren hazırlıklarının ardından, resmi adı “Dar’üt Tıbbâ’at-ül Âmire” olan matbaayı Yirmisekiz Çelebizade Sait Efendi’nin işbirliği ve devrin sadrazamı Damat İbrahim Paşa’nın desteği ile padişahın din kitaplarının basılmaması şartını koştuğu fermanının ardından 1727’de kurar. Matbaanın kuruluşunda da, matbaa aktif olarak faaliyete geçtikten sonra da, gerek malzeme alımı gerek matbaa eğitimi konusunda, teknik bakımdan destek, gayrimüslim matbaalarından ve Avrupa’dan sağlanmıştır (Beydilli, 2003, s. 108). İbrahim Müteferrika, padişah III. Ahmet’e, sadrazam Damat İbrahim Paşa’ya ve şeyhülislama, ilk kitabını basmadan evvel, matbaanın kuruluşu konusundaki izin talebini, matbaanın gerekliliğini, önemini ve -ilerlemeye sağlayacağı katkı başta olmak üzere- faydalarını anlattığı *Vesiletü’t-tıbaa* adıyla anılan bir raporla iletmiştir (Nuhoğlu, 1980, s. 121). Matbaanın kurulması yönünde verilen fetvada da fermanında da din kitaplarının basılmaması koşuluyla fen ya da müspet bilimler gibi din dışı konulara sahip kitapların basımına müsaade edilmiştir. 1729’da, bu matbaada Arap harfli ilk Türkçe kitap basılır.³³ Bu matbaada basılan ilk kitap olma özelliğini taşıyan ve Müteferrika’nın matbaanın faydalarını anlattığı layihanın da ilk sayfalarında yer aldığı eser, Arapça-Türkçe bir sözlük olan *Vankulu Lûgati*’dir.³⁴ Böylece geç de olsa matbaanın kuruluşuyla birlikte imparatorlukta bir müessesenin daha inşası başlamış olur. Burada yalnızca basım işleri değil, basılan eserlerin kontrolü de ayrı bir iş kolunu oluşturur; bahsi geçen kontrol, basılan eserlerin dini yayın olup

³² İbrahim Müteferrika hakkında ayrıntılı çalışmalar kaleme alan Berkes, Müteferrika’nın Macaristan’da bağlı olduğu inanç sistemine dair verdiği bilgilerle onun imparatorluğa geldikten sonraki hayatını da ön planda tutarak matbaacılığının, kullandığı coğrafya ve bilimsel bilgisi ile bağlantılı olduğunu gösterir. Berkes’in verdiği bilgilerden yola çıkarak Müteferrika’nın tesadüf eseri matbaacılığa yönelmediği, matbaacılığı sadece mekanik bir iş olarak görmeyip bilimsel bilgiye sahip, dünyadaki bilim insanlarını ve bilimsel gelişmeleri takip eden bir aydın olarak hem bastığı hem de kaleme aldığı eserleriyle Türk matbuatında çok kıymetli bir başlangıç noktasını oluşturduğu söylenmelidir. İ. Müteferrika’nın hayatı, kişiliği, bilimsel yönü ve çalışmaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Simonffy 1945; Berkes 1962; Sabev 2016.

³³ Müteferrika’nın kurduğu matbaada kitap basmaya başlaması, bu tarihten itibaren matbaanın aktif olarak kullanıldığı anlamına gelmez. Hatta yabancı dillerde basım yapan matbaalar da kurulur kurulmaz yaygın bir basım faaliyetine girememiştir. Basım faaliyetlerinin artış gösterdiği ve düzenli olarak devam ettiği devir neredeyse on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonraya denk gelir.

³⁴ *Vankulu Lûgati*’nin Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi tarafından yeni harfli Türkçe basımı 2014 yılında yapılmıştır.

olmadığını belirlemek içindir.³⁵ Müteferrika'nın matbaanın kuruluşundan yıllar önce de basma işi ile ilgilendiği, şimşir üzerine oyularak hazırlanan kalıp sayesinde haritalar bastığı ve devrin padişahına sunduğu bilgisine de ulaşılmaktadır. Bu haritaların ilki 1719 tarihli Marmara, sonrakiler ise 1724 tarihli Karadeniz ve 1729 tarihli İran haritalarıdır (Gerçek, 1939, s. 34). Müteferrika'nın ölümünün ardından da matbaa kısa bir süreliğine kullanılmamış olsa da takip eden yıllarda farklı isimler tarafından devrin padişahlarından alınan fetvalarla kitap basmaya devam edilir.³⁶ Ardından, ilk matbaamız olma özelliğini taşıyan Müteferrika'nın matbaasının haricinde uzun süreli aralıklarla başka matbaalar da açılmaya başlanır. Fransa Elçiliği Matbaası, 1796'da Mühendishane Matbaası, 1802'de Üsküdar Matbaası³⁷ ve *Takvim-i Vekayî*'nin basımı için kurulan Takvimhane-i Âmire Matbaası³⁸, 1831'de ilk eserini basan Litografya Matbaası³⁹ kitap basımına devam ederek, Osmanlı imparatorluğunda Türkçe matbaacılığın

³⁵ İbrahim Müteferrika yaşadığı müddetçe matbaasında ondan fazla din dışı eser basmıştır. Eserlerin isimleri: *Tercüme-i Sihah-ı Cevheri (Kitab-ı Lügat-ı Vankulu)* 1729, *Tühfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar* 1729, *Tarih-i Seyyah* 1729, *Tarih-i Hind-i Garbi el Müsemma be-Hadis-i Nev (Kitab-ı İklim-i Cedid)* 1730, *Tarih-i Timûr Gürgân* 1730, *Tarih-i Mısru'l-Kadim ve Mısru'l-Cedid* 1730, *Grammaire Turque* 1731, *Gülşen-i Hulefa* 1731, *Usul'ül-Hikem fi Nizam il-Ümem* 1732, *Füyuzat-ı Mıknatısıye* 1732, *Kitab-ı Cihannüma* 1733, *Takvim'üt-Tevarih* 1733, *Tarih-i Naima* 1734, *Tarih-i Raşit* 1741, *Çelebizade Asım Tarihi* 1741, *Ahval-i Gazevat-ı diyar-ı Bosna* 1741, *Ferheng-i Şuuri* 1742. Ayrıntılı bilgi için bkz. İskit 2000; İnuğur, 1999, s. 156-161; Kabacalı, 2000, s. 21-26.

³⁶ Müteferrika'nın ardından 1747'de Müteferrika'nın kalfası Kadı İbrahim Efendi ile Anadolu kadılarında Ahmet Efendi, önce sultan I. Mahmut'tan sonra sultan III. Osman'dan; 1783'te de divanı hümayun beylikçilerinden Raşit Mehmet Efendi ile vakanüvis Vasıf Efendi de I. Abdülhamit'ten matbaa fermanını alarak kitap basımına devam etmişlerdir. Fakat bu yıllarda basılan kitap sayısı, İbrahim Müteferrika'nın bastığı kitap sayısına erişemez (İskit, 2000, s. 28). Kitap basımının başladığı dönemle ilgili matbaa ve basılan kitaplar hakkında ayrıntılı bilgi için iki yabancı yazarın eserinden faydalanılabilir. Bu eserlerin biri 1789'da bizzat bahsi geçen devre tanıklık etmiş olan Giambattista Toderini'nin 3 cilt olarak kaleme aldığı *De La Litterature des Turcs*; diğeri ise 1919'da Franz Babinger tarafından yazılan *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrhundert*'tir. Eserlerin Türkçe çevirileri için bkz. Toderini 1990; Babinger 2004; Toderini 2012.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Beydilli 1995.

³⁸ Devlet matbaası olarak kabul edilen Takvimhane-i Amire'nin 1824'te Üsküdar'dan Beyazıt'a taşınan matbaa ile Takvim-i Vekayî'nin basımı için kurulan matbaanın birleşmesi ve zaman içinde Dârü't Tıbaatü'l-Âmire, Takvim-hane-i Âmire, Matbaa-i Âmire, Basmahane-i Âmire, Matbaa-i Dârü's-Saltanat-ı Seniye, Matbaa-i Kürsiyü'l Hilafeti'l-Hakaniye gibi isimler alarak ancak 1880'den sonra sadece Matbaa-i Âmire ve onun yanında Dârü't Tıbaatü'l-Âmire adının kullanıldığı görülür (Kabacalı 2000: 37).

³⁹ Taşbasmayı yönteminin kullanılarak kitap basımını yürüten Jacques Caillol ve Henri Cayol'un Hüsrev Paşa ile işbirliği sonucu kurulan bu basımevinde Hüsrev Paşa tarafından tercümesi yapılan eserler, bu devirde tercümesi ve basımı en fazla sayıda olan askeri ders kitaplarından oluşmaktadır. *Nuh-betü'l-Talim* 1831, *Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin İstimali İçin Tertip Olunan Nefer Talimi* 1832, *Kılavuz Talimi* 1832, *Top Alayı Talimi* 1835, *Talim-i Âsakir-i Piyade-gân maa Topçıyan* 1835, *Müzekkire-i Zabitan* 1835, *Top Bölüğü Talimi* 1836. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kabacalı 2000; Gerçek 1939.

ilerleyen dönemlerinde yerlerini almışlardır (İskit, 2000, s. 34). On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında kurulmaya başlana litografya matbaalarının zamanla fazla sayıya ulaşma nedenleri arasında daha az maliyetle kitap basımını gerçekleştirebiliyor oluşu mühim bir yer tutmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan en büyük değişimlerden biri olan eğitim sistemi içinde modern okulların faaliyete geçmesi, bu okulların da matbaa ile bir ilişki içinde olmasına yol açar. Bu okulların ders kitaplarını basmak üzere kendi matbaalarını kurdukları görülür. Mekteb-i Fünun-u Harbiye Matbaası (1835), Mekteb-i Sanayi Matbaası (1869), Mekteb-i Tıbbiye Matbaası (1846), Matbaa-i Mekteb-i Bahriye (1823), Mekteb-i Mülkiye Matbaası (1858), Tophane-i Âmire Matbaası (İstihkâm Alayları Litografya Destgahı-1848) ve Darülmaarif Litografya Matbaası (1851) eğitim kurumlarının matbaalarıdır. Ayrıca bu eğitim kurumlarının dışında iki özel matbaa olan El-Hac Halil Efendi ile Kayol Litografya matbaalarının ders kitabı basımında kullanıldığı da bilinmektedir (İskit, 2000, s. 37).

Matbaanın kurulması nasıl devlet eliyle mümkün olduysa sonraki faaliyetleri de uzun bir süre devlete bağlı olarak sürdürülmüştür. Matbaa açma izni, hangi eserin kaç adet basılacağı, satış fiyatının ne kadar olacağı gibi pek çok nokta devlet idaresinin kararına dayanarak belirlenmiş ve özel gazeteciliğin başlamasına kadar da bu usulde devam etmiştir (Berkes, 2011, s. 58).

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra tüm matbaalar arasında kitap basımında diğer matbaaların önünde yer alan, devlet matbaası Matbaa-i Amire'dir. Çok sayıda kitabın basıldığı devlet matbaasının yanında basım faaliyetlerindeki hareketliliği gösterecek olan özel matbaaların sayısı da fazladır. Bu özel matbaalar, başta Ermeni ve Rum matbaaları olmak üzere Türklerin de matbaalarını barındırmaktadır.

Mahmud Bey Matbaası (1871), Matbaa-i Osmaniye(1859), Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası (1858), Cemal Efendi Matbaası (1873), , İbrahim Efendi Matbaası (1831), Bosnavi El-Hac Muharrem Efendi Matbaası (1856), Şeyh Yahya Efendi Matbaası (1870), Esad Efendi Taş Destgâhı (1835), Sahaf El-Hac

Ali Rıza Efendi Litografya Matbaası (1853), Ahmed Midhat'ın Matbaası (1870), Süleyman Efendi Matbaası (1872), El-Hac Hüseyin Efendi Matbaası (1870), El-Hac İzzet Efendi Matbaası (1864), Ali Rıza Efendi Matbaası (1840), Camlı Han Matbaası (1871), El-Hac Halil Efendi Litografya Destgâhı (1856), Manzume-i Efkâr Matbaası (1876), El-Hac Mustafa Efendi Matbaası (1859), Celil Efendi Litografyası (1857), Mücellid Ali Bey Matbaası (1871) ve Hacı Salih Efendi Matbaası (1853) Arap harfli Türkçe eserlerin basıldığı özel Müslüman Türk matbaaları; Jak Kayol ve Henri Kayol Litografya Matbaası (1831), Artin Asaduryan Matbaası (1863), Karabet Matbaası (1873), Boyacıyan Matbaası (1870), Matbaa-i Canik Aramyian / Matbaa-i Karegin Bağdadlıyan (1855), Hovhannes Mühendisyan (1849), Artin Minas/Harutyun Minasyan (1840), Garabed Biberyan (1872), A. K. Tozliyan İdare-i Şirket-i Mürettibiye Matbaası (1871), Zartanyan Matbaası (1870), Hovsep Kafafyan / Kavafyan (1863), Tatyos Divitciyan Matbaası (1813), Boğos Hovhannisyan Arabyan (1777) ve Rupen Kürkciyan (1855) Ermeni harfleriyle çoğu Türkçe olan eserlerin basıldığı Ermeni matbaaları ile Evangelinos Misailidis'in Anadolu Basmahanesi (1853), Nicolaides biraderler Matbaası (1873) ve Patrikhane Basmahanesi (1799) gibi Rum/Karamanlı harfleriyle eser basan Rum matbaaları özellikle 1860'lı yıllardan itibaren artışa geçen basım faaliyetlerinin gerçekleştiği mekânlardır. Matbaaların önemli bir kısmını da Kırk Anbar Matbaası (1870), Ceride-i Askeriye Matbaası (1871), Asır Matbaası (1870), Tasvir-i Efkâr Matbaası (1862), Ahter Matbaası (1876), Ceride-i Havadis Matbaası (1846), Basiret Matbaası (1872), Muhib Matbaası (1865), La Turquie Matbaası (1868), Manzume-i Efkâr Matbaası (1876) ve El-Cevaib Matbaası (1872) gibi gazete matbaaları oluşturmaktadır.⁴⁰ Hem telif hem tercüme eserler basan bu matbaalar, ülkede matbaacılığın gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

Matbaanın ülkede Türkçe yayınlar için kullanılmaya başlanması yıllar içinde etkisini giderek artıran basım faaliyetleri üzerinde daha fazla çalışmayı gerekli kılan bir hal alır. Matbaa etrafında çok yönlü bir çaba ve mücadele başlar.

⁴⁰ İmparatorlukta belli başlı matbaaların tespit edildiği kaynaklar için bkz. İskit 2000; Baysal 2010; Strauss 1993; Ayaydın Cebe 2009.

Kurulması için harcanan çabanın çok daha fazlası bu kez sürekliliği için gerekli olmuştur. Gösterilen tüm çabalara rağmen matbaanın kuruluşunun ardından hem Arap harfleri ile basımın getirdiği fiziki zorluklar hem de siyasi ve dini sebeplerden dolayı basım işleri çok yavaş ilerlemiştir.⁴¹ Bunlar, Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli kazanımlarından biri olan 1 Kasım 1928 tarihli Harf Devrimi'ne kadar geçen sürede umulandan daha az sayıda eserin basılmış olmasının önemli sebeplerinden bazılarıdır.

Avrupa'daki basım faaliyetleri kıyaslandığında Müteferrika matbaasının kuruluşu on sekizinci yüzyılın başlarından on dokuzuncu yüzyılın başlarına gelene değin yaklaşık yüzyıllık bir zaman diliminde Osmanlı'da elli kadar kitap basılmışken, Avrupa'da bu sayı üç milyonu bulmuştur (Koloğlu, 1999, s. 40-41).

Tanzimat Fermanı'nın ardından başlayan yeni süreçte, matbaacılığın ve kitap basımının (üstelik fermanla matbaaya ya da kitap basımına değinilmemiş olmasına rağmen) pek çok yönde gösterilen yenilik ve gelişmeler gibi hız kazandığı, süreli yayınların artış gösterdiği, matbuata dair kanunların çıkarıldığı, düzenlemelerin yapıldığı görülür. Bu değişimin bir göstergesi olarak Tanzimat'tan önce basılan eserlerin daha çok askerlik, tıp, fen bilimleri, din konularında olduğu; bunların içinde az sayıda edebiyat konulu eserlere rastlanıldığı, sosyal bilimler alanında ise neredeyse hiç eser basılmadığı söylenebilir.

İbrahim Müteferrika'nın matbaayı İstanbul'da kurmasının ardından, matbaanın imparatorluk topraklarında yaygınlık kazanması biraz zaman alır. Belli başlı merkezlerde kurulan matbaalardan bahsetmek gerekirse bunlardan belki de en önemlisi Mısır'da, ilk Türkçe gazetenin de basıldığı, 1822'de Mısır valisi Mehmet Ali Paşa tarafından kurulan Bulak Matbaası'dır. Bu matbaanın kuruluşu Mehmet Ali Paşa'nın yıllar boyunca Mısır'da ekonomi, ticaret, ordu ve eğitim alanında yürüttüğü kalkınma planlarına paralel bir atılım olarak görülebilir. Matbaayı kurabilmek için, tıpkı Müteferrika matbaasında olduğu gibi, matbaa için gerekli araç-gereç temini, matbaada çalışacak insanların eğitilmesi konusunda

⁴¹ Bkz. İnalçık 2005.

matbaanın doğduğu ve geliştiği Avrupa'dan destek alır. 1820'de açılan; 1822'de kitap basımına başlayan Bulak Matbaası'nın yıllar ilerledikçe kitap basımında hem nicelik hem nitelik bakımından artış ve çeşitlilik gösterdiği görülür. Bu matbaada basılan kitapların çoğunun Türkçe olduğu, modern eserlere ağırlık verildiği, Türkçe kitapların da çoğunluğunu askeriye, bahriye, matematik, tarih, din ve edebiyat kitaplarından oluştuğu ve en önemlisi de bu faaliyetin İstanbul'daki basım faaliyetlerinden etkilenmesinin⁴² yanında, kendisinin de doğudaki basım faaliyetlerinin yaygınlaşmasında büyük pay sahibi olduğudur. Mehmet Ali Paşa, anadili Türkçeyi bir kenara bırakmayıp Mısır'da aktif olarak kullanılmasından yana taraf olurken bunu, okullarda Türkçe eğitim verilmesi, eserlerin Fransızcadan Türkçeye tercümesinin yapılması, tercümesi yapılan ve basılan eserlerin içinde daha çok Türkçe eserlerin bulunması gibi yürüttüğü çalışmalarla Türk basım hayatının zenginliğinin önemli bir parçası olarak görülmelidir.⁴³

1864'te çıkarılan yeni vilayet düzenlemesi ile her vilayete bir matbaa kurulması kararlaştırılmıştır. 1865'de bu kararın ilk uygulandığı yer Tuna vilayeti, Anadolu'da da Trabzon'dur. Matbaanın her vilayette bulunması, tabii ki matbaa için gerekli elemanlara duyulan ihtiyacın karşılanmasının ardından evrak basımına başlanarak İstanbul dışında da gazete, dergi, takvim, salname ve kitap basımına başlanmıştır (Albayrak, 2005, s. 39). Kahire'de Bulak Matbaası, Tuna Vilayet Matbaası ve Trabzon Vilayet Matbaası dışında 1876'ya kadar Matbaa-i Vilayet-i Hüdevendigâr / Bursa Vilayet Matbaası (1869/Bursa), Şam Vilayet Matbaası (1868), Kastamonu Vilayet Matbaası (1870/Kastamonu), Edirne Vilayet Matbaası (1870), Halep Vilayet Matbaası (1867/ Halep), Bosna Vilayet Matbaası (1866/Saraybosna), Konya Vilayet Matbaası (1868/Konya), Selanik Vilayet Matbaası (1870/Selanik), Diyarbakır Vilayet Matbaası (1869/Diyarbakır), Girit

⁴² "Modern gereksinimleri karşılayacak teknik terminoloji hazinesi yaratmak için çabalar 1870'lerin başında İstanbul'da başlamıştı ve Mehmet Ali tarafından Mısır'da gerçekleştirilen, aslında Türkiye'de başlatılmış olanın bir uzantısıydı. Bunun kanıtı olarak yayınlardan yirmisinin İstanbul'da basılmış eserlerin yeni baskıları olduğunu ve içlerinden dördünün sözlükler olduğunu biliyoruz" (Koloğlu, 2014, s. 30).

⁴³ Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da yürüttüğü matbaa ve gazete faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Koloğlu 2014.

Vilayet Matbaası (1868/Hanya), Bağdat Matbaası (1869/Bağdat) olmak üzere pek çok vilayette matbaalar faaliyettedir. Bu tarihten sonra da vilayetlerde matbaalar açılmaya devam etmiştir. Vilayet matbaalarının, Bulak matbaası ve Bursa Hüdavendigâr Matbaası hariç tutulmak üzere, genellikle salnameler ve takvimler yayımlamış oldukları söylenebilir.⁴⁴

Tanzimat Fermanı'nda da (1839) Islahat Fermanı'nda da (1856) matbuata dair bir açıklamaya rastlanmaz. Kitap basımının ve süreli yayın geleneğinin yeteri kadar yaygınlaşmamış ve artış göstermemiş olması, bu durumun bir açıklaması olabilir. Fakat 1839'dan sonra da 1856'dan sonra da matbaacılık ve kitap basımı hakkında zaman zaman belli düzenlemeler yapılması yoluna gidildiği de görülmektedir. Bunlardan biri Tabhane'de kitap basımı ve dağıtımı için 1941 yılında, kitap basımı için padişah'tan izin alınmasından, kitabın satımı için gümrük işlemlerinin nasıl yürütüleceğine dair koyulan bazı kurallardır (Dönmezer, 1976, s. 157). Yine batılılaşma olarak da adlandırılan ve ilerleyen bu yeni süreçte matbaa nizamnamesi ve ardından da telif nizamnamesi yayımlanır. 1858 tarihli Ceza Kanunu'nda yer alan matbuatta oluşabilecek zararlara karşı maddelerin yer alması önemlidir (İskit, 2000, s. 46).

Matbaa, ülkede basılan eserlerle günden güne varlığını kanıtlamaya devam ederken (üstelik matbaada sadece kitap ve gazete basılmaz; devlet daireleri için matbu evrak ve vapur biletleri de basılmaktadır) bir yandan matbaayı ve gazeteciliği tanıtan yazılar kaleme alınır, diğer yandan matbaadaki basım işleri ile ilgili gelişmeler ve devletin aldığı kararlar okuyucuya duyurulur. Bunlar, gazeteler ve dergiler aracılığıyla olur. Devletin resmi yayın organı olan Takvim-i Vekayi'de de bu yönde bir eğilim görülür. Basın faaliyetlerinin bilinmesi, öğrenilmesi bakımından kıymetli bilgiler içeren, matbaa ve basım işleri ile ilgili gelişmeleri ve kararları vatandaşlara iletmekle basımın gelişmesi ve yaygınlaşması sağlanmıştır.⁴⁵

⁴⁴ Vilayet gazeteleri hakkında bkz. Varlık 1985.

⁴⁵ Birkaç örnek vermek gerekirse; Tanzimat devrinde basılmaya başlanan Devlet Salnameleri'nin hakkında bkz. *Takvim-i Vekayi*, 1 Cemaziülevvel 1258 (1842), No:243. Yabancıların matbaa açarken izin almaları gerektiğini bildiren bir haber hk. bkz. *Takvim-i Vekayi*, 27 Recep 1265 (1849) No:407. Ebuzziya Tefik, *Salname-i Hadika* 1290 (1873), İst. Gazetecilik tarihine dair bilgiler

Kitap basımı hükümet tarafından da desteklenmiş, bu konuda belli başlı atılımlarda bulunulmuştur. Okullarda okutulacak ders kitaplarının çoğaltılması amacıyla tercüme olduğu kadar telif eserlerin de çoğaltılması için ödüllendirme yolunun seçilmesi, Maarif Nezareti'ne bağlı kitap çevirisi ve basımından sorumlu Telif ve Tercüme Cemiyeti'nin kurulması bu atılımların öncülerindendir. Böylece 1865'te kurulan Telif ve Tercüme Cemiyeti'nin umuma mahsus kitapların basılmasında görevli bir kurum olduğu anlaşılır. 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" çıkar. 1870'de mektep kitaplarına ait telif ve tercüme nizamnamesi çıkar.

Bu nizamname mühimdi. Mecburi tahsili koyuyor, mektepleri derecelere taksim ediyor, tedris usulünü tanzim ve mesleki itibarı yemin eyliyor ve esaslı teşkilat yapıyordu (İskit, 2000, s. 52).

İmparatorluk topraklarında basılan kitap ve mevcut matbaa sayısı konusunda tam bir sayı verilemese de yine de belli başlı çalışmalarda elde edilen veriler ışığında yaklaşık 1860'lı yılların sonlarına doğru otuz kadar matbaanın faaliyette olduğu; yine de kitapların çoğunun devletin resmi matbaası olan Matbaa-i Amire'de⁴⁶ basıldığı; özel matbaaların yanı sıra taş basması olan litografya matbaalarının da önemli bir konumda olduğu tespit edilmiştir.⁴⁷

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı imparatorluğunda edebi ortamın nasıl olduğu sorusu, matbaa faaliyetlerindeki gelişmelerin de değerlendirilmesiyle daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Matbaanın varlığı eğitim ve devlet işleri için ne kadar büyükse, önemliyse yeni gelişen modern edebi hayat için de o kadar kıymetlidir. Aktif olarak faaliyet göstermekte olan matbaalarda basılan kitaplar ve süreli yayınların sayısı yıldan yıla fazlalaşmıştır. Basılan kaynakların bir kısmı farklı

vermektedir. Tarihçi Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi adlı eserinde basının faydalarından ve Osmanlı'daki konumundan bahseder.

⁴⁶ "Örneğin bu matbaada, 1873 yılı Şubat ayından 1876 yılı sonuna kadar 383 bin nüsha kitap yayımlandı; bunların 284.500'ü Maarif Nezareti'nin siparişi üzerine 98.500'ü özel kişilerin siparişi üzerine basıldı. Ayrıca, aynı matbaada, gene bu dört yıl içinde 200 bini aşkın ilkokullar için ders kitabı basıldı" (Jeltyakov 1979: 60). Jeltyakov'un tespitlerinin kaynağı için bkz. Belin 1869; Belin 1871; Belin 1877.

⁴⁷ "1850 yıllarında İstanbul matbaa ve litografyalarında her yıl 20 kitap basılırken, 1860 yılları ortalarında sadece başkent matbaalarında 30'ar kitap, 1860 sonlarında 50 ila 60 kitap 1872 yılı Mart ayından 1873 yılı Şubat ayına kadar 117 kitap yayımlanmıştır (Jeltyakov, 1979, s. 60).

milletlerden insanlara aittir. Farklı dillerde basılan kitaplar da süreli yayınlar da azımsanmayacak sayıdadır. Diğer taraftan sadece tercüme ve yerli edebiyattan başka, İmparatorluk içindeki farklı milletlerin yarattıkları eserler ve bu eserlerin oluşturduğu edebiyattan da bahsetmek gerekir. Daha önceki yüzyıllarda görülmeyen bu durum, İmparatorluğun on dokuzuncu yüzyılda yaşadığı siyasi gelişmelerin sonucu olarak doğmuştur. Farklı milletlerin ürettikleri edebiyatlar Batıdan gelen yeni edebi türlerle birlikte farklı bir edebi ortamın doğmasına, çok sesli bir yapının varlığına işaret eder ve bu koşullarda hâkim edebiyatın hangisi olduğu gibi pek çok soruyu da düşünmeyi gerektirir.

Kitap basımının on sekizinci yüzyılın yarısından on dokuzuncu yüzyılın yarısına gelene kadarki yüz yılı kapsayan yüz yılı kapsayan zaman diliminde çeşitli atılımlar ile kitapların hem içerikleri çeşitlilik kazanmış hem de basılan kitap sayısında ciddi oranda artış olmuştur. Kitap basımının faydaları ise, öncelikle bilimsel bilgi ile tanışmayı, farklı bir kültür dairesinin içine yavaş yavaş girmeyi sağlamıştır.

Kitap basımı göz önünde bulundurulduğunda İslam dininin ve din adamlarının etkisinin yaygın bir şekilde devam etmesine rağmen, dini kitap basımının özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren din dışı konularda basılan kitap sayısının altında kaldığı gerçeği ile karşılaşılır. 1850'li yıllardan itibaren basılan kitapların çoğu bilimsel ve sanatsal eserler olmak üzere din dışı konularda kaleme alınmış, tercüme edilmiş ya da derlenmiş kitaplardır.⁴⁸

1850 yıllarında matematik, astronomi, coğrafya, gemicilik, jeoloji, fizik, tıp ve sağlık işleri, askerlik konularında çeşitli kitaplar yayımlandı, Asya, Afrika, Avrupa ülkeleri, Baltık ve Karadeniz, Anadolu, İstanbul ve Boğazların haritaları basıldı" (Jeltyakov, 1979, s. 43-44).

⁴⁸ Ayaydın Cebe, 19. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu ve Basılı Türkçe Edebiyat isimli çalışmasında matbaalarda basılan eserleri konularına göre tasnif ederek kitapların basılma oranlarını belirler. Dini eserler, eğitim, dilbilim, doğa bilimleri ve matematik, sosyal bilimler ve sosyal yaşam, hukuk, tarih, takvim ve yıllık, güzel sanatlar, askeri ve edebiyat olmak üzere belirlenen konulara göre basılan eserlerin oranları için bkz. Ayaydın Cebe 2009.

Konuları çeşitlilik gösteren kitaplar arasında basılma oranı en yüksek olanın edebiyat olduğu görülür. Basılma oranı bakımından kıyaslandığında edebiyatı sırasıyla dini eserler, eğitim, dilbilim, doğa bilimleri, sosyal bilimler, hukuk, tarih, takvim ve yıllık, diğer, askeri, güzel sanatlar üzerine yazılmış eserler izler. Yalnızca Ermeni ve Rum/Karaman harfleriyle basılan eserlerin dini konularda edebiyatın önüne geçtiği görülmüştür. Yenileşme hareketlerinin askeri sahada ve eğitim sahasında başlamış olması da, Osmanlı toplumunun içinde yaşadığı koşullarda dini yapının baskınlığı da ve gerçeğe etki edememiştir. Hem tercüme, telif ve uyarılma üzere roman ve tiyatro gibi modern eserler hem geleneksel halk hikâyeleri hem de yüzyıllardır köklü bir geçmişe sahip şiir geleneğinin üretimi olan divanlar matbaalarda basılan edebiyat eserleridir. (Ayaydın Cebe, 2009, s. 292-376).

Bu dağılım, iki açıdan önemli bir sonuç ortaya koymaktadır. Öncelikle, Osmanlı insanının edebiyatla çok sıkı bir ilişki kurduğu, edebiyatı yoğun olarak ürettiği ve okuduğu, kendisini edebiyatla ifade ettiği anlaşılmaktadır. İkinci olarak, Osmanlı modernleşmesini sağlıklı biçimde kavrayabilmek için edebiyatın oynadığı anahtar rolü gözler önüne sermektedir. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Osmanlı'da edebiyatın gerçekten de yaşamın her alanında tamamlayıcı bir öge olarak, gereğinde işlevsel, gereğinde estetik amaçlarla kullanıldığı söylenebilir (Ayaydın Cebe, 2009, s. 122).

El yazması eserlerin de üretilmeye devam edildiği on dokuzuncu yüzyılda matbaada basılan kitaplar, el yazması eserlere oranla daha çok tercih edilir. Hem konularındaki çeşitlilik hem de ucuzluğu buna sebep olmuştur denilebilir.

1860-1876 yılları arasında basılan telif ve tercüme kitaplardan bahsedilecek olursa; 19. yüzyıla gelene değin İmparatorluktaki diğer milletlerin özellikle Rumların yabancı dillerden, özellikle Fransızcadan yaptığı çeviriler mevcuttur. Bu çevirilerin ardından Türklerin de çeviri faaliyetlerine başlaması, matbaanın etkin kullanılmaya başlanması ile doğru orantılıdır. Gazeteciliğin gelişmesi ve roman çevirilerinin artışı 1860'tan sonra gözle görülür bir seviyeye ulaşır. 1876 yılına gelene kadar Türk edebiyatına etkisinin de bir kanıtı olarak Fransızca'dan eserleri tercüme edilen yazarlar; Chateaubriand, Fénelon, Eugène Sue, Bernardin De Saint Pierre, Lamartine, Alexandre Dumas Père, Voltaire, Xavier De Montepin, Alain René Lesage, Ponson Du Terrail, Paul De Kock, Victor Hugo

ve Alexandre Dumas Fi iken tercümanlar ise Kirkor Çilingiryan, Yusuf Kamil Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Âli Bey, Karabet Panosyan, Rezaizade Mahmut Ekrem, Emin Sıddık, Ali, Teodor Kasap, Minas, Süleyman Vehbi, M. Gümüüşçiyan, Kadri, Abdülhak Hamid, Emin Nihat, Ahmed S., Mehmed Suphi, Hasan Bedreddin, Mehmet Rifat, Azize, Yanyalı Şükrü K. gibi çoğunlukla devrin tanınan aydın isimleridir.⁴⁹ Tercüme romanlar, modern edebiyatın gelişimine olan katkısına ek olarak, 1860'tan sonra ve özellikle ilerleyen yıllarda gazetelerde tefrika olarak sıkça kendine yer bulmuş; kitap olarak basılmasıyla da basım faaliyetlerinin canlanmasına, matbaacılığın büyümesine ve gelişmesine katkı sağlamıştır.⁵⁰

Tercüme Odası, Encümen-i Daniş, Cemiyet-i İlimiye-i Osmaniye gibi kuruluşlar Tanzimat devrinde yürütülen yayın faaliyetlerinin temelini oluşturan kurumlardır. Hem içlerinde barındırdıkları aydınlar hem çeviri eserlerin basılması hem de süreli bir yayının⁵¹ çıkışını sağlama bu kurumların devrin öncüleri olduğu gerçeğini ortaya çıkarır.

Yürütülen faaliyetleri değerlendirebilmek ve bir yorum geliştirebilmek ancak bu devirde basılan telif ve tercüme kitapların olduğu gibi süreli yayınların da dökümü ile mümkün olabilir.

1.3. SÜRELİ YAYIN FAALİYETLERİ

Basım faaliyetleri bir taraftan devrin kültürel hareketliliğini gösterirken, matbaanın da aktif olarak kullanımı süreli yayınlardaki artışla doğru orantılı bir tablo çizmektedir. Tüm basım faaliyetlerinin içinde yer alan süreli yayınlar da kültürel değişimin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Kültürel hayata da sosyal hayata da siyasi hayata da katkısı olan süreli yayınlar, bu sebeple çok yönlü bir yapıya sahiptir.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bay 2013.

⁵⁰ Tercüme roman hakkında ayrıntılı bilgi ve tercüme roman listesi için bkz. Sevük, 1940, s. 252-259; Hulusi, 1940, s. 286-296; Dünder, 1985, s. 452-454; Ülken, 2011.

⁵¹ Cemiyet-i İlimiye-i Osmaniye'nin yayını olarak Mecmua-i Fünun gösterilmektedir.

Sürelî yayınların Avrupa'da doğuşu ve gelişimi ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki doğuşu ve gelişimi aynı zamanlara rastlamaz; fakat bazı yönlerden birtakım benzerlikler gösterir. Bu da Avrupa basınının Türk basınına doğrudan etkilemiş olduğu gerçeğini açığa çıkarır. İmparatorluk topraklarında nasıl ki ilk matbaalar ve basılan kitaplar gayrimüslimlerin elinden çıkmışsa; sürelî yayınlarda da onların öncülüğü söz konusudur. İmparatorlukta yaşayan Fransızlar için çıkarılmaya başlanan Fransız gazetelerinin varlığı, Türkçe gazeteciliğin başlangıcı için örnek niteliğindedir.

Fransızcanın yeri basında da ezicidir. Ubcini ve Pavet de Courteille 1876'daki araştırmalarında İstanbul'da yayımlanan gazeteleri şöyle sınıflandırır: On üç Türkçe, bir Arapça, dokuz Rumca, dokuz Ermenice, üç Bulgarca, iki Judeo Espanyol, yedi Fransızca, iki İngilizce, bir Almanca. İstanbul'un dışına çıkılınca sayılar daha da ilginçleşir: yerel her beş gazeteden biri Fransızcaydı (Mete Yuva, 2011, s. 16).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Türkçe gazetenin basılması devlet eliyle olmuştur.⁵² Dünya'da buna örnek olarak Fransa verilebilir. Almanya'da ise bunun tam tersi, şahıslar tarafından gazete çıkarılmaya başlanmıştır. Abadan, "fikir ve söz hürriyeti ile uyanık ve dinamik bir halkoyunun gelişiminde öncülük yapan gazetecilik ile mutlakiyetçi idare sistemleri arasında yakın bir ilgi vardır" (Abadan, 1961, s. 126) tespitini Osmanlı'da basının gelişmesinin neden uzun yıllar aldığına dair bir çıkarımda bulunmak için dayanak noktası olarak kullanır. İmparatorluk otoriter bir idare sistemini uzun yıllar sürdürdüğü için basının ilerlemesi ve gelişmesi de uzun yıllar almıştır. Yine de on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Avrupa basınının da Türk basınında da geçerli olmuş olan, gazetenin ve gazeteciliğin gelişiminde, yaygınlaşmasında teknolojik gelişmelerin varlığı büyük bir rol oynamıştır. Kâğıt imalatındaki artış ve baskı makinelerindeki iyileşme bu gelişmelerden sayılabilir.

XIX. yüzyıl batı gazeteciliğinde kuvvetli şahsi tesirler ağır basmıştır. Gazete sahip veya yazarları –dördüncü kuvvetin temsilcileri sıfatıyla- gerçekleştirilmesini görmek istedikleri sosyal reform ve değişmelerin gayelerini ve ana fikirlerini okuyucularına telkin etmeğe çalışıyorlardı. Bu sebeple 19. yüzyılda "kanaat gazeteleri" hemen bütün batı memleketlerinde ağır basıyordu ve karşımıza ateşli, saldırgan başmakalelerin yazıldığı, belli

⁵² Hem İstanbul'da çıkan Takvim-i Vakayi hem de Mısır'da çıkan Vakayi-i Mısriye bu duruma uygundur.

dünya görüşlerinin savunulduğu ve genel olarak gazete sahiplerinin basına hâkim oldukları bir devir olarak çıkmaktadır (Abadan, 1961, s. 127).

Tanzimat aydınının da batıya dönük yüzü hesaba katıldığında Türk basınındaki durumun hemen hemen aynı düzlemde olduğu fark edilir. Bu yönde bir karşılaştırmanın temellendirilmesi de imkânsız sayılamaz; çünkü gazetenin gelişimi batılı ülkelerde sürerken Osmanlı İmparatorluğu'na gelmiş, imparatorluğun aydınları ve devlet adamları da yurt dışındaki basını takip etme imkânını genellikle yakalamışlardır. Bu sebeple batı basınında yaşanan gelişmelerin doğrudan Türk basınına yansması da mümkün gözükmemektedir. Hatta henüz on dokuzuncu yüzyıl sona ermeden, bazı gazetelerin sansüre ve kapatılma cezalarına maruz kalmasıyla, aydınların yurt dışına çıkarak Londra, Paris gibi belli merkezlerde Türk gazeteciliğini sürdürmüş olmaları da bu etkileşimin varlığına dair bir göstergedir.

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Encümen-i Daniş'in ve Tercüme Odası'nın yürüttüğü program ile batıya yönelik daha sağlam ve belirgin atılan adımlar olarak nitelenebilir. Farklı alanlarda kaleme alınan her eser, telif ya da tercüme olsun, medeniyete ulaşma yolunda atılan adımları oluşturur. Basın ise neredeyse yüzyılın son çeyreğinde etkin hale gelir. Başlangıçta, 1831'de yayın hayatına başlayan ve uzun yıllar devletin resmi yayın organı *Takvim-i Vekayi* sınırlı bir etkiye sahip olan basın, *Ceride-i Havadis*'in yayımlanmaya başladığı 1840'tan itibaren derin ve somut bir gelişimin öncü kuvveti haline gelmiştir. Her iki gazete de nesir dilinde meydana gelecek değişimin öncüsü olmuş, kendilerinden sonra gelişecek Türkçe basın hayatında da uygulanacak olan, yabancı dildeki gazetelerden edinilen güncel bilgileri okuyucuları ile paylaşmışlardır.

Abdülaziz devrinde önemli bir gelişme olarak adlandırılması gereken bir nokta varsa o da basında yaşanan gelişmedir. Daha önce devlet desteği ile çıkan iki Türkçe gazete varken, 1860'tan itibaren gelişimi gündend güne artacak olan özel basının varlığı söz konusu olmuştur. Önce *Tercüman-ı Ahval* sonra *Tasvir-i Efkâr* ile Türk basınında, fikir gazeteciliğinin ilk örnekleri görülmüştür.

Sosyal, kültürel ve siyasi hayatın gelişimine katkı sağlayan, halkı düşünmeye sevk eden, daha önce konuşulmayan ve üzerinde düşünülmeyen hürriyet, vatan, özgürlük gibi kavramları insanlara tanıtan basının ilerlemesinde bazı engeller de olmuştur. Gazetecilik faaliyetleri her zaman aynı doğrultuda ilerleyememiş; yürütülen siyasi çalışmalar sebebiyle hükümet tarafından baskı altına alınmak istenmiş ve sık sık sekteye uğramıştır.

İmparatorlukta, basın yayın ile ilgili ilk düzenleme Matbuat Nizamnamesi ile başlayıp ardından bazı durumlarda yasaklamaları uygun gören ve Ceza Kanunu'nda yer alan birkaç maddenin kabulü ile devam eder. Fransa örnek alınarak belli düzenlemeler yapılmıştır. Matbaalar Nizamnamesi'nde basından ziyade basım ile ilgili kararlar mevcuttur. 1857'de hükümetten izin almak kaydıyla matbaa açılabilceği bir tüzük maddesi ile belirlenmiştir. Buna göre açılmak istenen matbaa hakkındaki sahibinden, kullanılacak malzemeye, çalıştırılacak insanlardan basılacak eserlere kadar tüm bilgilerin kayıt altına alınması gerekmektedir. Ceza Kanunu'nda yer alan üç madde ise basım evlerini olduğu kadar basını da ilgilendirmektedir. Uygun görülmeyen konularda gazete, kitap ya da broşür basımını cezalandırma yoluna gidileceği duyurulmaktadır.⁵³ Sadece basım için değil 1864'e gelindiğinde hazırlanan Matbuat Nizamnamesi ile de basın hayatına tedbir amaçlı bir düzenleme getirilmiş, bir tüzük çıkarılmıştır. Ceza Kanunu'nda olduğu gibi burada da Fransız kanunundan faydalanılır. Fuat Paşa zamanında uygulamaya konan, 1909 yılına kadar da yürürlükte kalan ve otuz beş maddeden oluşan bu tüzüğe göre, gazete çıkarmak için, hem öncesinde hem de gazeteyi çıkarırken, gerekli bazı kuralları yerine getirmek gerekmektedir. Bu kuralların belirtildiği gibi basın hayatında işlenebilecek suçlar ve cezalar da ayrıca belirtilmiştir.⁵⁴ Fakat basın tüzüğü incelendiğinde basına belli bir noktaya kadar müdahale edildiği, kural ihlali durumunda genellikle para cezası yaptırımını

⁵³ 1858'de Ceza Kanunu'nda yer alan üç madde: "Devlet-i Aliye'nin emir ve ruhsatıyla açılmış olan matbaalarda saltanatı seniye ve erbabi hükümet ve tebaa-i saltanat-ı seniyeden olan bir millet aleyhinde gazete veya kitap veya evrak-ı muzırre tab ve neşrine mütecâsir olan kimselerin iptida bastırılmış olduğu şeylerin zaptıyla, derece-i cürmüne göre matbaası muvakkaten veya bütün bütün kapattırıldıktan sonra on mecdiye altınından elli mecdiye altınına kadar ceza-yı nakdi ahz olunur" (İnuğur, 1999, s. 201).

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İskit 2000; İnuğur 1999.

uygulandığı görülür. Hâlbuki fikir gazeteciliğinin canlanmasıyla, hükümetin istemediği yönde ilerleyen ve durdurulamayan basın için devrin sadrazamı Âli Paşa, 27 Mart 1867’de Kararname-i Âli adı altında basına çok ağır yaptırımların uygulanabileceği bir kararname çıkarmış, sonrasında gazeteler sansüre ve kapatma cezalarına çokça maruz kalmıştır. Türk basınının o dönemki gazeteleri içinde, kararnamenin uygulanması sonucu kapatılan gazeteler çoğunluktadır.

Muhbir, Ayine-i Vatan, Utarit gazeteleri bu kararnameden sonra kapatılmıştır. Mizah gazetesi *Diyojen* 1871’de bir ay yasaklanmıştır. Mizah gazetesi olan *İbretname-i Âlem* 1871’de geçici olarak kapatılmıştır. 1872’de *İbret* 4 ay, 1873’te *Diyojen* 2 ay kapatılmıştır. 1873’te *Hadika* 2 ay, *İbret* önce bir ay, sonra süresiz kapatılmış, *Basiret* kapatılmıştır. 1874’te *Hülasat’ül Efkâr, Şark* ve *Hayal* gazeteleri kapatılmıştır. 1875’te *Hayal* gazetesinin yayını yasaklanmıştır (İnuğur, 1999, s. 206).

Gazeteler aracılığıyla pek çok fikri savunma ve halka yayma imkânı bulan devrin aydınlarından bazıları yurt dışına giderek yayın faaliyetlerini orada devam ettirmek zorunda kalmışlardır.⁵⁵

Yurt dışında gitmek zorunda kalan Türk aydınların, buldukları ülkelerde gazetecilik faaliyetlerini sürdürmeleri Türk gazeteciliği ve basın hayatı için önemlidir. Bu konuda yetkin bir çalışmaya sahip olan ve bununla ilgili *Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği* başlığını kullanmayı uygun gören Cavit Orhan Tütengil, bu adlandırmanın sınırını ise “1867 Türkiye’sinin siyasi sınırları dışında kalan ve bir istisnası ile hiçbir zaman Türk hâkimiyeti altında bulunmamış olan ülkeler” olarak çizer (Tütengil, 2011, s. 2). İstisna sayılan ülke ise Mısır’dır. İngiltere, Fransa, İsviçre ve Belçika’yı da üzerinde özellikle durulması gereken ülkeler olarak sayar. Türkiye dışında yayımlanan ilk Türkçe gazete 31 Ağustos 1867’de yayımlanmaya başlayan *Muhbir*’dir,

Çağdaşlaşma yolunda ilerlenen yolda, Batıdan örnek alınan fikirler, aynı zamanda dil ve üslup bağlamında da bir değişikliğe götürür Tanzimat aydınlarını. Bu değişikliğin başlangıç noktasını da pek çok seferde olduğu gibi Türk basını,

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için daha önce yapılmış çalışmalara bkz. Tunaya 1952; Mardin 1964; Fındıkoğlu 1962; Tütengil 2011.

özellikle de 1860'tan sonra gelişmeye başlayan özel basın oluşturur. Tanzimat'tan sonra düzyazının uğradığı ilk değişim *Takvim-i Vekayi* ile başlar. Gazete dilinin halkın anlayabileceği bir seviyede olması gerekliliği düşüncesi; nesir dilinde bir değişime yol açar. Başlangıcını *Takvim-i Vekayî*'nin oluşturduğu bu değişim 1860'tan sonra da devam ederek edebi nesir dilinin de değişimini sağlar.

Tüm verilerden hareketle yapılacak olan yorum; Osmanlı İmparatorluğu'nda gazete, başlangıçta resmi bir yayın organı olarak devletin halkı bilgilendirmesi ve kamuoyu oluşturması görevini üstlenmiştir. Matbaanın kitap basımında yeteri kadar kullanılmamasının sonucu olarak kitap ile ulaşılması beklenen okuryazarlığa ve bilgiye gazeteler aracılığıyla ulaşılmaya başlanmıştır. Siyasi gazetecilik ile halkın fikri yapısının gelişmesine; aydınların doğrudan edebiyatın içinde yer almasıyla da Batılı tarzda modern bir edebiyatın doğması ve gelişmesine ev sahipliği yapmıştır.

Gazetelerin içeriği sahip olunan çeşitliliği, siyasi ve edebi gelişimin, bilginin haricinde bilimsel gelişmeler, tarihi vesikalar, coğrafyaya ve dünyada olup biten pek çok gelişmeye dair verilen bilgilerle kanıtlar. Gazetenin imparatorluğun modernleşme çabasının tam da içinde bir yere sahip olduğu düşüncesinden hareket ederek de önemi ve anlamı daha iyi anlaşılabilir. Devletin modernleşme adımlarının gazete aracılığıyla halka duyurulması, anlatılması, benimsetilmeye çaba gösterilmesi gazetenin ayrıcalıklı konumlarından biri olarak gösterilebilir.

Basın tarihi araştırmacıları tarafından Türk basınının doğuşunun ve gelişim aşamalarının belirlenmesi ve değerlendirilmesi kimi yönlerden benzerlik gösterirken kimi yönlerden de farklılıklar içermektedir. Daha çok siyasi olayların belirleyici olduğu bölümlendirmeye göre elde olan bazı tasnifleri gözden geçirmekte genel bir tablo çizmek adına fayda vardır.

Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*⁵⁶ adlı eserinde 1831'de *Takvim-i Vekayi* ile başlattığı Tanzimat basınını iki ayrı dönem olarak değerlendirir. İlk dönem 1831-1864 yıllarını ikinci dönem ise 1864-1876 yıllarını Tanzimat basınında ikinci dönem başlığı altında değerlendirme yolunu seçer.

Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*⁵⁷ adlı eserinde alışılmış bir tasnifin içinde bazı farklılıklar yaratır. *Takvim-i Vekayi* ile başlattığı 1831-1878 yıllarını kapsayan dönem için İslahat ve Tanzimat Devrinde Gazete başlığını kullanır. 1878-1908 yılları arasındaki faaliyetleri Abdülhamit Devri Gazeteciliği olarak adlandırdıktan sonra 1908'den sonra da Meşrutiyet gazeteciliğini başlatır.

İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*⁵⁸ adlı eserinde "siyasal ve hukuki açıdan belirli olayların damgasını taşıyan, aşağıdaki dönemlere ayırmak" ve bu dönemlere göre basın tarihini değerlendirmek gerektiğini öne sürer.

1. Tanzimat dönemi basını (1831-1876)
2. Birinci Meşrutiyet ve İstibdat dönemi basını (1876-1908)
3. İkinci Meşrutiyet dönemi basını (1908-1918)
4. Mütareke ve Kurtuluş Savaşı dönemi basını (1918-1923)
5. Cumhuriyet dönemi basını (1923 ve sonrası)

Oral'ın, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi* alt başlığını taşıyan *Türk Basın Tarihi*⁵⁹ adlı eserinde alışlagelen sınıflandırmayı kullanmıştır. Türk gazeteciliğini başlangıcından 1876'ya kadar Tanzimat dönemi; 1876'dan itibaren Birinci Meşrutiyet Dönemi ve onu izleyen yıllardaki faaliyetleri de İstibdat Dönemi, İkinci Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi olarak tasnif etme yolunu seçtiği görülür.

Türk basın tarihine dair kapsamlı çalışmalardan birine sahip olan Koloğlu, Osmanlı'dan *21. Yüzyıla Basın Tarihi*⁶⁰ adlı eserinde, türk gazeteciliğinin başlangıç safhasını sınıflandırırken diğer çalışmalardan biraz daha farklı bir yol

⁵⁶ Bkz. Ertuğ 1970

⁵⁷ Bkz. Şapolyo 1971

⁵⁸ Bkz. İnuğur 1999

⁵⁹ Bkz. Oral 1968

⁶⁰ Bkz. Koloğlu 2013.

izler. 1828-1878 yıllarında Resmi Basın ve Özerk Basın başlıklarını kullandıktan sonra 1878-1908 Abdülhamid Dönemi ve ardından II. Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi olarak değerlendirir.

Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*⁶¹ adlı eserinde ise 1828-1876 yıl aralığını Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi, 1876-1908 yıl aralığını ise Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Dönemi olmak üzere sınıflandırır.

Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın*⁶² adlı eserinde, basın tarihine dair incelemesini, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan süreçte 1840-1876, 1876-1908 ve 1908-1928 yıl aralıkları olmak üzere üç ayrı dönem belirleyerek gerçekleştirir.

Baykal, *Türk Basın Tarihi 1831-1923*⁶³ adlı eserinde 1831-1864 yıl aralığını Tanzimat basınında birinci dönem, 1864-1876 yıl aralığını da Tanzimat basınında ikinci dönem; 1876-1908 yıl aralığını Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Dönemi; 1908-1918 yıl aralığını da Meşrutiyet Dönemi olarak inceler.

Tanzimatı, İkinci Meşrutiyet'e kadar devam ettirmek mümkün olsa da 1839-1877 senelerini asıl Tanzimat devresi olarak alabiliriz. Çünkü, idare ve maarif sahalarındaki ıslahat en çok bu devrede yapılmış ve Osmanlı parlamentosunun 1877'de kapanmasıyla başlayan devri, bir ricat devresi olmuştur. Ve bu devrede, Avrupa ilmini ve münasebetlerini –taklit suretiyle de olsa- memlekete sokmak isteyen Tanzimatçıların faaliyetlerine nihayet verilmiş, maarif ıslahatı ilk devredeki hızını kaybetmiştir (Antel, 1999, s. 457).

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi dönemleri ve imparatorlukta basın faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmada da, Türk gazeteciliğinin başlangıç yılları ilk özel gazete Tercüman-ı Ahval'in yayımlanmasına kadarki dönem olarak kabul edilmiştir. Gazeteciliğin gelişmeye ve edebiyatın da belirgin olarak gazetelerde yer almaya başladığı 1860'tan sonraki dönem ise yaygın olarak kullanılan sınıflandırmaya uyularak 1876 yılına kadar sınırlandırılmıştır.

⁶¹ Bkz. Topuz 2003

⁶² Bkz. Kabacalı 2000

⁶³ Bkz. Baykal 1990.

Taznimat edebiyatı olarak da adlandırılan bu dönemde Batılılaşma etkisinde ilerleyen yeni edebiyatın doğuşuna ve gelişimine tanıklık edilir. 1860-1876 yıl aralığında yayımlanmaya başlanan gazetelerin bu kültürel ortama dair önemli veriler taşıdığı söylenebilir.

1.3.1. *Tercümân-ı Ahvâl'e* Kadar Gazetecilik

Osmanlı İmparatorluğu'nda gazetecilik faaliyetleri düşünüldüğünde, bu faaliyetlerin başlangıcına dair elde olan verilerden bahsetmek gerekir. İmparatorluk topraklarında çıkan ilk gazeteler tıpkı ilk kurulan matbaalar, ilk basılan kitaplar gibi yabancı dildedir ve gayrimüslimler tarafından yayımlanmıştır. Henüz Türkçe bir gazetenin basılmamış olduğu on sekizinci yüzyılda, Fransızca gazetelerin çokluğu dikkati çekmektedir.⁶⁴

1795-1798 yılları arasında İstanbul'da Fransız Büyükelçiliği'nin matbaasında Fransızca gazete basılmaktadır. İstanbul'daki ilk gazeteler olarak, her ne kadar bugün nüshalarına ulaşılmasa da kaynaklarda adı geçen, 1795'te *Bulletin de Nouvelles* ve 1796'da çıkmaya başlayan ve iki yıl yayımlanan *Gazette Française de Constantinople* Fransız elçiliğine bağlı gazetelerdir. Elçilikten bağımsız, ilk Fransız gazetesi ise Alexandre Blaque tarafından İzmir'de 1821'de haftalık basılan *Le Spectateur Oriental* olur. İzmir'de gazete faaliyetleri yine Fransızlar tarafından, 1824'te *Le Smyrneen*, 1828'de *Le Courier de Smyrne*, sonra ad değiştirerek 1833'de *Journal de Smyrnee*, 1838'de *Echo de l'Orient*, 1841'de *L'Impartial* adlı gazetelerle devam ettirilir.⁶⁵ Daha önce İzmir'de Fransızca bir gazete çıkaran Alexandre Blaque, İstanbul'a davet edildikten sonra, padişahın isteği ile Fransızca *Le Moniteur Ottoman* adlı gazeteyi 1831'de çıkarmaya başlamıştır. Resmi yayın organı *Takvim-i Vekayî*'nin doğrudan çevirisi olmamasına rağmen, paralel yapıda bir yayın anlayışına sahip olan gazete için,

⁶⁴ Osmanlı imparatorluğunda yayımlanan Fransızca gazetelerin 1908'e gelene dek sayısının 150'yi bulduğu iddia edilmektedir (Koloğlu, 2013, s. 36).

⁶⁵ Bu gazetelerin çıkış süreleri birbirinden farklılık göstermektedir. Kimi birkaç yıl kimi ise on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanan uzun yıllar boyunca yayın hayatında kalmıştır. Adı geçen gazeteler, yayın hayatına başladıkları yıl dolayısıyla burada yer almaktadır.

hükümet ile girdiği işbirliğinden ve içeriğinden dolayı yarı resmi bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Bir de bu listeye, Blacque'dan başka, İzmir'deki iki gazetenin sahiplerinin birleşmesi ile İstanbul'da yeni bir gazete olarak 1846'da basılmaya başlanan *Journal de Constantinople*'nin adını eklemek gerekir.

Sadece Fransızca ve İngilizce değil diğer dillerde de gazetelere rastlamak mümkündür. Mısır'da da Napoléon'un Mısır seferi dolayısıyla 1798'de Fransızca *Le Courrier d'Egypte*, *Decade Egyptienne* ile Fransızca-Arapça *Avertissement-Tambih* gazeteleri yayımlanmıştır. İngilizler tarafından da 1856 yılında İstanbul'da, yayımı uzun yıllar devam edecek olan, *Levant Herald* adında bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır.

Yabancı dilde yayımlanan bu gazetelerin çıkış amaçları her ne kadar Osmanlı topraklarında yaşayan kendi mensuplarını ve azınlıkları bilgilendirmek olsa da imparatorluğa da faydaları dokunmuştur. Bahsi geçen faydalar, gazetelerin Avrupa'dan siyasi ve ticari başta olmak üzere çeşitli haberler içermesi; imparatorlukta henüz gazetecilik başlamamışken, örnek teşkil ederek gazeteciliğe dair fikirlerin gelişmesine katkı sağlaması; yenileşme çabaları içinde devletin yönetiminde de yer alan ve yeni yetişen, Avrupa'yı tanımaya çalışan, yabancı dil öğrenen aydınların da gazeteleri takip ederek kendilerini yetiştirmesi gibi önemli konular üzerinedir. Yabancı gazeteler aracılığıyla gazetenin haber verme ve kamuoyu oluşturma özelliğinin fark edilmesi, devlet tarafından ilerleyen yıllarda gazetenin kullanılmasını sağlayan bir etkidir.

Yabancıların çıkardıkları gazeteler dışarda tutulacak olursa, -tamamı Türkçe olmasa da- Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk gazete, Mısır'da 1828'de Mehmet Ali Paşa tarafından yayımlanmaya başlanan *Vakayi-i Mısriye*'dir.⁶⁶ "Ortadoğu'da yayımlanan ilk yerel gazete" (Lewis, 2013, s. 133) olarak da nitelenen *Vakayi-i Mısriye*, devletin hemen her kademesinde reformlara devam eden padişah II. Mahmut için de önemli bir örnek olmuştur.

⁶⁶ Hem içerik hem de şekil yönünden ayrıntılı bir çalışma Koloğlu tarafından hazırlanan *İlk Gazete, İlk Polemik* adlı eserde bulunabilir. Ayrıca bkz. Yazıcı 1991.

Mısır'daki süreli yayın faaliyetlerinin içinde, *Vakayi-i Mısriye*'den önce gazete için hazırlık sayılabilecek olan bir bültenden bahsetmek gerekir. 1813'ten sonra Mısır'da kurduğu yönetim planını uygulayabilmek adına düzenli bir bilgi akışına ihtiyaç duyan Mehmet Ali Paşa'nın her bir yönetim biriminden belli zaman aralığında ve Curnal Divanı adı verilen bir merkeze gönderilecek olan raporların hazırlanması fikrine itmiştir. Bu raporlar⁶⁷ hem devletin idari, ticari, askeri hareketliliğini içermesi hem de bu türden haberlerin dışında *Binbir Gece Masalları*'ndan hikâyelerin de yayımlandığı, bu yönleriyle gazeteye çok benzeyen bültenler olarak tespit edilmiştir (Koloğlu, 2014, s. 39). İlk sayısı 4 Aralık 1828'de yayımlanan *Vakayi-i Mısriye*'nin önemi ise birkaç farklı nedenden ileri gelmektedir. Bu nedenlerden biri Osmanlı İmparatorluğu içinde Türkçe yayımlanan ilk gazete olup İstanbul basını için örnek teşkil etmesi; diğeri yazıların aynı anda hem Türkçe hem Arapça yayımlanmasıdır. Türk basın tarihinde gazetenin en önemli işlevlerinden biri olan yeni ve sade bir yazı dilinin doğuşunun yine ilk adımlarını *Vakayi-i Mısriye*'de bulmak mümkündür. Mehmet Ali Paşa'nın gazetede yer alan yazıların hem içerikleri hem de bu yazılarda dilin doğru ve sade kullanımı için özen gösterdiği hatta bizzat kendisinin, gazetede ana metni oluşturan, Türkçe yazıları tek tek kontrol ettiği bilgisi bu bağlamda önemlidir. Gazetenin ana metnini Türkçe yazıların oluşturması, Arapça yazılarına onların tercümesi olması on dokuzuncu yüzyılın başındaki Mısır'da Türkçenin etkisini göstermektedir. Okuyuculara yönetimin çeşitli kademelerinden bilgi aktaran gazetenin bir de Mısır dışındaki basın aracılığıyla topladığı bilgiler mevcuttur. Bu yönüyle de hem resmi hem de dış basından haberler taşıyan bir yapıya sahiptir. Resmi bir gazetenin yayımlanmasında İstanbul'a örnek olan Mısır basını, bir başka yapıda da İstanbul basınına örnek almıştır. 1833'te yayın hayatına başlayan ve *Vakayi-i Mısriye*'deki haberlerin Fransızcasını içeren *Moniteur Egyptien* adlı Fransızca gazetenin varlığı ile İstanbul'da *Takvim-i Vekayi* ile Alexandre Blacque adlı Fransız tarafından çıkarılan, *Moniteur Ottoman* ikilisinin bir benzerine de Mısır'da rastlanmış olur.

⁶⁷ *Curnal el Hidivi* adını taşıyan raporlar, hem yayımlanacak ilk gazete *Vakayi-i Mısriye*'nin doğuşuna kaynaklık etmiş hem de yayın hayatına başlamasından sonra da basılmaya devam etmiştir.

İmparatorluğun bir başka noktasında daha Mısır'daki gibi bir gazete basılmaktadır. Girit adasında 1830'da yayımlanmaya başlanan *Vakayi-i Giridiye* adlı gazetede de haberler hem Türkçe hem Rumca'dır. Ana metinler Türkçe olup, Rumca metinler ana metnin çevirisidir (Koloğlu, 1987, s. 9).

Vakayi-i Mısriye'nin ardından onunla hemen hemen aynı içerik özelliklerine sahip *Takvim-i Vekayi* II. Mahmut'un hükümdarlığı zamanında ve onun isteği ile devletin resmi yayın organı olarak kurulmuştur. Gazetenin çıkışından önce yürütülen hazırlık çalışmalarında ise basılacağı matbaanın kurulması, gazeteyi çıkaracak bu alanda uzman insanların iş başına getirilmesi gibi aşamalar kaydedilmiştir. Alexandre Blacque'dan⁶⁸ gazetenin çıkış aşamasında yardım alınmış, Blacque gazetenin içeriği ile de ilgili doğrudan fikirlerini paylaşmıştır. İlk sayısı 1 Kasım 1831'de yayımlanan ve yöneticisi vakanüvis Esad Efendi tarafından kaleme alınan mukaddime ile resmi gazete olarak Türk basın tarihinde yerini almıştır. Gazetenin önemli bir özelliği, imparatorlukta yaşayan azınlıklar için Arapça, Farsça, Ermenice, Ermeni harfli Türkçe, Rumca gibi ayrı dillerde de basımının yapılmasıdır.⁶⁹

Bu gazetenin kendisinden daha önce yayın hayatına başlamış olan *Vakayi-i Mısriye*'den önemli birkaç farkı vardır. Bunlardan en önemlileri Mısır'da basılan gazetenin okuyucuları sadece devletin işlerinden haberdar etmek istemesi, yabancı basına kapalı bir yapı oluşturmasının karşısında İstanbul'da basılan gazetenin ise ülke içinde olduğu kadar ülke dışında da neler olup bittiğine dair haberlerin yanında fen, sanat, sanayiye dair haberleri de okuyucuya ulaştırmak istemesidir. *Takvim-i Vekayi* sadece devlet işlerinin halka duyurulduğu bir yayın organı olarak düşünülmemiş, eğitime sağlayacağı katkıdan dış basından gelecek

⁶⁸ Türk basınının doğuşu aşamasında Alexandre Blacque'ın katkıları üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Koloğlu 1998.

⁶⁹ 1831'de çıkmaya başlayan Fransızca *Le Moniteur Ottoman*, *Takvim-i Vekayi*'nin Fransızcası olmamakla birlikte onda yer alan haberlerin bir kısmının yer aldığı bir gazetedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gerçek 1932, Topuz 2003. Gazetenin 1832'de *Haydarar Kir Lıro Medz-i Derutyanın Osmanyayn* adıyla yayımlanan Ermenicesi, Türkiye'de yayımlanan ilk Ermenice gazete olma özelliğine sahiptir. 1835'te ise Rumcası *Ottomanikos Minitör* adıyla yayımlanmıştır (Kabacalı, 2000, s. 51).

haberlere kadar geniş bir yapıya sahip olma isteği ile kurulmuştur.⁷⁰ *Takvim-i Vekayî*'nin mukaddimesinden hareketle amaçlarını genel hatlarıyla belirtmek gerekirse; en başta, halkın, devlet işlerine dair işleyişten en kısa zamanda (yanlış bilgilere kapılmadan evvel) haberdar olmasının sağlanması, hem yurt dışından bilgi edinilmesi hem de devlet işleri ile ilgili yurt dışına bilgi aktarılma ve sanat, fen, ticaret alanlarında yaşanan gelişmelerin halka duyurulması istenmesi olarak sıralanabilir (Koloğlu, 2000, s. 49).

Gazetenin içeriği incelendiğinde Vukûât-ı Resmîyye ve Gayr-i Resmîyye adlı iki ana bölüme ayrıldığı ve bu iki bölümün altında da Umûr-ı Dâhiliyye, Umûr-ı Hâriciyye, Mevâdd-ı Askeriyye, Fünûn, Tevcîhât-ı İlmiyye, Garîbe ve Es'âr bölümlerinden oluştuğu görülür. Mukaddimesinde belirtilen ve çok yönlü bir yapıyı oluşturacağı düşünülen gazetenin basımının düzenli aralıklarla gerçekleşmesi ve 1860'tan itibaren gelişen, özellikle fikir gazeteciliği olarak da nitelendirilen, özel gazeteciliğin varlığının da etkisiyle arzu edilen amaçlara ulaşamaması, bir süre sonra sadece devlete ait resmi haberleri içeren bir gazete şeklini almasına neden olmuştur. Her ne kadar düzenli aralıklarla basılmasa da, kimi zaman kapatılarak yayın hayatına ara verilmiş olsa da sürekliliği Cumhuriyet döneminde de, *Ceride-i Resmîyye* ve sonra *Resmî Gazete* olarak, isim değişikliği ile beraber devam etmiştir.

Türk basın hayatının başlangıcı için *Takvim-i Vekayî*'nin tek başına değil ondan on yıl kadar sonra basın hayatına başlayan *Ceride-i Havadis* ile birlikte bir anlam ifade edebileceği düşünülmektedir. Çünkü *Takvim-i Vekayî* hedefi ne olursa olsun resmi bir yayın organı olmanın ötesine geçememiş, gazeteciliğin başlangıç safhası için gerekli belli başlı noktaları da yerli yerinde kullanamamıştır. Ancak *Ceride-i Havadis*'in varlığı ile Türk gazeteciliği adına ikinci atılımdan bahsetmek mümkün olur.

⁷⁰ *Takvim-i Vekayî* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Oral 1968; Koloğlu 1981; Yazıcı 1983, Ulusoy Nalcioğlu 2013.

31 Temmuz 1840'ta tamamı Türkçe olarak *Ceride-i Havadis*'in ilk sayısı basılır.⁷¹ İstanbul'da yaşayan İngiliz vatandaşı William Churchill'in, İstanbul'da Türkçe, İzmir'de de İngilizce olmak üzere iki gazete çıkarmak için hükümete yaptığı başvuru sonucu her ne kadar gazetenin masrafı W. Churchill'e ait olsa kısa bir süre devam edecek olan hükümet yardımıyla *Ceride-i Havadis* yayın hayatına başlamış olur.⁷² Gayr-i resmi bir özellikte çıkmaya başlamasına rağmen bir süre sonra yarı-resmi sıfatıyla anılmaya başlanmasının pek çok basın tarihçisi tarafından savunulan ve kabul görmüş olan sebepleri hükümetten aldığı maddi destek ve belli aşamalarda hükümetin denetimine tabii tutuluşudur. Fakat Yazıcı'ya göre yarı-resmi olarak nitelenmesindeki ya da kabul görmesindeki neden başkadır. *Ceride-i Havadis*'in basın hayatında var olduğu yıllarda Osmanlı hükümeti kendi toprakları içinde çıkarılmak istenen pek çok gazeteye maddi yardımda bulunmuş, destek olmuştur. Üstelik sarayın yakından takip ettiği gazeteleri görmek ve içeriğinde neler yazıldığını bilmek istemesi de o dönem için tuhaf karşılanacak bir durum değildir. Yazıcı, arşiv belgelerine dayanarak ortaya koyduğu bu tespitlerden hareketle şu sonuca varır; *Ceride-i Havadis*, Türk basınında tamamı Türkçe olan ikinci gazete olup aradan çok vakit geçmeden *Takvim-i Vekayî*'nin ardından doğmuş bir Türkçe gazetedir. İmparatorluğun farklı yerlerinde basılmaya devam eden yabancı dilde gazetelerle aynı durumda olmayan bir gazetedir. Başkent İstanbul'da basılan ikinci Türkçe gazete, henüz Türkçe gazeteciliğin yaygınlaşmadığı dönemde üstelik maddi destek aldığı hükümetin yayın organı olarak görülebilir. Bu iddiayı destekleyecek bir başka husus, 1860'ta çıkmaya başlayan ve şahsi teşebbüsle, hükümetten hiçbir maddi kaynak talep etmeyen *Tercüman-ı Ahval*'in varlığı olmuştur. Yenileşme

⁷¹ *Ceride-i Havadis* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Koloğlu 1986; İpek 1987; İpek 1995; Ebüzziya 1993.

⁷² Basın tarihi kaynaklarında *Ceride-i Havadis*'i çıkarma izninin, W. Churchill'e yaşadığı adli bir olay sonucunda, imtiyaz olarak verildiği yönünde bilgiler yer almaktadır. Bu konuyla ilgili Nesimi Yazıcı ise diğer kaynaklardaki bilgilerin doğruluğunu sarsıcı başka bilgilere ulaştığından bahsetmektedir. Bugüne kadar Churchill'le ilgili yapılan iki ayrıntılı araştırmadan Koloğlu'na ait olanın yabancı arşivlere, İpek'in çalışmasının ise Osmanlı arşiv belgelerine dayandığını ve çalışmalardaki bilgilerin birbirinden farklılık gösterdiğini tespit eder. Arşiv belgelerine dayanan kendi araştırmalarında da W. Churchill'in yaşadığı adli olayın sonucu olarak gazete çıkarma imtiyazına ulaşmış olduğunun kaydına rastlamadığını belirtir. Churchill'in avlanırken bir çocuğu yanlışlıkla vurmasıyla başlayan ve ardından ceza almayı aksine imtiyaz elde ettiği hikâyede, elde edilen imtiyazın gazete çıkarma izni olmadığı, gazete çıkarma izninin bu olayla ilişkilendirilemeyeceği gerçeği vurgulanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıcı, 1994.

hareketlerinin ve türlü kademelerde yaşanan değişimlerin devam ettiği bu dönemde bir yabancı tarafından da olsa *Takvim-i Vekayi* haricinde Türkçe bir gazetenin çıkması, basının önemini yavaş yavaş kavrayan hükümetin işine yarayan bir gelişme olur. Özellikle yabancı dilde çıkan gazetelerin, hem yurt içinde hem yurt dışında oluşturduğu etkinlik alanı o günkü siyasi politikalar doğrultusunda arzu ettiği bir şeydir (Yazıcı, 1994, s. 55-84).

Ceride-i Havadis'in yayımlandığı ilk dönemde düzensiz aralıklarla çıkışı ve satış oranının düşüklüğü sebebiyle kapanma noktasına gelişi, hem sahibi Churchill'in kolayca pes etmeyip bir çözüm arayışına girerek koşulları zorlamasıyla hem hükümetin de bu çabaya karşı, esasen gazetenin de kapanmasını istememelerinden dolayı, kayıtsız kalmayıp maddi destekte bulunmayı kabul etmesiyle ortadan kalkmıştır. Gazetenin satışı konusunda beklenen sayının düşüklüğü de basın tarihçileri tarafından farklı sebeplere bağlanmış ve bu konuyla da ilgili çeşitli yorumlar getirilmiştir. Okuma-yazma oranının düşüklüğü, gazete ücretinin fazlalığı gibi sebepler daha sık dile getirilirken, toplumun gazete kavramına uzak oluşu ve henüz gazete okuma alışkanlığını edinememiş olması da ilk iki sebebin karşısına daha kuvvetli bir sebep olarak çıkmıştır.

Churchill, gazetenin halk arasında halk tarafından benimsenmesi, okuyucu sayısının artması yolunda yoğun çabalar gösteren bir isim olarak basın tarihine geçmiştir. Haber çeşitliliğini sağlama yolunda çaba gösteren Churchill, yurt dışındaki gazetelerden haber tercümelerine gazetesinde yer vermiştir. *Ceride-i Havadis* ile birlikte gelen bir diğer yenilik de, gazeteye ek olarak başlangıçta birer yaprak olarak hazırlanan zamanla sayfa sayısı da artacak olan Ruzname adında ekler basın tarihimizde görülen ilk ilavelerdir. Çıkarılan ilavelerle amaçlanan insanların gazeteye olan ilgisini ve dolayısıyla gazetenin satışını artırmaktır. 1854 Kırım Savaşı sırasında, cepheden gelen haberleri sıcaklığı halka duyurma isteği doğurmuştur bu ilaveleri. Gazetenin basılacağı gün beklenmeden, bu yapraklar aracılığıyla günün gününe halka haber ulaştırılmış olur.

Gazetede ki yazıların kimler tarafından kaleme alındığı konusunda da belli isimler sıralandığı görülür: Sait Paşa, Şair Ali, Hafız Müşfik, Ahmet Zarifi, Mehmet Efendi, Emin Nüzhet, Siret, Süreyya ve Şair İsmet Bey, gazetenin sadece Türklerden oluşan yazar kadrosudur (İnuğur, 1999, s. 181-184). *Ceride-i Havadis* yayına başladığı 1840 yılından 1212.sayısına ulaşınca ya yani 1864'e kadar çıkmaya devam etmiştir. 1864'de vefat eden Churchill'in yerine oğlu Alfred Churchill geçmiş, gazetenin idaresini üstlenmiştir. Gazete, 1864'ten sonra isim değiştirerek devam etmiştir. Ruzname-i Ceride-i Havadis ismini alan gazete, günlük olarak 1885'e kadar yayımlanmıştır.

Basın tarihi açısından bir diğer önemli mesele; *Ceride-i Havadis*'in Türkçe dışındaki bazı dillerde de baskısının yapılmış olmasıdır. Ceride-i Havadis İdaresi'nin kararıyla 1842'de Ermeni harfleriyle Türkçe bir gazete çıkarılmasının yanında 1856'da *Ceride-i Havadis*'in tercümesi olan *Mir'âtü'l-Ahvâl* adlı Arapça gazete yayın hayatına girer. Her iki gazete de -uzun yıllar sürmese de- belli bir süre basılmaya devam etmiştir.⁷³

Gazetenin, *Takvim-i Vekayî*'den en önemli farkı halka ulaşmak, gazetenin satışını mutlaka sağlamak adına çaba göstermesi; bunu yaparken de gazetenin içeriği ile ilgili değişiklik yoluna gitmesidir. Yurt dışından haberlerin fazlaca yer alması, sade bir dil kullanımının amaçlanması, sadece haber değil zaman zaman yabancı edebiyatlardan tercümelerin tefrika halinde sunulması, gazeteye sağlayacağı faydanın fark edilmesiyle ticari ilanlara çokça yer verilmesi gibi uygulamalar basın tarihi için önem taşıyan bir gazete yapar Ceride-i Havadis'i.

Nitekim, ilk gazete *Takvim-i Vekayî*'ye oranla *Ceride-i Havadis* çok daha ileri bir aşamanın örneği olmuştur. İlk gazeteci sınıfı *Ceride-i Havadis*'te yetişmiş, Avrupa kültürünü anlamaya yönelik ciddi analizler ve yeni yeni kavramlar bu gazeteyle Türk okuyucusuna ulaşmıştır. *Ceride-i Havadis*'le artık haberden de haberciden de, haber dilinden de, hatta bir okuyucu kitlesinden de söz etmek mümkün hale gelmiştir (Budak, 2014, s. 221).

⁷³Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Nihad 1928.

Basın tarihçileri arasında yaygın kanı, *Ceride-i Havadis* aracılığıyla Avrupa basınından doğrudan ve fazlaca bilgi akışı sağlanmış olduğudur.⁷⁴ Gazetenin geneli değerlendirildiğinde hem bazı ilkleri uyguladığı hem de yazılarındaki, çeşitliliğin (çok fazla olmamakla) birlikte varlığı göze çarpmaktadır.⁷⁵

1.3.2. 1860-1876 Yılları Arasında Gazetecilik

Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı gazete yayıncılığı, 1860'tan sonra da devam etmiştir. 1866'da *La Turquie*, 1869'da bir Ermeni tarafından çıkarılmaya başlanan *La Reforme*, 1870'te Rumların sözcüsü olarak *Le Phare de Bosphore*, 1867'de Fransızca-İngilizce olarak basılan *Levant-Herald*, 1867'de İngiliz dilinde *Levant Times and Shipping Gazette* adıyla çıkan sonra 1875'de bazı değişimlere uğrayarak isim değişikliğine de uğrayan *Stamboul*, 1854'te günlük çıkan *Courrier d'Orient*, 1857'de aylık olarak çıkan tıp gazetesi *Gazette Médicale d'Orient* de İstanbul'da yabancıların çıkarmaya devam ettikleri gazetelerden bazılarıdır (Topuz 2003: 38). On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Türk basınındaki, gazete sayılarında olduğu gibi, yabancı dildeki gazetelerin sayısında da artış olmuştur.

Dış haberlerin verilebilmesi için hem Ajans Havass, Reuter ve Ajans Bardiyo gibi uluslararası ajanslardan; hem de *Morning Post*, *Observer* gibi yurt dışındaki gazetelerden haberler alınmaktadır.

⁷⁴ Bunun bir kanıtı olarak ve derecesini belirleyebilecek bir gösterge olarak, *Ceride-i Havadis*'in taranmasıyla, o yıllarda Avrupa'da çıkan gazetelerin isimlerine ulaşmak mümkün olabilir.

⁷⁵ Server İskit'e göre *Ceride-i Havadis*, Türk basını için yeteri kadar önemli adımlar atmış sayılmaz. Ne imparatorluğun içinde bulunduğu iç ve dış siyaseti gerektiği gibi duyurmuş ne de halka gazeteyi tanıtır, sevdirep, gazeteye alışmasını sağlayabilmiştir. Yalnız *Ceride-i Havadis* için değil *Takvim-i Vekayi* için de Türk gazeteciliğinin gelişimi için eksik kalmış, başarılı olamamış yayınlar olarak bakar (İskit, 1937, s. 11). Bu yorumlardan hareketle, basın tarihçilerinin de genellikle hemen hemen aynı yorumlara sahip oldukları tespit edilmiştir. *Ceride-i Havadis*'in yeteri kadar atılım yapamamasının sebepleri üzerinde düşünülebilir. Bunlardan ilki belki de bir yabancı tarafından, sadece maddi kaynak olarak görülen bir gazete oluşudur. Churchill'in imparatorluk halkının faydası için hareket ettiğine dair beyanları bulunsa da bunun hangi dereceye kadar mümkün olabileceği konusunda şüphe duyulabilir. İkincisi *Tercüman-ı Ahval*'e kadar kendisinden başka çıkan bir tek *Takvim-i Vekayi* vardır ve o da ne ufuk açacak ne de rekabete sebep olacak özelliklere sahiptir. Halbuki *Tercüman-ı Ahval*'in çıkışı başlangıç noktası alınarak halkı ve halkın faydasını odak noktasında barındıran bir fikir gazeteciliği, Türk gazeteciliğinin gelişimi için vazgeçilmez bir önemdedir.

İstanbul, Balkanlar ve Anadolu'nun dışında, imparatorluğun diğer bölgelerinde de Osmanlı yönetimince basılan gazeteler vardır: Şam'da *Suriye* (1865), Halep'te *El-Fırat* (1867), Bağdat'ta *Ez Zevra* (1869), Libya'da *Trablusgarb* (1866), Yemen'de *San'a* (1877), Suudi Arabistan'da *Hicaz* (1908) ve Musul'da *Ceridetü'l-Musul* (1885) adlı gazetelerin varlığı da Osmanlı'nın on dokuzuncu yüzyıldaki basın hayatındaki gelişme ve çoğulluğu gösterme bakımından dikkate değer yayınlardır (Yazıcı, 1986, s. 198).

Türk basınının başlangıcında da gelişmesinde de 21 Ekim 1860'ta ilk sayısı basılan *Tercüman-ı Ahval*'in yeri ise büyüktür.⁷⁶ Özel teşebbüsle basımına başlanan ve hükümetle doğrudan herhangi bir bağı bulunmayan gazeteyi çıkaran isim, gazetenin sahibi Agâh Efendi'dir. Agâh Efendi'den sonra *Tercüman-ı Ahval* denince akla gelen diğer isim İbrahim Şinasi olur. Şinasi, gazetenin çıkış aşamasında gazeteye yazdığı mukaddime ile başlayarak çeşitli yazılar yazmış, kendi kaleme aldığı batılı anlamda ilk tiyatro eserini burada tefrika etmiş, gazetenin yayın çizgisini de belirleyen isim olmuştur. Agah Efendi ve Şinasi'nin birlikte yayın hayatına soktukları bu gazetenin izin aşamasında saraya sunulurken, dahili ve harici haberleri içeren, birkaç günde bir Türkçe yayımlanacak olan bir gazete çıkarma isteğinin belirtildiği, dilekçede de gazetenin tanıtıldığı ve izleyeceği yolun çizildiği görülür (Yazıcı, 1994, s. 67).

Henüz gazete ve gazetecilik fikri gelişmemiş, yaygınlaşmamışken tamamen özel teşebbüsle çıkan bir Türkçe fikir gazetesinin varlığı Türk basını için çok kuvvetli bir başlangıç noktasıdır. Bu kuvvetin varoluşu tek biri insanın eliyle de gerçekleşmemiştir üstelik. İmparatorluğun yüzünü Batı'ya dönerek yenileşme hareketlerine başlamasının ardından kendini yetiştiren, eğitilmiş insanların çoğalmasının farklı alanlarda ve kurumlarda görülen etkisinin gazetede tezahürü de böylece başlamış olur. Gazetenin sahibi Agâh Efendi⁷⁷ hakkında yapılan araştırmalardan hareketle, kendisinin yabancı dil bildiği, çeşitli vesilelerle

⁷⁶ *Tercüman-ı Ahval*'le ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akyüz 1995; Can 1992; İnuğur 1999; İskit 1937.

⁷⁷ Agâh Efendi hakkında yapılan ayrıntılı çalışmalar için bkz. İskit 1937.

Avrupa'ya seyahat ettiği, devletin önemli kurumlarında önemli görevlerde çalıştığı, genel kültür seviyesi de yüksek olan bir kişi olduğu söylenebilir.

Agâh Efendi'nin yanında *Tercüman-ı Ahval* için bir diğer önemli isim olan Şinasi⁷⁸ de, eğitim almak üzere Avrupa'ya gönderilmiş, böylece Batı'yı yakından tanıma fırsatı bulmuş, yabancı dil öğrenmiş bir isimdir. Yeni edindiği fikirleri, öğrendiği bilgilerle farklılaşan dünya görüşü ile ülkesine geri döndüğünde gazetecilik ve edebiyat alanlarında kıymetli, köklü değişikliklere uzanan yolu açmıştır.

Türk gazeteciliğinin başlangıcında eğitilmiş olmalarının yanında yeniliğe ve değişime açık iki aydın olarak Şinasi ve Agâh Efendi bir arada yeni bir dünyanın kapısını aralarlar. Gazeteyi oluşturan unsurları, gazetenin anlamını, yerine getirmesi gereken misyonu ve gazete etrafında daha çoğaltılabilecek pek çok meseleyi tetkik ederek uygulamaya geçerler.

Takvim-i Vekayi'nin *Tercüman-ı Ahval*'in çıkışına kadar geçen yaklaşık otuz yıllık sürede gazetecilik açısından çok sınırlı bir gelişme sağlanmasına rağmen *Tercüman-ı Ahval* yapısı, işleyişi, üstlendiği görev bilinci ile kısa sürede çok hızlı bir kalkınmaya ve ilerlemeye ulaşmıştır. *Tercüman-ı Ahval*'in kısa bir tanıtımı mahiyetinde ilk bilgiye her sayıda gazetenin başlığı altında yer alan paragraftan ulaşılır.

“İş bu gazete, ahvâl-i dâhiliyye ve hâriciyyeden müntehab ba'zı havâdisi ve maârif ü sanâyi-i mütenevvia ile ticâret vesâir mevâdd-ı nâfiayı muntık mebâhisi şâmil olacak ve şimdilik haftada bir kere yalnız Pazar günleri neşredilecek.”(*Tercüman-ı Ahval*, 1).

Tercüman-ı Ahval'in yazar kadrosunda Şinasi'den başka Hasan Suphi Efendi, Mehmet Şerif isimlerine rastlanır. Ahmet Vefik Paşa, Ziya Paşa, Refik Bey ve Mehmet Sait Efendi (paşa) gazetede imzaları zaman zaman yer alan diğer isimlerdir.⁷⁹ Gazetenin içeriği, *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Havadis*'ten daha

⁷⁸ İbrahim Şinasi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akıncı 1966; Akün 1970; Bilgegil; 1972; Kahraman 2001; Mermutlu 2003; Tanpınar 1988; Ziyad Ebüzziya 2007.

⁷⁹ Gazetenin ilk yirmi dört sayısında Vacid Efendi, Kazım Bey, Pertev Efendi, Talib Efendi, Mustafa Bey, Mustafa Efendi, Muhsin Efendi, Tayfur Bey, Nuri Efendi, Mehmed Şakir Efendi, Aziz

zengindir, onların çok üstündedir. Havadis-i Dahiliye ve Havadis-i Hariciye başlıkları altında toplanan haberlerin bir kısmı yabancı basından tercümedir. *Times*, *Konstitiyonel*, *Doryan*, *Levant Herald*, *Morning Post* gibi yabancı dilde gazetelerden tercümelere ilave olarak Ermeni harfli *Mecmua-i Havadis*, *Münâdi*, *Ceride-i Havadis*, *Takvim-i Vekayi*, *Tasvir-i Efkar* gibi Türkçe gazetelerden de zaman zaman haber aktarımları olmaktadır. Siyasi makaleler kadar ansiklopedik bilgi içeren yazılar da gazetede çoğunluktadır. Maarif, bankacılık, postacılık, sanayi, ziraat, ekonomiye dair yazılar, hatt-ı hümayunlar, tebliğler, ilanlar, çeşitli tefrikalar, nizamnameler, şiirli, hendeseli, ilm-i nücûmu ilgilendiren çeşitli bilmeceleler de gazetede diğer yazıları oluşturur.

Bu gazetede ilk başmakalenin yayımlanması gibi, gazetecilik açısından da edebiyat tarihi açısından da önemli atılımlar birbirini izler. Her biri birbirine bağlı gelişmeleri gösteren atılımları aynı çerçevede içinde değerlendirmek gerekir. Sade bir dille, halkın anlayacağı şekilde yazmak, haber kavramının ortaya çıkışı ve haber cümlesinin doğuşu halka yönelen gazetenin amacına ulaşmasını sağlayan unsurlar olmakla kalmaz, nesir dilinin de gelişmesi sebebiyle dolaylı yoldan modern Türk edebiyatının doğuşuna da kaynaklık eder.

Tercüman-ı Ahval, 11 L. 1277'de çıkan yirmi beşinci sayıdan sonra haftada bir kez çıkmak yerine haftada üç kez yayımlanmaya başlar. Henüz günlük çıkamıyor olsa da bu artış, önemli bir aşama kaydedildiğini gösterir.

Tercüman-ı Ahval'in basın hayatına girişi ile *Ceride-i Havadis*'e de rakip bir gazete doğmuş olur. Türk gazeteciliğinde gazeteler arasındaki ilk münakaşalar

Rakım Bey, Ali Rıza Efendi, Kamil Bey, Bekir Sıdkı Efendi, Ragıp Paşa, Nazif Efendi, Rahmi Efendi, Edhem Bey, Zühdü Efendi, Sadık Efendi, Hilmi Efendi'nin imzaları görülür. Şinasi'nin ayrılmasının ardından çıkmaya devam eden gazetede Halil, Abdurrahman Tacim, Ahmed Efendi, Salih Sırrı Efendi, Faik Bey, Sırrı Efendi, Mazlum Bey, Halis Efendi, Seniğ Efendi, Melik Efendi, Ahmed Cevdet Efendi, Halid Fahri Efendi, Safvet Efendi, Hayri Efendi, Salim Efendi, Rüşdi Efendi, Mahmud Celal Bey, Yusuf İzzeddin Efendi, Faik Efendi, Ahmed Necmeddin, Şemi Molla Efendi, Eşref Efendi, Halis Efendi, Muhammed Şerif, Mehmed Salih Efendi, Mehmed Hari, Maruf Efendi, Cazim Bey, Mehmed Hulusi Efendi, Asım Efendi, Galib Paşa, Lebib Efendi, Ali Haydar, Mehmed Naim Efendi, Memduh Bey, Osman Şems Efendi, Abdurrahman Naci, Nabi, Hüsnü Paşa, Münib Efendi, Mahmud Celaleddin, Osman Paşa, Kadiri Efendi, Safvet Efendi, Hafız Mehmed Efendi, Mehmed Sadi Efendi ve Mehmed Muhibbi -çoğunlukla manzumelerde- imzası bulunan isimlerdir.

da bu iki gazete arasında olur. Münakaşaların etkisinde, *Tercüman-ı Ahval*'de kaleme alınan yazılar, gazetenin hükümet tarafından kapatılmasına neden olmuştur. İlk matbuat Nizamnamesi henüz oluşturulmamışken, *Tercüman-ı Ahval*'e verilen cezanın herhangi bir yasal dayanağının bulunmadığı, cezanın keyfi olduğu gerçeği ortadadır. Kapatma haberine ise *Ruzname*'nin 26 Zilkadde 1277'de 153 numara ile çıkan sayısından ulaşılır.

İki gazete arasındaki rekabet özellikle, pasif gazetecilik anlayışı sebebiyle *Takvim-i Vekayi* sayılmazsa, tek gazete olarak varlık gösteren *Ceride-i Havadis*'in zaten az sayıda olan okuyucusunun da kaybolacağı korkusuyla bu gazeteye bazı önlemler aldırılmıştır. *Tercüman-ı Ahval*'in haftada üç gün çıkması, *Ceride-i Havadis*'in de, hem gazetenin yanında çıkardığı ilavelerin sayısını artırması hem de yayın süresini on günde birden haftada beş güne indirmesine sebep olmuştur.

Gazetenin eldeki mevcut koleksiyonuna ve daha önce de yürütülen çalışmalarda verilen bilgiler dikkate alınarak, 23 L. 1282/11 Mart 1866'da çıkan 792. sayı ile yayın hayatından çekildiği tespit edilmiştir. Şinasi, bu sürenin tamamında gazetede olmayıp, sadece ilk yirmi beş sayıya hem başyazar hem de yazı işleri müdürü olarak destek verip daha sonra gazeteden ayrılmıştır.

Tercüman-ı Ahval ile başlayan fikir gazeteciliği bu kez sahibi olarak Şinasi tarafından çıkarılan *Tasvir-i Efkar*⁸⁰ ile devam etmiş hatta daha ileri bir seviyeye taşınmıştır. *Tasvir-i Efkar*, 30 Selh-i Z. 1278/ 15 Haziran Rumî/28 Haziran 1862'de küçük boy ve dört sayfadan ibaret olarak çıkarılmaya başlanır. İçeriğiyle, sayfa düzenlemesiyle, yazım hatalarının az sayıda oluşuyla, baskı ve dizgisindeki özenle, yazar kadrosuyla daha önceki gazetelerden çok farklıdır, daha ilerdedir. Gazetenin ilk sayısında yer alan Şinasi'nin kaleminden çıkan *Mukaddime*'de gazetenin sahip olması gereken "halka hizmet" amacı ön plandadır. *Tercüman-ı Ahval*'in mukaddimesi kadar önemli bir metin olan bu mukaddime ile Şinasi'nin Türk gazeteciliğine ve fikir hayatına katkısı daha somut bir hal almış olur. Şinasi,

⁸⁰ *Tasvir-i Efkar* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sümer 1969; İnuğur 1999; Hayta 2002; Yazıcı 2011.

bu mukaddimeyle gazetecilik için daha iyiye ulaşma amacını güden bir yol haritası çizmiştir. Gazeteye ve gazeteciliğe de halkın düşünce ufkunu genişletmek, onların anlayabileceği sade bir dille onlara haber iletmek, siyasi ve kültürel gelişime, dolayısıyla eğitime katkı sağlamak gibi pek çok anlam yükler.

Gazetenin ilk sayfasında ve başlığının altında yazan “Havadis ve Maarife dair Osmanlı gazetesi” cümlesinin dışında gazeteyi tanıtıcı diğer bilgiler de yer alır. Bu bilgiler, gazetenin haftada iki kez yayımlandığı, altı aylığının seksen, üç aylığının kırk, her bir sayısının da bir kuruluş olduğudur. *Tercüman-ı Ahval*'de olduğu gibi iki ana başlık olarak Havadis-i Dahiliye ve Havadis-i Hariciye yer alırken, ilanlar için de ayrılmış İlanat başlığı gazetenin sonundadır. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde ilk edebi tartışmalar gerçekleşir. Buna ek olarak devrin kültürel, sosyal ve siyasi yapısına etki edecek yazılar tefrika halinde yayımlanmıştır.

Türk gazeteciliğinin doğuşu aşamasında gazeteye destek veren Osmanlı hükümetinin özellikle *Tercüman-ı Ahval*'in basımından sonra tavrında birtakım değişiklikler olur. Çünkü hükümetin arzu ettiği, kendi menfaatleri doğrultusunda, kendi işlerine ve itibarına fayda sağlayacak yayınların var olmasıdır. Bu yolla sadece, Batı'ya yönelik olarak kendisini anlatma, yaptığı icraatları gösterme çabasında olduğu dahi söylenebilir. Fakat hükümetten tamamen bağımsız işleyen, aydınlık fikirlerle dolu olan, halkın faydasına, halkı düşünmeye ve sorgulamaya yönelten bu yeni gazetelerin, eleştirel bir düşünceyle ve sorgusuz sualsiz itaatten uzak bir tavırla özellikle siyasi meseleler üzerine kaleme alınmış yazıları barındırması dikkatlerin ve tepkilerin üzerlerine çekilmesine neden olur. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda gazete ve gazetecilik gelişme yolunda ne kadar ilerlerse siyasi baskının da o kadar arttığı görülür. Şinasi'nin de 1865 yılında gazetenin yönetimini Namık Kemal'e bırakarak Paris'e gitmek zorunda kalışı siyasi baskılardan bir kaçıştır.

Tasvir-i Efkâr'da otuz beşinci sayıdan itibaren yazıları görülmeye başlanan Namık Kemal, böylece Şinasi'nin Avrupa'ya gidişinin ardından, gazetenin

idaresini üstlenir. Namık Kemal de gazetede yazdığı siyasi yazılar sebebiyle⁸¹, Erzurum Vilayeti Vali Muavinliği 'ne görevlendirilince, Şinasi'nin izlediği yolu izler ve Avrupa'ya gitmeyi tercih eder. Onun gidişinin ardından gazetenin yazı işlerini 24 Mart 1867'den itibaren yürüten isimler, Recaizade Mahmut Ekrem ile Kayazade Reşad olur. *Tasvir-i Efkâr*, yayın hayatındaki ilk döneminde iki gün; 15 S. 1285/ 7 Haziran 1868'de yayımlanan 592. sayıdan itibaren de haftada beş gün çıkmıştır. Bu durumun uzun sürmediği 653. sayıdan itibaren tekrar haftada iki gün çıkmaya başlaması ile anlaşılır.

Ruzname-i Ceride-i Havadis'in temelleri 31 Temmuz 1840'ta çıkmaya başlayan ve uzun yıllar basın hayatında kalan *Ceride-i Havadis*'in, 1 Kasım 1860'tan sonra bir sayfalık ilavesi olan *Ruzname*'yle ilişkilendirilebilir. *Ceride-i Havadis*'in 26 Eylül 1864'te kapanmasının ardından, gazete *Ruzname-i Ceride-i Havadis* adıyla 25 Mayıs 1865'e kadar yayın hayatını sürdürür.

Tanzimat basınının önemli gazetelerinden biri de Filip Efendi'nin⁸² sahibi olduğu başyazarlığını Ali Suavi'nin yaptığı *Muhbir*'dir.⁸³ İstanbul'da 25 Şaban 1283/1 Ocak 1867'de ilk sayısı yayımlanır. Küçük boydadır ve çıkış aralığı haftada üç gündür. İstanbul'da yayımlanan gazetenin 23 Muharrem 1284/27 Mayıs 1867'ye kadar elli beş sayısı çıkmıştır. Gazetede yazıların sade bir dille kaleme alınması ve gazetenin halkın faydası için neşredilen bir yayın olması, *Muhbir*'in de Türk gazeteciliğinde öncü niteliklere sahip gazeteleri *Tercüman-ı Ahval* ile *Tasvir-i Efkâr*'ın çizgisinde olduğunu gösterir. Ali Suavi'nin yönettiği ve yazılar kaleme aldığı gazetenin siyasi yönü çok kuvvetlidir. Korkusuzca sürdürdüğü muhalif tavır, basın özgürlüğüne belli kısıtlamalar getiren Kararname-i Ali'nin de yürürlükte olmasıyla Ali Suavi'nin kaleme aldığı siyasi eleştiri yazısından dolayı Kastamonu'ya sürülerek gazetenin de bir ay kapatılmasına sebep olur. 25 Nisan 1867'de yayın hayatına dönse de uzun süreli bir dönüş olmamış yaklaşık bir ay sonra yeniden kapatılmıştır. Mısır hidivi İsmail Paşa'nın kardeşi Mustafa Fazıl

⁸¹ Namık Kemal'in gazeteden uzaklaştırılması meselesinde özellikle bu yazının adı geçmektedir. Bkz. "Şark Meselesine Dair", *Tasvir-i Efkâr*, 4 Zilkade 1283, No:465.

⁸² Hakaik, *İstanbul, Veledü'l -Cevaib, Mecmua-i Maarif, Terakki ve Vakit* gazetelerinin de sahipliğini yapmıştır.

⁸³ Ali Suavi ve Muhbir üzerine ayrıntılı bilgi için bkz Çelik 1994; Çelik 2006; Kuntay 2014.

Paşa'nın daveti ile Londra'ya giden Ali Suavi, yine Mustafa Fazıl Paşa'nın desteği ve himayesi ile gazetesini 31 Ağustos 1867'de Londra'da tekrar çıkarmaya başlar. Muhalif tavrını bu devrede de sürdüren Suavi, zamanla Mustafa Fazıl Paşa ve kendisiyle birlikte yurt dışında bulunan Ziya Paşa ve Namık Kemal başta olmak üzere arkadaşlarıyla da fikir ayrılığına düşer. Maddi yönden de sıkıntılı bir dönem geçiren Suavi'nin gazetesinin basımına devam edebilmek için İstanbul'dan harf ve mürettip getirttiği bilinmektedir. *Muhbir* gazetesinin Londra'daki varlığı yaklaşık elli sayı kadar devam edebilmiş, 3 Kasım 1868'de son bulmuştur⁸⁴ (Canatak, 1995, s. 1-7).

1831'de yayımlanmaya başlayan *Takvim-i Vekayi*'nin haricinde *Ceride-i Ticaret*, *Ceride-i Askeriye*, *Takvim-i Ticaret* ve *Vekayi-i Zabtiye* isimli resmi gazeteler mevcuttur. *Ceride-i Ticaret*⁸⁵ gazetesinin çıkışına Ticaret Nezareti doğrudan dâhil olmuş olup, *Takvim-i Vekayi*'den sonra resmi nitelikli ilk yayın olma özelliğini taşır. Üstelik isminden de anlaşıldığı gibi imparatorlukta çıkan ilk ticari gazete olarak kabul edilebilir. 1 CA. 1274/ 18 Aralık 1857'de uzun süren bir hazırlık aşamasından sonra ilk sayısı çıkmıştır. Basının gücünden yavaş yavaş faydalanılmaya başlanmasına büyük bir işaret olan ticaret gazetesi; içerdiği ticari konular ile okuyucunun ve tüccarların faydasına bir yayın görünümündedir. Gazetede, ticari davalar hakkında her yönü ile bilgi ve haberlerin yer alması, ilanların ithal ürünler hakkında ayrıntılı bilgi içermesi ve İstanbul'a gelen gemilerle ilgili de yine ayrıntılı bilgilere rastlanması sayesinde elde edilecek kazanımlar bakımından değerlendirildiğinde önemli bir atılımdır. Gazetenin, 25 B. 1274/11 Mart 1858 tarihli yedinci sayısı günümüz gazete koleksiyonlarında bulunan son sayıdır.

*Ceride-i Askeriye*⁸⁶ de 7 L. 1280/16 Ocak 1864'te ilk sayısı ile Türk basınında yer alan bir diğer resmi gazete olur. Askerlikle ilgili pek çok bilginin verildiği, bilimsel yazıların yer aldığı görülür. Zamanla bilimsel yazılara gazetede yer verilememesi,

⁸⁴ *Muhbir* üzerine yürütülen çalışmalarda, her ne kadar elli sayı çıktığı bilgisine sahip olursa da, en son kırk yedinci sayısına ulaşılabilirdiği belirtilmektedir.

⁸⁵ *Ceride-i Ticaret* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tekdemir 2011.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunalı 2005. Gazetenin ilk otuz sayısının yazı çevrimi yapılmış, basılmıştır; bkz. Hayta-Ünal 2007.

bilimsel yazıların gazetenin ayda bir yayımlanacak olan *Mecmua-i Fünun-i Askeriye* isimli ekinde yer almasına sebep olur. Uzun süre yayımlanmaya devam eden gazetede sadece içeriğe yönelik değil biçimsel değişiklik yapma yoluna da gidilmiştir.

*Takvim-i Ticaret (Le Moniteur Du Commerce)*⁸⁷ isimli gazete Türkçe ve Fransızca olmak üzere iki dilli, haftada bir defa cumartesi günleri yayımlanan bir ekonomi gazetesidir. 18 N. 1282/3 Şubat 1866'da yayım hayatına giren bu gazeteden önce de ticaretin ve ekonomi haberlerinin *Takvim-i Vekayi* ile başlamak üzere *Ceride-i Havadis*'te de, *Tercüman-ı Ahval*'de de var olduğu bilinmektedir. Fakat ekonomi ve ticaret içeriğine dayanan ilk yayın olma özelliğini bu gazete taşımaktadır. İçeriğinin en önemli kısmını ekonomi haberleri oluştursa da yurt içinden ve yurt dışından çeşitli haberler, ilanlar ve nizamnameler de gazetenin içinde yer almıştır. Dönemindeki diğer gazetelerin de başvurduğu, farklı gazetelerden haber alıntılama *Takvim-i Ticaret* de kullanmış; *Ceride-i Havadis*, *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, *Tasvir-i Efkar*, *Basiret* gibi gazetelerin yanı sıra vilayetlerde de çıkan gazetelerden de haberler aktarılma yolu seçilmiştir. 28 L. 1296/15 Ekim 1879 tarihli sayıdan kısa bir süre sonra kapatılmış; tekrar 1312-1313/1894-1895 yıllarında tekrar basın hayatında yer aldığı belgelerde görülür.

Bir diğer resmi gazete *Vekayi-i Zabtiye*⁸⁸, "zabtiyeye müteallik ceride-i resmiye" ifadesiyle 15 S. 1286/27 Mayıs 1869 tarihinde çıkmaya başlamış; diğer gazetelerden daha farklı içeriğe sahip bir yayındır. Yaşanan zabtiye olaylarının artması ve bunlar hakkında bilgi verilerek hem halkın uyarılması hem de birtakım meseleler üzerine halka bilgi verilmesi *Vekayi-i Zabtiye* için döneminin özellikle hukuk tarihi açısından önemli bir yayını olma özelliğinin kanıtlarıdır. Gazetenin suç teşkil etsin etmesin İstanbul'da yaşanan olayları, kendi içinde tasnif ederek ayrıntılarıyla mahkeme ilamlarını, hükümetin icraatlarını, uyarılarını, Zabtiye Teşkilatı hakkında genel bilgileri ve bunların yanında kendi içinde çeşitlilik gösteren ilanları halka duyurmak görevini üstlenerek yerine getirdiği görülür. 13

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıcı 1994.

⁸⁸ Bkz. Demirel 2004.

B. 1288/27 Ekim 1871'de iki yüz on birinci sayısından sonra yayımı sonlanmış ve ancak yaklaşık üç yıl sonra yine aynı isimle 16 Ş. 1291/28 Eylül 1871'de birinci sayıdan başlayarak tekrar yayımlanmaya başlamıştır. Gazetenin ikinci kez yayımlanmaya başlaması çok uzun sürmemiş; yayımı 6 M. 1292/12 Şubat 1875'de otuz üçüncü sayısı ile son bulmuştur. Gazetenin ikinci devresinde içeriğinde değişiklikler olur; mahkeme kararları artık gazetede yer almamaktadır ama buna karşılık konu çeşitliliği artmıştır. “İş bu gazete redd-i eracif ile berri ve bahri vukuat-ı zabtiyye ve havadis-i askeriye ve fûnun ve sanayi ve mütenevvia ve siyaset ve politikayı havi olup şimdilik haftada üç defa olarak pazar, çarşamba ve cuma günleri çıkarılır” ifadesinin yer aldığı gazetenin alt başlığında da bu durum bildirilmektedir.

Ayine-i Vatan, Eğribozlu Mehmet Arif Bey tarafından 14 Ocak 1867'de çıkarılmaya başlanır. Gazetenin en önemli özelliği, resimli ilk gazete olmasından ileri gelmektedir. “Maaarif ve edebiyata dair mevadd tarafımıza gönderildiği halde sahibinin ihtiyarına göre bi'l-imza ve bila-imza meccânen neşr olunacaktır.” ifadesinin yer aldığı *Ayine-i Vatan*'ın yayımlanması kısa sürer. Haftada bir gün Perşembe günleri çıkacağı duyurulan gazete koleksiyonlara göre (29 Nisan 1867'de son sayısının tarihi), on sayı çıktıktan sonra bu adla yayımlanmaz. *Vatan* gazetesi ismiyle 13 Mart 1867'de *Ayine-i Vatan*'ın devamı olarak nitelenen gazete ise “Havadis-i maarif ve sanayiye müteallik mevad-ı şamil şimdilik haftada iki defa olarak tab u neşr olundu” ifadesiyle kısa süreli olarak basın hayatında kalır. Âli Kararname'nin yayımlanmasından etkilenen gazete isim değiştirerek haftada dört defa olmak üzere 31 Mayıs 1867'den itibaren *Ruzname-i Ayine-i Vatan* ismiyle çıkmaya devam eder. Gazetenin 3 Eylül 1867'de sekseninci sayısında, yine bir isim değişikliği görülür; gazete *İstanbul* adını almıştır. Haftada dört defa çıkarılacağı duyurulan gazete 22 Ocak 1869'a kadar çıkmaya devam eder. Her ne kadar isimleri sık sık değişse de bu gazeteler içerik bakımından aynı çizgiye sahiptir. Gazetelerdeki haberler çeşitlilik gösterir ve görsel malzemeyle desteklenmiştir. Gazetede, yurt içinden ve yurt dışından siyasi haberler, çeşitli ilanlar, İstanbul'dan ve diğer vilayetlerden haberler, imparatorlukta çıkan diğer gazetelerden aktarılan haberler, yurt dışı basından tercüme edilen haberler,

eğitim, ticaret ve siyaset konularında kaleme alınmış makalelerin yanı sıra edebiyata dair makaleler de az sayıda da olsa yer alır. Basın araçlarının içeriklerinin fikri açıdan kışkırtıcı ve uygunsuz bulunması öne sürülerek ve 1867'de Âli Kararname'ye dayanarak; *Tasvir-i Efkar*, *Muhbir*, *Utarit* gibi yayımlanmakta olan bazı gazetelerin kapatılmasına şahit olunmuştur. *Ayine-i Vatan*, *Vatan*, *İstanbul*'un dışında 14 M. 1286/24 Nisan 1869'da yayın hayatına başlayan *Muhip* gazetesi⁸⁹ de hakkında durdurulma kararı verilen gazetelerdendir.

Muhip gazetesi, ilk sayısı 13 Nisan 1285/ 25 Nisan 1869 tarihinde ve imtiyaz sahibi vekili Şekib adı altında, başka bir yazar adı belirtilmeksizin çıkmaya başlar. Cuma günleri hariç haftanın altı günü çıkan, dört sayfa, her sayfada ikişer sütun çıkan *Muhip* gazetesinin 25 Nisan 1285/7 Mayıs 1869 tarihli on bir numaralı sayısından itibaren imtiyaz sahibi vekili Şakir ismiyle çıkmaya devam eder. Gazetede dahiliye ve hariciye başlıkları altında ve telgraflarla iç ve dış haberler verilmiş, zaman zaman çeşitli yazılar kaleme alınmış ve gazetenin son sayfasında ilanlara da yer ayrılmıştır. Gazetenin altmış altı numaralı son sayısı 12 Temmuz 1285/ 22 Temmuz 1869 tarihini taşır. *Muhip* gazetesinin her ne kadar hiçbir sayfasında adı geçmese de sahibinin Andon Efendi olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Ebuzziya Tevfik'in iddiasına göre *Muhip* gazetesi hem Andon imzasıyla hem de bugün elimizde bulunan koleksiyonda görülenin aksine 1284 yılının Receb ayında basılmaya başlanmıştır. Hatta Andon Efendi'nin *Türkistan*, *Lisan-ı Sıdk*, *Memalk-i Mahrusa* ve *Hülasatü'l Efkar* isimli gazeteleri de çıkaran kişi olduğu bilgisini öne sürer.⁹⁰

⁸⁹ *Muhip* gazetesi hakkında birbiriyle çelişen bilgiler bulunmaktadır. Gazetelerin tüm nüshalarının elde olmaması sebebiyle ortaya çıkan birtakım sorunlar bu gazete için de geçerlidir. Çıkış tarihi, gazetenin sahibi, gazetenin boyutu gibi birçok konuda basın tarihi çalışmalarında tutarsızlıklar mevcuttur. Bu konuda yapılan geniş bir açıklama için bkz. Ulusoy Nalcıoğlu, 2013, s. 254-257.

⁹⁰ Ebuzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, s.77-78. *Lisan-ı Sıdk* isimli bir gazeteye hiçbir koleksiyonda rastlanmamıştır. *Türkistan* gazetesinin de 23 Haziran 1281/5 Temmuz 1865 tarihli birinci sayısına Milli HTU süreli yayın kataloğunda 2230 numaralı yayın olarak rastlanır. Gazetenin kim tarafından çıkarıldığı ya da yazarlarının kim olduğu belirtilmemiştir. İç ve dış haberlere yer veren gazetenin İstanbul'da basıldığı da belirtilmiştir.

Memalik-i Mahrusa, hemen *Muhip*'in kapanmasının⁹¹ ardından 16 RA. 1287/ 16 Haziran 1870'de ilk sayısı ile yayın hayatına başlar. "İntişar-ı maarif ü havadise dair Türk gazetesidir" ifadesinin başlığın altında yer aldığı gazetenin cuma ve pazar günlerinin dışında her gün basılacağı da duyurulur. Gazetenin sonunda ise imtiyaz sahibi olduğu düşünülen Rasih ismine rastlanır. Bu isimden başka gazetede yayımlanan yazıların altında başka bir isme, imzaya rastlanmaz. Bu gazete için dikkati çeken en önemli nokta, çağdaşı olan diğer gazetelere oranla, yabancı basından ve imparatorlukta yayımlanan yabancı dilde basından tercüme edilen haberlerin yazıların çoğunluğunu oluşturmasıdır. Gazetenin yayın hayatı 8 B. 1287/21 Eylül 1870 tarihli ellinci sayısının ardından sona erer.

Hülasatü'l Efkâr, Antuan⁹² imzasıyla 9 Haziran 1289/21 Haziran 1873 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. "Terakki-i terakkiye hizmet eder evrak-ı havadistendir" ifadesiyle yayımlanan gazete haftada beş gün yayımlanacağını duyurur ve gazetelerin kısa sürede birkaç sayı çıkararak kapandıkları dönemde, hükümet tarafından bir süre kapatılmış olmasına rağmen, uzun sayılabilecek süre yayımlanmaya devam eder. Diğer gazetelerden farklı olmayan bir içeriğe sahip gazetenin, iç ve dış haberlerin yanı sıra eğitime, politikaya dair yazıları ve ilanları da içerdiği görülür. Gazetenin 27 Ağustos 1289/8 Eylül 1873 tarihli altmış yedinci sayısında yer alan basın özgürlüğüne dair birtakım yorumlar içeren bir yazı sebebiyle, gazete yaklaşık yedi ay süren kapatma devresine girer. 6 Nisan 1290/18 Nisan 1874'de kaldığı yerden altmış sekizinci sayıdan "Tarik-i terakkiye hizmet eder, yevmi gazetedir" ifadesini kullanarak, yayınına devam eden gazetenin birinci sayfasında İhtar başlığı altında; her ne kadar hükümet tarafından kapatılmış olsa da yayın hayatına devam etmekten vazgeçmeyecekleri duyurulur. Gazetede yer alan yazıların içerdiği yorumlar, gazetenin içerik zenginliğinin de bir işaretidir. 14 R. 1291/31 Mayıs 1874 tarihli yüz dördüncü sayıda, gazetede yapılacak bir değişiklik haber verilir okuyucuya. "İhtar-ı Mahsus" başlığı altındaki haberde; gazetenin okuyucular tarafından

⁹¹ Gazetenin ilk sayısının ikinci sayfasında kapanan *Muhip* gazetesinin abonelerine; abonelik süreleri bitinceye kadar *Memalik-i Mahrusa* gazetesinin verileceği ilan edilmiştir.

⁹² Andon Efendi, daha önce de *Muhip* ve *Memalik-i Mahrusa*'nın imtiyaz sahibi olduğu düşünülen kişidir.

gördüğü rağbete dayanarak hacminin arttırılacağı duyurulur. Başlığının altındaki ifadede “dahili ve harici havadis ve her kısım mebahise şamil gazetedir” cümlesinin kullanılması, gazetenin büyük boya dönüştürülmesi ve sütun sayısının ikiden dörde yükselmesi gibi yeniliklerle 17 R. 1291/3 Haziran 1874’de yayımlanan *Hülasatü’l Efkar*, daha önceki sayıdan devam etmeyerek yeniden bir sayısı ile başlar. Birinci sayıdan başladığı bu dönem, her ne kadar gazete tekrar kısa süreli kapatma cezası almış olsa da otuz iki sayı kadar devam eder ve 23 C. 1291/7 Ağustos 1874’de gazetenin son sayısı basılır.

Utarit, ilk sayısı 14 Mayıs 1867’de basılan ve toplamda beş sayı basılabilmiş kısa ömürlü bir gazetedir. *Tasvir-i Efkar* matbaasında basılan gazetenin imtiyaz sahibi Musullu Sami Efendi’dir.⁹³ Ebuzziya Tefvik, Sami Efendi’den ziyade gazetenin içeriğinin Yeni Osmanlılar Cemiyeti’yle bağlantılı olan Ayetullah Bey’e ait olduğunu belirtir. Gazetenin kısa ömürlü olmasına rağmen, devrin yapısına ve Ayetullah Bey’in siyasi yönünün ağırlığına uygun olarak, içeriğini siyasi haberler oluşturmaktadır. Gazetenin 27 Mayıs 1867’de basılan beşinci sayının ardından kapatılma sebebi de siyasi söylemlerine dayandırılabilir.

Muhbir gazetesinin kapatılmasının ardından Filip Efendi’nin gazeteciliğe devam ettiği görülür. *Veledü’l-Cevaib* 14 Şaban 1284/ 11 Aralık 1867’de Filip Efendi’nin yanında Beyrutlu Ahmet Faris tarafından Türkçe-Arapça iki dilli olarak toplam yedi sayı basılabilen bir gazetedir. Dönemin Maarif Nazırı, gazetenin kapatılmasını sağlamıştır. Filip Efendi’nin gazetecilik faaliyetlerinin aralıksız devam ettiği yıllarda *Veledü’l Cevaib*’in ardından ve Terakki gazetesini çıkaracağı zamana gelene kadar Mecmua-i Maarif gazetesini neşretmiştir⁹⁴.

Terakki, 7 Ş. 1285/21 Kasım 1868’de “Menafi-i şarkiyye ve umur-i düveliyyeye dair Türk gazetesidir, ifadesiyle yayımlanır. Cuma ve pazar günleri hariç haftada

⁹³ Ebuzziya Tefvik, *Yeni Osmanlılar*, s.99-100.

⁹⁴ Ebuzziya Tefvik, *Salname-i Hadika*, s.78. Filip Efendi, *Mecmua-i Maarif*’ten ayrılarak *Terakki* gazetesinin neşrine başlamasıyla, gazetenin 21 Kasım 1868 tarihli ilk sayısının üçüncü sayfasında verdiği ilanla da, Mecmua-i Maarif ile ilgisi kalmamasına rağmen, okuyucularına verdiği sözden dolayı Mecmua-i Maarif tekrar neşredilmeye başlayana kadar hatta neşredilmeye başlamış olsa bile isteyen okuyuculara Terakki gazetesinin ücretsiz olarak verileceğini duyurur.

beş gün yayımlanacağı duyurulan gazetede Ali Raşid Efendi'nin katkısı çok büyüktür; ayrıca Ebuzziya Tefik'in ve Recaizade Ekrem'in de yazıları yayımlanır. Basımevi müdürü ise Filip Efendi'dir. Türk basın tarihinde Türk adını kullanarak gazetesini tanımlayan ilk yayın olma özelliğini taşır. *Terakkî*'nin 30 Ağustos 1870 tarihli 439. Sayısından sonra bir ay kapatılmasının ardından 440. sayısı ile 30 Eylül 1870'de yayın hayatına dönmüştür.⁹⁵ Fakat gazetenin 3 Teşrin-i evvel 1870 tarihli 441. sayısından sonra, 15 Şubat 1871'de 1 numaradan başlamak ve haftada beş gün yayımlanmak üzere yayın hayatına Ali Raşid'in imtiyaz sahipliğinde tekrar dönmüştür. *Terakkî*'nin bu ikinci evresi ise 198 sayı sürerek 12 Eylül 1871'de son bulmuştur. Ebuzziya Tefik'in de katkısıyla *Terakki* gazetesi iki ayrı ek çıkarmıştır. Bunlardan biri "muhadderat için gazetedir" ifadesiyle 17 RA. 1286'da yayına başlayan ve haftada bir pazar günleri yayınlanan; 23 CA. 1287'ye kadar kırk sekiz sayı çıktığı tespit edilen kadınlar için çıkarılan ektir. Bir diğeri ise 10 Ş. 1287/15 Teşrin-i evvel 1870'den itibaren haftada bir gün *Terakki* okurları için ücretsiz olarak yayımlanan ve "eğlenceye dair gazetedir" ifadesinin yer aldığı mizah ekidir. Bu ek 23 N. 1287/16 Kanun-ı evvel 1870'den sonra *Terakki Eğlencesi* adını almıştır. *Terakki Eğlencesi*, 10 M. 1288/31 Mart 1871 tarihli 13. sayısından itibaren ismi değişerek *Letaif-i Asar* olur. *Letaif-i Asar*'ın çıkış aralığına dair ifadede, haftada iki gün cuma ve salı günleri çıkacağı; Cuma günleri resimli ve büyük boyda, Salı günleri ise resimsiz ve küçük boyda çıkacağı haberi duyurulmuş olur. *Letaif-i Asar*, 12 Zilkade 1288/ 23 Kanun-ı Sani 1872 tarihli 72. sayısının ardından yayın hayatından çıkmıştır. *Terakki* gazetesinin kadın ve mizah eklerine bir ilave ek daha yapılmıştır. *Sıhhatnüma* adını taşıyan bu ek, sağlık içerikli bir yayındır. "Mebahis-i tıbbiye ve fünun-ı saire-i tabiiyeye dair mecmuadır" ifadesi ile tanıtılan *Sıhhatnüma*, on beş günde bir *Terakki* matbaasında yayımlanır. Ali Raşid imzasıyla çıkan *Sıhhatnüma*'nın ulaşılabilen son sayısı 20 Rebiülevvel 1288 tarihli yedinci sayıdır. Yayın hayatında olduğu müddetçe iki kez kapatma cezası verilen, iç ve dış siyasete dair makalelerin çoğunlukta olduğu *Terakki* gazetesi hakkında alınan kapatılma kararlarının, fikir

⁹⁵ Filip Efendi bu tarihten sonra *Terakki* gazetesinden ayrılarak Hakayıku'l Vekayi gazetesini yayın hayatına kazandırmıştır. Bkz. Ebuzziya Tefik, *Salname-i Hadika*, s.79.

özgürlüğü üzerine söylemlerinin bir sonucu olarak verilmiş olabileceği düşünülebilir.

İlk sayısı 7 C. 1287/3 Eylül 1870 tarihli olan *Hakayık'ül Vekayi*, “Menafi-i şarkiyeye umur-ı düveliyeye dair Türk gazetesidir, ifadesiyle”⁹⁶; Türk basınında ikinci kez Türk gazetesi niteliğinin kullanıldığı gazetedir. Haftada beş gün, Çiçek Pazarı’nda Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye matbaasında basıldığı bilgisi bir süre sonra kalkar, gazete kendi özel matbaasında basılmaya devam eder. Ayrıca gazetenin ilk sayfasında “menafi-i ammeye ve maarif ve edebiyata müteallik asar için sahifelerimiz her zaman açıktır” cümlesiyle de yayın politikası belirtilmiştir. Gazeteyi her ne kadar Filip Efendi çıkarmış olsa da başlangıçta imtiyaz sahibi olarak Rüştü Bey ismi görülmüş; Filip Efendi 618. sayıdan sonra imtiyaz sahipliğini üzerine almıştır. Başyazarı ise Kemalpaşazade Said Bey’dir. Gazetede iç ve dış basından haberlere yer verilmiş, yabancı dildeki yayınlardan tercüme de yapılmıştır. Muhafız bir çizgiden uzak olmasının da etkisiyle⁹⁷; bu yıllarda basın hayatına katılan pek çok gazeteye kıyasla yayımlanma süresi uzun olmuştur. Gazete, 16 L. 1290/ 6 Kanun-ı evvel 1873’te çıkan 1080 numaralı sayısının ardından kapanır.

Filip Efendi’nin çıkardığı bir diğer yayın *Vakit* gazetesidir. 20 R. 1292/26 Mayıs 1875’te ilk sayısı basılır. Gazetenin başyazarı olarak bir süre Kemalpaşazade Said Bey; gazetenin yazar kadrosunda ise Ahmet Midhat, Namık Kemal ve Mehmet Ayetullah isimleri görülür. Uzun süre yayımlanmaya devam eden gazetenin son sayısı 9 ZA. 1300/11 Eylül 1883 tarihli. Dönemin diğer gazeteleri gibi iç ve dış haberlere önem veren gazetenin önemli yönü; okuyucusuna fikir temelli yazılar sunması, siyasi eleştiriyi kullanması ve ifade özgürlüğünü savunması olur. *Vakit* gazetesinin okuyucuları için ücretsiz olarak çıkardığı bir ek

⁹⁶ Kendisinden önce neşredilen *Terakki* gazetesindeki cümlenin birebir aynısıdır.

⁹⁷ Gazetenin muhaliflikten, eleştiriden uzak çizgisi sebebiyle, aynı dönemde çıkan ve yazdıkları makaleler, haberler ve yaptıkları yorumlar neticesinde zaman zaman kapatma cezasına maruz kalan *İbret*, *Hadika* ve *Diyojen* gibi gazetelerin *Hakayık'ül Vekayi* hakkındaki fikirleri menfidir. Bu durumu kanıtlayan yazıların içinden bir örnek vermek gerekirse; Şemseddin Sami, *Hadika* gazetesinde, 13 Kanun-ı sani 1289 tarihli kırk dört numaralı nüshasında, *Diyojen*’in kapatılma haberinin duyulmasının ardından “*Hakayık Gazetesi*” başlığı altında, *Hakayık*’ın yayın politikasını eleştiren bir yazı kaleme almıştır.

mevcuttur. *Vakit yahud Mürebbi-i Muhadderat* isimli kadınlar için çıkarılan bu ekin ilk sayısı, 29 Ş. 1292/26 Eylül 1875'de yayımlanır. Haftada bir kez basılacağı duyurulan ekin, ulaşılabilen son sayısı 8 numaralı 5 Kanun-ı evvel 1875 tarihini taşır.

Filip Efendi'nin Türk gazeteciliği için önemli olmasının sebepleri türlü zorluklara ve hükümet baskısına rağmen gazete çıkarmaktan vazgeçmemesi; gazeteciliğin ilerlemesi için çıkardığı gazetelerinin siyasi, sosyal ve kültürel çeşitliliği yansıtan haber çeşitliliğine sahip bir yapıda oluşu ve bunu yaparken sade bir dille halka ulaşma çabasını daima ön planda tutması olarak sıralanabilir.

Kevkeb-i Şarki, Aleksan Sarrafyan⁹⁸ tarafından cuma ve pazar günleri hariç haftada beş gün çıkarılır. "İntişar-ı envar-ı fünun ve ulum ve mebahis ve havadis-i husus ve umuma dair gazetedir." İfadesiyle tanıtılan gazetede, havadis-i dahiliye ve havadis-i hariciye başlıkları altında iç ve dış siyasi haberlerin yanı sıra eğitime dair de yazılar mevcuttur. 2 Kanun-ı evvel 1869'da yayın hayatına başlayan *Kevkeb-i Şarki*, uzun süreli bir yayın olamamış; 17 ZA. 1289/17 Şubat 1870 tarihli kırk ikinci sayının ardından yayımı son bulmuştur.

İbret gazetesi de Aleksan Sarrafyan⁹⁹ tarafından çıkarılmaya başlanan bir gazetedir. Fakat bu başlangıç uzun sürmemiş, hem maddi yoksunluklardan hem de dönemin siyasi baskılarından dolayı, gazete sürekli değişen bir yönetime sahip olmuştur. 7 S.1288/28 Nisan 1871'de *İbretnüma-i Alem* başlığı altında yayımlanmaya başlayan gazetenin haftada bir defa resimli olarak basılacağı duyurulmuştur. Gazetenin 18 N. 1288/ 1 Aralık 1871 tarihli kırkıncı sayısından itibaren başlıktan "nüma-i alem" kaldırılarak, *İbret* tek başına bırakılır; gazete bu

⁹⁸ Aleksan Sarrafyan, on dokuzuncu yüzyılda Türk gazeteciliğinin gelişim evresinde, asıl mesleği gazetecilik olmayan, ama kazancını hükümetten sağladıkları özel izinlerle gazete açarak gazetenin işlerini yürütmekle sağlayan Andon, Filip Efendi, Misailidis gibi isimlerden biridir (Özön, 1938, s. 15-16).

⁹⁹ Aleksan Sarrafyan hakkında *İbret* gazetesinin sahibi olarak farklı iki bilgi mevcuttur. Bunlardan ilki Aleksan Sarrafyan'ın gazetenin ilerleyen sayılarında adı geçen İskender Efendi olduğu; diğeri ise Sarrafyan'ın yeteri kadar iyi olmayan Türkçesi sebebiyle gazetenin sorumluluğunu ve idaresini İskender Efendi isimli birine bıraktığı yönündedir. Gazetede adı geçen İskender Efendi'nin kim olduğuna dair kesin bir bilgi mevcut değildir.

devrede toplam elli sekiz sayı çıkabilmiştir. 29 ZA. 1288/9 Şubat 1872'den sonra Aleksan Sarrafyan'dan gazeteyi kiralayan Ahmet Midhat Efendi, *İbret*'in yönetimine geçer. Cuma ve pazar günleri hariç haftanın her günü çıkacak olan gazete, sayfa düzeninde de değişiklik yoluna gitmiştir. Dört sütun olarak tasarlanan gazetenin mes'ul müdürü İskender Efendi'dir. 11 Mart 1288/23 Mart 1872 tarihli yirmi sekizinci nüshasından sonra gazetenin iki ay kapatılmasıyla *İbret*'in Ahmet Midhat Efendi idaresindeki dönemi son bulur. *İbret* gazetesinin yayına devam ederek, üçüncü devresine girmesi Londra'dan İstanbul'a dönen Namık Kemal'in, arkadaşlarıyla birlikte gazetenin yönetimine geçmesiyle başlar. 1 Haziran 1288/13 Haziran 1872 tarihli ilk sayıdan itibaren gazetenin biçim ve içerik yönünden uğradığı değişim dikkate değerdir. Cuma ve pazar günleri hariç haftada beş gün çıkacağı duyurulan gazetenin siyasi makaleleri ön plandadır. Namık Kemal'in başyazarlığını yürüttüğü gazetenin her ne kadar siyasi yönü ağır bassa da mali/iktisadi, kültürel makaleler ve haberler, iç dış haberler ve edebi yazılar gazetenin içeriğindeki çeşitliliği göstermektedir. *İbret*'in Namık Kemal'in başyazar olduğu bu üçüncü devresinde de kapatma cezasına maruz kaldığı görülür. 27 Haziran 1288/9 Temmuz 1872 tarihli on dokuzuncu sayıda yayımlanan "Garaz, marazdır" başlıklı yazı yüzünden gazete hakkında dört aylık bir kapatma kararı verilmiştir. Devrin sadrazamı Midhat Paşa'nın desteği ile *İbret*, dört aylık kapatma süresi dolmadan 18 Eylül 1288/1 Ekim 1872'de yeniden yayımlanmaya başlar. Namık Kemal'in siyasi muhalefeti sebebiyle Gelibolu Mutasarrıflığı'na sürgün memur olarak gönderilmesi, gazetenin çıkışını engellemez; hatta Namık Kemal'in yazıları yayımlanmaya devam eder. Namık Kemal'in İstanbul'a dönüşü 13 Aralık 1288/26 Aralık 1872 tarihine denk gelir. Namık Kemal, *İbret*'te yazdığı dönem boyunca farklı imzalar kullanır. Kemal, B.M., kalemini dilenci değneği etmek isteyen erbab-ı kalem ve heyet-i tahririyye imzalarını dönem dönem kullanmıştır. *İbret*'in yayın hayatının sonlarına doğru hükümet tarafından bir kez daha kapatılma sebebi, Namık Kemal'in izinsiz olarak basılan *Evrak-ı Perişan* isimli eserinin yasaklanması kararını sert bir üslupla eleştiren bir yazıyı yayımlamış olmasıdır. Gazetenin tamamen kapatılması da hükümet aracılığıyla olur. Namık Kemal'in Güllü Agop'un açtığı Gedik Paşa Tiyatrosu'nda oynanan *Vatan* piyesinin halk üzerinde büyük bir etkisi olur; halkın

etkilenmiş olduğu oyunla ilgili sokaklara çıkması, Namık Kemal'e övgü dolu cümlelerle minnetini dile getirmesi, hükümetin muhalif bir kişi olan Namık Kemal'in halk üzerindeki baskın etkisinden çekinerek İbret gazetesinin çıkış iznini iptal eder. Gazetenin yüz otuz ikinci son sayısı 24 Mart 1289/6 Nisan 1873 tarihini gösterir. Namık Kemal başta olmak üzere, gazetenin yazarları sürgün edilirler. Namık Kemal, gazetenin kapatılmasının ardından “*Umuma Veda, İbret*” başlıklı bir el ilanı ile hükümetin kararını yayımlayarak duyurmuştur.

Mümeyyiz, “menafi-i milliye ve havadis-i umumiyye dair Osmanlı gazetesidir”, ifadesiyle yayımlanan ilk sayısı 18 R. 1286/ 28 Temmuz 1869 tarihli ve Sıdkı Efendi tarafından çıkarılan bir gazetedir. Osmanlı gazetesi, vurgusunun temelde gazetenin fikri yapısını oluşturan Osmanlıcılık fikrini doğrudan yansıttığı görülür. Gazetede yayımlanan haberler hem yurt dışı basınından hem yerel basından hem de imparatorluk topraklarına yayımlanan yabancı dilde basından aktarılmaktadır. Siyasetin dışında, ticaret ve özellikle eğitim alanlarında da yazıların yer aldığı gazetede görülen imzalar Rasim, Nuri ve Sabri Bey'dir. Gazete, 7 Ş. 1287/1 Teşrin-i sani 1870 tarihinde üç yüz beşinci sayısının ardından kapanır.

Mümeyyiz, haftada bir gün cuma günleri, başlık klişesinde yer alan “çocuklar için gazetedir” ifadesinden de anlaşılacağı gibi, bir çocuk eki çıkarmaktadır. Çocuk ekinin yayımlanmaya başladığı tarih; 9 B. 1286/15 Teşrin-i evvel 1869'dur. Toplam kırk dokuz sayı çıktığı tespit edilen ekin son sayısı ise 19 B. 1287/14 Teşrin-i evvel 1870 tarihidir. Çocukların eğitiminin ön planda tutulduğu ve çocukları okuldaki eğitimlerinin dışında da farklı bilgi ve görgü kurallarıyla eğitime kaygısıyla hazırlanan bu yayın, Türk basınında çocuklar için hazırlanmış olan ilk yayın olma özelliğini taşır.¹⁰⁰

Basiret gazetesi, Ali Efendi tarafından 20 Şevval 1286/23 Ocak 1870 ilk sayısı basılır. “Menafi-i vataniye ve havadis-i umumiyye dair millet gazetesidir” ifadesiyle cuma ve pazar günleri hariç her gün çıkacağı ve iç ve dış haberler

¹⁰⁰ Çocuklar için hazırlanan *Mümeyyiz* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ulusoy Nalcioğlu 2006.

vereceği duyurulur. Gazetenin başlangıç yıllarında bölüm başlıkları kullanılmasa da zamanla tevcihat, dâhiliye, hariciye, bend-i mahsus, telgraf, borsa, sarrafiye, şehir mektupları gibi bölümlerin yer aldığı görülür. Gazetenin siyasi yönü ağır basmaktadır. İmparatorluğun içinde bulunduğu dağılmaya yüz tutmuş yapının onarımı ve dağılmaması için Osmanlılık fikri temelde tutulmak üzere, haberler ve makaleler kaleme alınır. Sadece siyasi yazılar değil kültürel, sosyal ve eğitime dair konular da dikkate değer ölçüde gazetenin içinde kendine yer bulur. Pek çok gazetenin yayın süresinin kısalığı göz önünde bulundurulduğunda *Basiret*'in uzun yıllar yayında kalmış olması; yıllar içinde biçim ve içerik yönünden türlü değişikliklere uğramasına da neden olmuştur. Gazete 12 Şubat 1288/24 Şubat 1873'te yayımlanan sekiz yüz elli dokuzuncu sayıdan sonra haftada altı kez çıkmaya başlamakla kalmamış; gazetenin sütun sayısı da yıllar içinde artış göstermiştir. Başlangıçta iki sütun çıkamaya başlamış olan gazetenin sütun sayısı 19 Nisan 1287/1 Mayıs 1871 tarihli üç yüz elli ikinci sayıdan sonra üç sütuna; 7 Mayıs 1289/19 Mayıs 1873'te çıkan dokuz yüz otuz birinci sayıda, okuyucunun gazeteye gösterdiği rağbete dayanarak sütun artışını bildiren bir haberle, dört sütuna; 25 R. 1292/31 Mayıs 1875'de çıkan bin beş yüz otuz sekizinci sayıdan sonra beş sütuna ve nihayet 2 C. 1293/25 Haziran 1876'da yayımlanan bin sekiz yüz kırk yedinci sayıdan sonra da altı sütuna çıkmıştır. Gazetenin sütun sayısı da çıkış aralığı da gazetenin içeriğindeki artışla da doğru orantılıdır. İçeriğin zenginliğinin ve gelişmişliğinin en önemli unsurlarından biri de gazetenin yazar kadrosudur. Ali Efendi, Mustafa Celaleddin Paşa, Suphipaşazade Ayetullah Bey, Lehli Hayreddin, Halet Bey, Süleyman Asaf, Mehmet Tevfik, Ahmet Midhat, Ali Suavi ve Namık Kemal gibi siyasi ve kültürel birikimi önde gelen isimlerin *Basiret* gazetesine yaptığı katkı, bu gazeteyle aynı zamanda çıkan birçok gazeteden daha ayrıcalıklı, daha nitelikli bir konumda olmasını sağlamıştır. Yaşanan Çırağan olayında Ali Suavi'nin doğrudan ilgisinin tespiti üzerine Ali Suavi öldürülmüş, Ali Efendi sürgüne gönderilmiş ve 28 Mayıs 1878'de gazetenin yayımlanmasına son verilmiştir.¹⁰¹

¹⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yerlikaya 1991.

Hadika, 12 Zilkade 1284/18 Şubat 1870'de yayımlanmaya başlamıştır; yayımlandığı süre ise üç ayrı devreye ayrılır. Gazetenin yayımlandığı ilk devre elli bir sayı sürer, 20 ZA. 1287/11 Şubat 1871 tarihinde son bulur. Bu devrede *Hadika*, haftada bir gün çıkan; fünün, maarif ve sanayiden bahseden ve imtiyaz sahibi Aşir Efendi olan, siyasetten uzak bir gazetedir. Gazetenin ikinci devresi 25 Zilhicce 1287/17 Mart 1872'de birinci sayı ile başlar; fakat ilk devre kadar bile sürmeden 20 Rebiülevvel 1288/9 Haziran 1871'de yayımlanan on ikinci sayının ardından kapanır. Bu devrede de gazete haftalık olarak çıkmıştır ve siyasetten uzaktır. *Hadika*'nın üçüncü devresi ilk iki devreden pek çok bakımdan farklılık gösterir. İlk olarak gazetenin imtiyaz sahibi değişerek Ebuzziya Tefvik¹⁰² olur. Kendisinin gazete çıkarma ruhsatı olmadığı için *Hadika*'nın imtiyazını kiralayan Ebuzziya Tefvik aynı zamanda başyazardır.¹⁰³ 9 Teşrin-i sani 1289/9 Kasım 1872'de yine birinci sayıdan başlamak üzere yayın hayatına dönen gazetenin içeriği de değişiklik gösterir. "Havadis ve maarife dair yevmi gazete" ifadesi, artık siyasete dair yazıların ve yorumların gazetede yer alabileceğinin işaretidir. Haftada beş gün cuma ve pazar günleri yayımlanacağı duyurulan gazetenin bu kez içerdiği siyasi yazılar ve yorumlar sebebiyle hükümetin tepkisini çekerek 30 ZA. 1289/29 Kanun-ı sani 1873 tarihli elli altıncı sayısından sonra iki ay süreyle kapatılmıştır. *Hadika*'nın ilk iki devresi için söylenebilecek en önemli nokta kültürel ve edebi yönden zengin bir muhtevaya sahip oluşudur. Siyasi yazıların gazetede yerini almasıyla tamamen yok olmasalar da belli bir seviyenin altına düşmüşlerdir. 29 M.1290/28 Mart 1873 tarihinde haftalık gazete olarak yayımına tekrar başlanır. Yayımına başlanan gazetenin elli sekizinci sayısı "etfale mahsus gazete" olarak yayımlanır. Bu durum tek sayı için geçerli olmuştur, elli dokuzuncu sayıda yeniden "yevmi gazete" ifadesi yer alır. Başladığı günden itibaren kesin bir çizgide ilerleyemeyen *Hadika*'nın yazar kadrosu ise bir taraftan gazetenin içeriğinin zenginleşmesine katkıda bulunmuş olsalar da diğer taraftan da siyasi

¹⁰² Türk kültürüne ve Türk basınına katkıları hk. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tansel 1988; Gür 1998.

¹⁰³ Ebuzziya Tefvik'in *Hadika* gazetesi aracılığıyla gerçekleştirdiği önemli bir atılım ilk özel salnamelerden birini yayımlamış olmasıdır. *Salname*'nin siyasetten uzak, edebi ve kültürel konuları içerecek olması hakkında Ebuzziya Tefvik, 25 ZA. 1289/ 24 Ocak 1873'te yayımlanan elli dört numaralı sayıdaki ifade-i mahsusa başlıklı yazısında gazetenin fikirlerinden ve çıkaracağı ekler konusunda bilgi verir. Bu doğrultuda hazırlanmış olan *Salname-i Hadika* 1290/1873'te basılmıştır.

yapıda yer aldıkları muhalif konum nedeniyle gazetenin basımının devamını sağlayamamışlardır. Ebuzziya Tefvik, Namık Kemal ve diğer yazarların sürgüne gönderilmesi düzenin değişmesine sebep olmuştur. *Hadika*'nın yayımına 14 S. 1290/13 Nisan 1873 tarihli elli dokuzuncu sayı ile Şemseddin Sami'nin günlük bir gazete yaratma çabası ortaya çıkmış olsa da, yine hükümete ve icraatlarına karşı takınılan muhalif tavır yüzünden 19 S. 1290/18 Nisan 1873'ten sonra yaklaşık bir ay kapalı kalmıştır. Şemsettin Sami tarafından, 22 RA. 1290/19 Mayıs 1873'te tekrar yayımlanmaya başlayan gazete, yayın hayatına daha önceleri de olduğu gibi, kapatılıp açılmasının ardından bir numaralı sayıyla başlamıştır. 20 CA. 1290/15 Temmuz 1873'te yayımlanan kırk ikinci sayının ardından bir daha yayımlanmamak üzere kapanır.

Ebuzziya Tefvik'in *Hadika*'nın yaklaşık iki ay süre ile tatil edildiği dönemde çıkarmaya teşebbüs ettiği iki yayından biri *Sirac* adlı gazetedir.¹⁰⁴ 16 M. 1290/16 Mart 1873'te ilk sayısı yayımlanan *Sirac* gazetesinin başyazarı Tefvik (Bey)'dir. Sadece on altı sayı çıkabilen gazetenin yevmi gazete olduğu belirtilmiş olup; içeriği de *Hadika*'dan çok farklı bir görünüme sahip değildir. Siyaset, eğitim, matbuat gibi güncel konular hakkında yazılan makaleler, yayımlanan diğer gazeteler ve dergiler hakkında haberler, dış dünyadan haber veren telgraflar ve çeşitli ilanların yazıldığı *Sirac*'ın son sayısı 7 Safer 1290/6 Nisan 1873 tarihidir.

Asır gazetesi¹⁰⁵, 1287/1870 yılında yayın hayatına başlamış; fakat varlığı uzun sürmemiştir. "Mevad-ı politikaya ve mebahis-i islamiyeye dair Osmanlı gazetesidir", Cuma ve Pazar hariç her gün çıktığı bilgisi verilen gazete Tefvik imzasıyla yayımlanır.¹⁰⁶ Gazetenin içinde bir bölüm olarak bir eğlence nüshası ile

¹⁰⁴ Bir diğer yayın ise 1289/1873'te basılan *Cüzdân* dergisidir. *Cüzdân* yayın hayatında kalıcı olamamış; ilk sayısının basılmasıyla derginin toplatılarak kapatılması aynı anda olmuştur. *Cüzdân*'da Ebuzziya Tefvik, Namık Kemal, Reşad Bey gibi isimler makaleler kaleme almış, Fransızcadan hikâye, şiir ve düz yazı çevirileri yapmışlardır.

¹⁰⁵ *Asır* gazetesi hakkında bilgiyi Ebuzziya Tefvik *Salname-i Hadika*'da verir. Üç dört ay çıktığını ve daha sonra isim ve içerik değişikliğine giderek *Letâif-i Asar* adıyla çıktığından bahseder (Ebuzziya Tefvik, 1290, s. 83)

¹⁰⁶ Mehmed Tefvik Bey, daha sonra *Çaylak* gazetesini de yayımlayan isimdir (Çapanoğlu, 1962, s. 41).

bir de “harp zamanına mahsus *Asır*’ın ilavesidir” notuyla savaş zamanı, 17 Ağustos 1870 tarihli ek yayımlanmıştır.

Şark gazetesi, 4 L. 1290/24 Kasım 1873 tarihli ilk sayısı ile yayımlanmaya başlamış; iç ve dış haberleri, telgraf haberlerini, politika, ticaret, maliye alanlarında yazılan haberleri ve makaleleri ve çeşitli ilanları içermektedir. Gazetenin yöneticisi Dimitraki Efendi ve sahibi de Mösyö Bordiano olarak gazetenin ilk sayfasında yer alsa da gazeteyi Kemalpaşazade Said Bey’in neşrettiği bilgisi mevcuttur.¹⁰⁷ 25 RA. 1292/30 Nisan 1875’te *Şark* gazetesinin dört yüz altıncı sayısından sonra yayımı son bulur.

Mehmet Arif Efendi imtiyaz sahibi ve müdürü olduğu *Medeniyet* gazetesini 29 B. 1291/29 Ağustos 1874’te çıkarmaya başlamış; çıkan ilk sayıdan itibaren bir de haftada bir gün musavver isimli bir nüshanın neşredileceği duyurulmuştur. Cuma ve pazar günleri hariç haftada beş gün yayımlanan *Medeniyet* gazetesi, cuma günleri de resimli ekini yayımlamaktadır. Gazetenin ilk sayfasında başlığın altında yer alan “siyasiyyat ve maarif ve neşr-i mecaz olan her nev’ mebahisi şamil gazetedir” cümlesiyle yayın politikasının ve gazetede neşredilen yazıların konu çeşitliliği fazladır. Gazetede yer alan eğitime dair haber ve yazılar politikaya oranla daha fazladır. İç ve dış haberler, tayin haberleri ve mali haberler de gazetenin önemli kısımlarındandır. *Medeniyet* gazetesi ilk resimli gazete ekini *Medeniyet* başlığı ile 28 Ş. 1291/10 Ekim 1874’de yayımlar. Cuma günleri yayımlanan resimli ekin sekizinci sayıdan sonra başlığının değişerek *Musavver Medeniyet* olduğu görülür. Resimli ek, 25 L. 1291/5 Aralık 1874’de dokuzuncu sayı *Musavver Medeniyet* adıyla basılmıştır ve 21 ZA. 1291/18 Kanun-ı evvel 1874 tarihinde son sayısı basılmış olan *Medeniyet* gazetesinin ardından yayımlanmaya da devam etmiştir. *Musavver Medeniyet*’in en önemli yönü, devrin ileri gelen isimlerinin yaşamöykülerini “tercüme-i hal” başlığı altında fotoğraflarıyla birlikte yayımlanmasıdır. Bunun yanında gazetenin haber verme işlevini de yitirmediği okuyucuya sunulan diğer haberlerden anlaşılmaktadır.

¹⁰⁷ Bkz. Beyhan, 2003, s. 550.

Gazetede imparatorluktaki ve Avrupa'daki güncel olaylara dair haberler sıklıkla yer alır, bu haberler de resimlerle desteklenmiştir.

Antuan imzalı çıkan bir diğer gazete ise *Kamer*'dir. "Her türlü fevaid ve menafii vataniye ve umur-ı ticariye ve edebiyattan ve politikadan bahs edecektir" ifadesinin yer aldığı gazetenin ikinci sayısı 25 Ş. 1292/20 Eylül 1875 tarihlidir.

Ahmet Mithat Efendi tarafından çıkarılan *Devir* gazetesinin ilk sayısı 17 Ağustos 1288/29 Ağustos 1872 tarihlidir. "Havadis-i politika edebiyat, letaif, fûnun, maliye ve umur-ı ticariyeden bahseder" ifadesinin yer aldığı gazete sadece bir sayı çıkabilmiştir. Ahmet Midhat, gazete ve gazeteciliğe dair birtakım doğru bilgilerden bahsederek, kimi noktalarda eleştirilerini de ortaya koymuş olduğu yazı, devrin diğer gazetelerinde sıklıkla değinilen, pek çok kişinin fikir beyan ettiği bir meseleye dair olması bakımından önemlidir. Sadece bir sayısı yayımlandıktan sonra kapatılan *Devir* gazetesinin arkasından Ahmet Midhat Efendi bu kez ilk sayısı 14 Eylül 1288/26 Eylül 1872'de yayımlanan, *Bedir* adında bir gazete çıkarmaya başlar. Gazetenin mukaddimesinin altında yönetimine vekalet eden Mehmet Cevdet'in ismi görülür. Ahmet Midhat, bu gazetenin de ilk sayısında gazetecilik üzerine yazmayı, gazeteciliğin sorumluluğunu ön plana çıkardığı yazısıyla devam etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra ilerleyen ve gelişen gazeteciliğin temelleri biraz da tıpkı bu yazı gibi, diğer gazetelerde de ısrarla-sıklıkla değinilen gazete/gazetecilik üzerine kaleme alınan metinlerin katkılarıyla atılmıştır. Gazeteciliğin önemini, okuyucuya özgürce haber ulaştırma ve halkı aydınlatma işlevini savunmaktan vazgeçmeyen Ahmet Midhat'ın *Bedir*'i de kısa süre yayımlanabilmiştir. 1Teşrinievvel 1288/13 Ekim 1872 tarihli on üçüncü sayısının ardından kapatılmıştır. Gazete, "Havadis-i politika, edebiyat, letaif, fûnun, maliye ve umur-ı ticariyeden bahseder" ifadesiyle belirttiği yayın politikası doğrultusunda hareket etmiştir. Havadis-i Dahiliye ve Havadis-i Hariciye başlıkları altında verilen yurt içi ve yurt dışına haberler, vilayetlerle ilgili bilgileri içeren haberler, tercüme ve telif edebi eser tefrikaları, ilanlar ve çeşitli konularda kaleme alınan makaleler gazetenin içeriğini oluşturmuştur.

Türk gazeteciliğinin on dokuzuncu yüzyılda doğuşuyla birlikte hızla gelişimini sürdürmesi sürecinde mizah gazeteleri de göz ardı edilemeyecek öneme sahiptir. Mizahın hem devrin politikalarını, toplumsal ve kültürel hayatını elleştirmede hem de gazetenin ve dolayısıyla okumanın halka yayılmasında/sevdirilmesinde kullanılmış olması metinlerinde mizahı ana öge olarak gazeteleri diğer gazetelerden de farklı kılmıştır. Bu dönemde mizahın gazeteye ilk girişi Filip Efendi'nin çıkardığı Terakki gazetesinin haftada bir gün yayımladığı “eğlenceye dair gazetedir” cümlesiyle okuyucusuna sunduğu bir ek aracılığıyla gerçekleşmiştir. Arkasından gelen *Terakki Eğlencesi* ve *Letaif-i Asar*’la devam eden mizah gazeteciliği, Teodor Kasap tarafından 12 Teşrinisani 1286/24 Kasım 1870’te *Diyojen*’in yayımlanmaya başlamasıyla üst bir noktaya ulaşır. Haftada bir gün basılacağı duyurulan *Diyojen*’in 29 Kanunuevvel 1288/10 Ocak 1873’de yayımlanan yüz seksen üç numaralı son sayısına gelene değin üç kez kapatma cezasına maruz kaldığı görülür. Gazetenin daha önceki kapatma cezalarında olduğu gibi tamamen kapatılmasında da hükümete karşı takınılan eleştirel tavrın kaleme alınan yazılara yansımış olması ve hükümetin basın özgürlüğü konusunda tutucu tavrı söz konusudur. Yayımlanmaya devam ettiği dönemde yirmi dördüncü sayısından itibaren iki, yüz kırk yedinci sayısından itibaren de haftada üç gün çıkan gazetenin içinde fotoğraf ya da karikatüre rastlanmaz. Yalnızca ilk altmış iki sayı boyunca gazetenin başlığı altında *Diyojen*’in Büyük İskender ile konuştuğunu gösteren temsili bir resim, resmin altında bulunan “gölge etme başka ihsan istemem” cümlesi ile yer alır.

Diyojen’in tamamen kapatılmasının ardından Teodor Kasap, 24 Mart 1289/5 Nisan 1873’de *Çingiraklı Tatar* isimli gazeteyi neşretmeye başlar. Tıpkı *Diyojen*’de olduğu gibi *Çingiraklı Tatar*’da da siyasi ve toplumsal meseleler üzerine fikirler ve haberler mizah yoluyla okuyucuya aktarılmıştır. Haftada iki gün çıkan gazete, 6 Temmuz 1289/18 Temmuz 1873 tarihli yirmi dokuzuncu sayıdan sonra tamamen kapatılır. Gazetenin resimli bir başlıkla yayımlanmasından başka her sayının üçüncü sayfasında karikatürlere yer verilmiştir. Böylece gazetenin eleştirel tavrı karikatürlerle de desteklenmiştir. *Çingiraklı Tatar*’ın kapatılması Teodor Kasap için bir son olmamış, yayıncılığına *Hayal* adlı bir diğer mizah

gazetesiyle devam etmiştir. İlk sayısı 18 Teşrinievvel 1289/30 Ekim 1873'de yayımlanan *Hayal*, kendinden önceki iki mizah gazetesi ile aynı çizgidedir. Haftada iki gün yayımlanan gazetenin içeriğinde siyasetten başka toplumsal meseleler ve özellikle sanat hakkında yazılar ve haberler de mevcuttur. Edebiyat ve tiyatro söz konusu olduğunda mizahi üslubun geri planda tutulduğu görülür. Gazetede roman tefrikalarının yayımlanması da ayrıca dikkate değerdir. *Diyojen* ve *Çingiraklı Tatar*'dan daha uzun süre yayımlanmış olsa da gazeteye defalarca kapatma cezası uygulanmıştır. 18 Haziran 1293/30 Haziran 1877 tarihli üç yüz altmış sekizinci sayısının ardından tamamen kapatılmıştır.

Bu üç gazetenin de birbiriyle benzerlikleri düşünüldüğünde Avrupa devletlerine ve onların politikalarına; kendilerinden başka kendi dönemlerinde yayımlanmaya devam eden fakat gazeteciliklerini yeterince doğru bulmadıkları Türk gazetecilerine ve yabancı dilde yayımlanan gazetelere; doğrudan hükümetin yürüttüğü iç ve dış siyasete ve bunun yanında toplumsal düzene, halkın bilgi görgü ve alışkanlıklarına karşı yönelttikleri eleştirilerde daima mizahi bir üslup kullandıkları görülür. Türk gazeteciliğine en büyük katkıları da bu yönde olmuştur. Siyasi konularda gösterilen hassasiyetin derecesi mizahi üslubun derecesi ile doğru orantılı olarak değerlendirilebilir. Mizahi üslup kullanmalarından ziyade daima sorgulayıcı bir tavır içinde olmaları, doğru olduğunu düşündükleri fikirleri söylemekten çekinmemeleri, halkın bilgilendirilmesi/ eğitilmesi yolunda harcadıkları çaba ile birleştiğinde gazetenin ve gazeteciliğin gelişiminde oynadıkları rolü daha iyi gözler önüne serer. Üstelik diğer gazetelerle giriştikleri polemikler ve bu gazetelere yönelik eleştirilerini bildirmek için kaleme aldıkları yazılar aracılığıyla, gazeteciliğin yeni yeni anlaşıldığı, özümsemeye çalışıldığı dönemde, gazeteciliğin gelişimine doğrudan katkı sağlamıştır. Fakat imparatorluğun siyasi ve mali açmazda olduğu bir dönemde, kitaplara ve özellikle gazetelere uygulanan baskıdan dolayı gazeteciliğin ilerlemesi, gelişmesi, fikirlerini özgürce ifade edebilmesi güçleşmiştir.

Latife gazetesi, Zakarya Beykozluyan'ın imtiyaz sahibi olduğu ve haftada iki gün neşredilen bir mizah gazetesidir. 12 Ağustos 1290/24 Ağustos 1874'te ilk sayısı

yayımlanan gazetenin onuncu sayısından sonra karikatür kullanmaya başladığı görülür. Siyasi ve toplumsal eleştirilerin mizah yoluyla sunulduğu bu gazetede de karşılıklı konuşmalarla ilerleyen metinler mevcuttur. Edebi eser tefrikalarının da bulunduğu gazete, otuz dokuz sayı çıktıktan sonra, logo değişikliği ile birlikte birinci sayıdan tekrar başlar. 6 Mart 1291 tarihli bu ilk sayıda “İhtar-ı Mahsus” başlıklı yazıda mizahi bir üslupla yenilendiğinden ve *Alenko Hikâyesi* adlı tefrikadan bahseder. Şiirlerin, fıkraların, telgrafların ve ilanların da yer aldığı gazetenin, gazete ve gazetecilik hakkında fikir beyan etmesi bunu da mutlaka yayımlanmakta olan diğer gazeteler hakkında da mizahi bir üslupla kaleme alması söz konusudur. *Latife* gazetesinde 19 Haziran 1291/1 Temmuz 1875 tarihli otuz beşinci sayıdan itibaren bir değişiklik daha olur. “Okuyanlara haber” başlığı altında *Latife* gazetesinin yazar kadrosunda değişiklik yapıldığı, bu tarihten sonra hafta iki gün biri küçük diğeri büyük boyda olmak üzere gazetenin çıkmaya devam edeceği bildirilir. Bu yeni dönemde gazete birinci sayıdan başlamamıştır; sadece farklı bir logo kullanılmıştır. Gazetenin bundan sonraki bazı sayılarında yine gazetenin iyileştirilmesi yönünde atılan adımlar okuyucuya bildirilmiştir. Kırkı birinci sayıda gazetenin bu sayıdan sonra hacminin arttırılacağı duyurulduktan sonra yayımı durur. 1 Eylül 1292/13 Eylül 1876’da birinci sayıdan başlayarak tekrar basılır. Bu yeni dönemde haftada bir gün yayımlanan *Latife*’nin son sayısı 16 Şubat 1292/28 Şubat 1877’de basılır.

Tiyatro gazetesi 14 S. 1291/1 Nisan 1874’de yayımlanmaya başlayan bir diğer mizah gazetesidir. Hagop Baronyan tarafından cumartesi ve çarşamba günleri haftada iki gün çıkmakta olan gazetenin eğlence gazetesi olduğu gazete başlığının hemen altında belirtilir. Siyasetten ziyade toplumsal meseleler üzerine mizahi bir üslup kullanılarak karşılıklı konuşmalar şeklinde yazılar kaleme alınır. Halkın hemen her alanda yaşadığı sıkıntılar, gazetecilik mesleğinin icrası gibi bu toplumsal meseleler karikatürlerle de desteklenerek gündelik hayata yönelik eleştirileri içerir. Toplam seksen altı sayı yayımlanmış olan *Tiyatro* gazetesinin temel işlevi daha çok tiyatro sanatı üzerine halka aydınlatıcı bilgiler vermesi yönüyledir. Gazetede diğer gazetelerde de yayımlanan tiyatro ilanlarının dışında, tiyatro metinleri ve tiyatronun hemen her alanına dair eleştirel bir gözle kaleme

alınmış yazılar yayımlanır. *Tiyatro* gazetesi 25 RA. 1292/1 Mayıs 1875'de yayımlanan seksen yedinci sayısından sonra kapatılır; ama 14 B. 1292/16 Ağustos 1875 tarihinde birinci sayıdan başlayarak yeniden yayımlanmaya başlar. Yeni yayın döneminde gazetenin içeriğinde farklılık olmamış ama sütun sayısı beşe yükselmiştir. Bu yeni dönem de fazla uzun sürmeden 28 Ş. 1292/29 Eylül 1875'de yayımlanan on üçüncü sayıdan sonra son bulmuştur.

Şafak gazetesi Mihalaki Efendi tarafından ilk sayısı 21 S. 1291/9 Nisan 1874'te basılan; fakat yalnızca yirmi dört sayı yayımlanabilen bir başka mizah gazetesidir. İlk iki sayısında haftada bir çıkacağı duyurulan gazete daha sonra haftada iki gün çıkmaya başlamıştır. Gazetenin başlığının altında yer alan "İşbu gazete fünün ve edebiyat ve letaiften bahseder" cümlesiyle de çizilen yayın politikasına göre *Diyojen*, *Çingiraklı Tatar* ve *Hayal* gibi mizah gazetelerinden farklı olarak siyasi eleştiriden uzak durulmuştur. Toplam yirmi dört sayı basılan *Şafak* gazetesinde karikatüre ancak yirmi birinci sayıdan sonra yer vermeye başlanmıştır. Gazetenin içeriğindeki mizahi üslubu gündelik hayata ilişkin toplumsal eleştirilerde görmek mümkündür. Ayrıca gazetede yayımlanan ilanların da sadece kitap ve tiyatro ilanları olmadığı, ilanların çeşitlilik gösterdiği söylenebilir. Gazetede fıkralara ve bir de tefrikaya yer verilmiştir.

Meddah gazetesi 15 Muharrem 1292/21 Şubat 1875'de haftada iki gün olmak üzere yayımlanmaya başlayan ve imtiyaz sahibinin Aristoteles imzasını kullandığı mizah gazetesidir. Eleştirel üslubunun yanında fıkraların ve komik hikâyelerin çoğunlukta olduğu gazetede karikatürün de hemen her sayıda yer aldığı görülür. Her mizah gazetesinin başına gelen kapatma cezası *Meddah*'ın yirmi birinci sayısından sonra bir ay süreli olur. 3 Cemaziyülevvel 1292/18 Haziran 1875'te yirmi ikinci sayıyla tekrar yayımlanır. Bu tarihten sonra bir kez yayımına ara verilen gazetenin, son sayısı da 24 Recep 1292/26 Ağustos 1875 tarihli otuz ikinci sayısı olur.

Kahkaha gazetesi, haftada iki gün olmak üzere mizah gazetesi olarak *Basiret* gazetesinin sahibi Ali Efendi tarafından yayımlanır. İlk sayısı 22 Mart 1291/3

Nisan 1875 tarihli gazetenin başlığı resimlidir ve son sayfasında büyük boy karikatürler yer alır. Diğer mizah gazetelerinde de görülen, karşılıklı konuşmalarla ilerleyen metinler çoğunluktadır. Siyaseten uzak, toplumsal yapının eleştirisinin yapıldığı gazetede edebiyata ve kültüre dair de yazılar/haberler yer alır. Tiyatro türü bu gazetede de özellikle yer tutar. Gedik Paşa tiyatrosunun ve Güllü Agop'un sık sık gazetede ismi geçer. Hatta Gedik Paşa tiyatrosunda oynanan bir komedinin metni gazetede tefrika edilir. Gazetenin yine diğer mizah gazetelerinden ayrılmayacak bir diğer özelliği de, yayımladığı bir karikatürden dolayı yaklaşık üç ay kapatılmış olmasıdır. 27 Mayıs 1291/8 Haziran 1875 tarihli yirminci sayısından sonra kapatılmış ve yirmi birinci sayısı 23 Ağustos 1291/4 Eylül 1875'de çıkabilmiştir. *Kahkaha*, bu kapatma cezasının ardından altı sayı daha çıktıktan sonra 9 Eylül 1291/21 Eylül 1875'de tamamen kapanmıştır.

Geveze gazetesi, 3 B. 1292/5 Ağustos 1875'de Tefik imzasıyla yayımlanmıştır. Pazartesi ve perşembe olmak üzere haftada iki gün çıkan ve son sayfasında karikatüre mutlaka yer veren gazetenin, mizah yoluyla okuyuculara haberler ulaştıran gazetenin içerdiği yazıların bir kısmı şehir hayatındaki gündelik işlere ve yaşama dair eleştiriler bir diğer kısmı ise yayımlanmakta olan diğer gazetelere yönelik eleştirilerden oluşur. Gazetenin ne olduğu, gazeteciliğin ne ifade ettiği müstakil yazıların yanında diğer gazetelere yöneltilen eleştiriler sayesinde de tartışılmış olur. Gazetenin muhabirinin ismini vererek haberleri yayımlaması da bu yıllarda sık rastlanmayan bir durumdur. Gazete herhangi bir ceza almamış olmasına rağmen 14 N. 1292/14 Ekim 1875 tarihli onuncu sayısının ardından kapanır.

1870'li yıllardan itibaren gazetelerin sayısındaki artışın yanında içeriklerindeki çeşitlenme de dikkati çeker. Gazetelerin gelişiminde önemli bir dönem olan 1860-1876 yıllarının sonlarına doğru mizah gazetelerinin arttığı; *Basiret*, *Vakit* ve *Sabah* gibi yüksek satış oranlarına sahip, uzun süre yayımlanmaya başaran gazetelerin varlığı söz konusudur. Fakat 1875-1876 yıllarında yayın hayatında olan tüm gazeteler aynı istikrara ve zengin içeriğe sahip değildir. *Müsavat*, *İttihat*, *Ümran*, *Sadakat* ve *Ceride-i Vukuat* gibi gazetelerin ömürleri uzun olamamıştır.

İlk özel gazete *Tercüman-ı Ahval*'in 1860'ta yayılanmasıyla başlayan ve 1876'ya kadar geçen sürede Türk gazeteciliğinin gelişiminde önemli adımların atıldığına şahit olunur. Bu yıl aralığında İstanbul'da yayımlanmaya başlayan gazete sayısı altmışı geçmektedir. Bu gazetelerin içinde uzun süre yayımlanmaya devam eden gazeteler olduğu gibi çok kısa sürede yayın hayatından çekilen gazeteler de mevcuttur. Gazetelerin kısa sürede kapanması, uzun yıllar yayımlanmaya devam edememesi, sık sık kapanarak ve ardından farklı isimlerle tekrar çıkarılmaya çalışılması genellikle hükümetin gazeteciler üzerinde kurduğu baskı sebebiyledir. Gazeteciliğin yeni doğduğu ve geliştiği bu dönemde gazetelere uygulanan baskı, sansür ve cezalar ne yazık ki bu gelişime ket vurmuştur. Tüm engellemelere, baskıya, sürgüne kadar varan ağır cezalara rağmen, Filip Efendi, Ebuzziya Tevfik ve Teodor Kasap gibi zorluklar karşısında hiç pes etmeyen gazeteciler sayesinde Türk gazeteciliğinin temelleri bu dönemde atılmış olur. Gazete ve matbaa sahipleri, müdürleri ve yazarları bu dönemde hep belirli isimlerdir, gazeteler etrafında hemen hemen hep aynı isimler görülür.

Tanzimat devrinde gazeteciliğin temelinde yer alan unsur halkın faydasının gözetilmesi gerekliliğidir. Bu yüzden gazete içindeki yazılarla bir okul görevi mahiyetindedir. Siyasi, sosyal ve kültürel alanda yaşanan gelişmelerin temelinde gazete ne kadar yer aldıysa Türk dilinin ve modern Türk edebiyatının gelişiminde de o kadar mühim bir yere sahiptir.

2. BÖLÜM

YENİ EDEBİYATIN DOĞUŞUNA ZEMİN HAZIRLAYAN EDEBÎ HAREKETLİLİĞİN GAZETELERDEKİ GÖRÜNÜMÜ

Türk gazeteciliğinin başlangıcı ile klasik Türk edebiyatının Batılılaşma etkisiyle modern edebiyata dönüşmeye başlaması aynı döneme rastlar. Tanzimat dönemi olarak da anılan 1860-1876 yılları arasında modern Türk edebiyatı da Türk gazeteciliği de ortak bir çizgide gelişim gösterir. Nesir dilinin oluşmasına katkı, yeni türlerin denenmesi, yılların ilerlemesiyle üretimin artması ve her iki tarafın da halkı/halkın eğitimini dolayısıyla toplumsal kalkınmayı hareket noktası olarak belirlemesi; edebiyatın gazetenin gelişiminde gazetenin edebiyatın gelişiminde ne kadar etkili olduğunu gösteren unsurlardır. Bu bölümde modern edebiyatın gazetelerdeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır. Tanzimat edebiyatının ilk evresi olarak da adlandırılabilir 1860-1876 yılları arasında çıkmaya başlayan gazeteler arasından, belirlenen çeşitli kriterlere göre, seçilen *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkar*, *İbret*, *Hadika* ve *Basiret* gazetelerinde modern edebiyatın doğuşuna ve gelişimine kaynaklık etmiş olan veriler, tespit edilip yorumlanacaktır.

2.1. GAZETENİN GELİŞMESİ VE EDEBİYAT İLE İLİŞKİSİ

Özel bir iletişim türü olarak insanlar arasındaki bilgi alışverişini sağlayan mektupların değişip dönüşerek iki kişi arasındaki özel bir metin olmaktan çıkıp gündelik hayata dair savaş, ticaret, salgın hastalık gibi çeşitli konularla ilgili bilgileri insanlara ulaştırmak adına çoğaltılarak yayılması, gazeteye giden yolun başlangıç noktasını oluşturur. Matbaanın icadının ardından basılarak çoğaltılmaya başlanan ve zamanla gazeteye doğru evrimleşecek olan haber mektuplarında bile kendine yer bulmuş olan edebiyat, gazetenin doğuşunda olduğu kadar gelişim evresinde de üstelik eskisine oranla daha önemli bir yere

sahip olmuştur. Edebiyatın, edebi türlerin gazetelerde yer alması hem gazetenin gelişimini hem de edebiyatın/edebi türlerin gelişimini karşılıklı olarak beslemiştir. Avrupa'da gazeteciliğin gelişiminde ülkelerin her biri birbirinden farklılık gösterir. Matbaanın kullanım alanlarından, sıklığına ve ülkenin siyasi-sosyal yapısına değin çeşitli yönlerden kaynaklanan bu farklılıklardan biri de edebiyatın gazetelerde yer alması meselesidir. On yedinci yüzyılın başlarında gazetelerin günümüzdekine yakın bir yapıya kavuşarak günlük olarak basılmasının yanı sıra, bu yüzyılda gazetelerde şiir ve hikâye gibi edebi türlerin yer aldığı belirtilir. Özellikle Almanya'da edebi basının on yedinci yüzyılda geliştiğine dair bilgiler mevcuttur (İnuğur, 1999, s. 69) On sekizinci yüzyılda ise siyasi yapının gazetelerin özgür düşünce dünyası kısıtlandığından gazetelerin edebiyata ağırlık verdiği, Almanya'da edebi gazeteciliğin belirgin bir ağırlığa sahip oluşu ile varlığını devam ettirmesi söz konusudur. Siyasetin, politikanın gazetelerde yer bulduğu ortamlarda edebiyatın daha geri planda kaldığı; tam tersi durumda ise düşünce özgürlüğünün kısıtlandığı siyasi gazeteciliğin mümkün olmadığı ortamlarda da edebiyatın gazetelerde daha baskın bir unsur olarak yer aldığı hemen hemen her zaman genel geçer bir kabul olarak görülebilir. Örneğin on dokuzuncu yüzyılda Fransa'da da basının politika konusunda baskı altında tutulması, *Le Journal des Debats*, *Le Decade* gibi edebi gazetelerin doğuşuna sebep olmuştur.

Batı'da, on dokuzuncu yüzyılda gazetelerin gelişmişlik bakımından ileri bir noktaya geldikleri bir dönemdir. Gazeteciliğin gelişiminde geline bu ileri noktada edebiyat, gazetelerin içinde vazgeçilmez bir konumda yer almaktadır. Tabii ki edebi türlerin gazetelerdeki varlığı de gazeteciliğe doğrudan katkı sağlamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk gazete devlet tarafından kurulmuş resmi bir gazetedir. Fakat Türk gazeteciliğinin ilerlemesi ve gelişmesi aşamasında etkin bir role sahip olmamıştır. Bu gelişimi ancak aynı zamanda şair ve yazar olan Tanzimat aydınları gerçekleştirmiştir. Gazetelerin sahibi olsun olmasın sahip oldukları fikirleri ve bilgileri doğrultusunda gazetenin yönetiminde bulunarak, yazılar kaleme alarak gazetenin çıkışında büyük rol oynamışlardır.

İmparatorlukta halkı, odak noktasında tutarak yürütülen gazetecilik faaliyetleri, her yönüyle halka dönüktür. Tanzimat aydınları, Avrupa kaynaklı fikir hareketlerinin toplumsal kalkınma ve ilerleme için halkın eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi amacına hizmet edeceğini düşünerek gazeteler aracılığıyla başta medeniyet, akıl, hürriyet gibi kavramları içeren siyasi ve sosyal pek çok konuda yazılar kaleme alır.

Tanzimat, kendisine mana ve hüviyetini veren mevzularda bilfiil aciz gösterdiği halde diğer sahalarda az çok muvaffak olmuş teşebbüslerin başlangıcı sayılabilir. Bunların başında dil ve edebiyatta yenilikle başlayan bir fikir hareketi; başlangıçta müphem de olsa bir sisteme doğru gitmeye çalışan geniş bir maarif faaliyeti; ticari, sınai, bazı teşebbüsler zikrolunabilir (Turhan, 1969, s. 248).

Siyasi ve sosyal kalkınma edebiyatla da iç içe geçmiştir. Tanzimat yazarlarının edebiyat karşısındaki tutumları özellikle toplumun ilerlemesi söz konusu olduğunda hem dil hem de içerik bakımından halka uzak olan eski edebiyatın reddedilmesi, tenkit edilmesi yolunun seçilmesi yönündedir.¹⁰⁸ Eski edebiyatın kurgu dünyasından ve dil kullanımından da şikâyet eden yazarların, gerçeklikten ve çağın gereklerinden uzak metinleri eleştirmesi yeni bir edebiyat ve dil anlayışını beraberinde getirmiştir. Halkın rahatlıkla okuyup anlayabileceği, temelinde sosyal fayda prensibini barındıran eserlerin oluşturacağı yeni edebiyatın gazete ile iç içe geçtiği nokta burası olur. Gazeteye de yeni üretilen edebi eserlerle de yeni bir fikir dünyasının, yeni bir toplumun yaratılmasına hizmet edilmek istenir. Yeni edebiyatın yaratılmasında da gazetenin halka ulaşmasının sağlanmasında da “kullanılan dil” bu sebeple çok önemlidir. Halkın anlayabileceği fikirlerin yanlış anlaşılmaya müsaade etmeyecek yalın bir dil kullanılması isteği gazete dilinin dolayısıyla nesir dilinin doğmasına neden olmuştur.

Nesir dilinin doğuşu Türk dili ve dilin kullanımı/işlevi üzerinde de daha fazla durulmasını sağlar. Tanzimat gazetelerinde dil üzerine yazılmış pek çok makaleye ve denemeye rastlanması bu sebeptir. Halkın eğitimi için halkın anlayabileceği şekilde gazete dilinin sade olması, üretilen edebi eserleri de

¹⁰⁸ Tanzimat devrinin tenkit anlayışı için bkz. Ercilasun 1994.

etkiler, nesir dilinin gelişimi bu doğrultuda devam eder. Dil sadeleşmesine gazetenin katkısı, hem kaleme alınan yazılarda sade bir dil kullanılması hem de dilin sadeleşmesi, anlaşılır olması üzerine savunulan fikirlerin yer aldığı makalelerin yazılması ile birlikte mümkün olur. Aynı durum edebiyatın gazetelerdeki konumu için de geçerlidir. Gazetelerde, harici ve dâhili haberlerin dışında şiir, roman ve tiyatro tefrikası gibi edebi eserler de yayımlanmıştır. Yeni bir ifade aracıyla yeni bir edebiyatın ürünlerinin yayımlanması, değerlendirilmesi hatta duyurulması ve bu yeni içeriğin gazeteye olan rağbeti zamanla artırması, on dokuzuncu yüzyılda gazete edebiyat ilişkisinin kanıtı olarak kabul edilebilir.¹⁰⁹ Batılı türlerin edebi üretimde kullanılması içeriğin de belli bir seviyeye kadar geleneksel olanı da içine almış olsa da, yenilenmesi anlamına gelir.

Edebiyat, gazetelerin çıkış amacı değil aksine batılılaşma çabasında medeniyetin inşası aşamasında bir araç olarak görülmüştür. Buna sebebiyet veren husus, edebiyatın öğretici ve eğitici tarafının ön plana çıkarılarak edebiyatın süreli yayınlar aracılığıyla daha kısa zaman aralıklarıyla daha fazla insana ulaşacak olmasıdır.

Osmanlı toplumundaki ilerlemenin ve gazeteciliğin odak noktasında aynı zamanda şair ve yazar olan Tanzimat aydınları bulunur. Batılılaşma yolunda atılan her adımın halka dönmesi gerektiği düşüncesi ve tabii bunun için kamuoyu oluşturma gerekliliği Tanzimat devri aydınlarının önceliğidir. Siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda birtakım yenilikleri amaçlayan aydınların, isteklerini gerçekleştirmede kullandıkları araç olan gazetenin, edebiyatı da içinde barındırması çok yönlü bir yapının sadece bir yönüdür.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gazeteciliğin doğuşunda ve ilerlemesinde olduğu gibi yeni edebiyatın doğuşunda ve gelişiminde de Fransız etkisi vardır. Batılılaşma faaliyetlerinin o dönemde Avrupa'nın önde gelen merkezi konumundaki Fransa aracılığıyla ilerlemesi bu sonucu doğurmuştur. Siyasi fikirlerle ve askeri

¹⁰⁹ Gazete ve edebiyat ilişkisinin yer aldığı çalışmalar için bkz. Budak, 2014; Çıkkla, 2009; İssı, 2004; Özarlan, 1987.

örgütlenme ile başlayan oradan eğitim sistemi, devlet yapısı, kültürel yapı ve en sonunda gündelik hayata kadar varan Fransız tesiri modern edebiyatın doğuşunda olduğu kadar Türk dili üzerinde de etkili olur.¹¹⁰

Tanzimat devrinde Batı edebiyatı demek, Fransız edebiyatı demektir. Bütün türlerde ilk tanınan ve örnek alınan yazılar, gerek yapılan tercüme ve gerekse onu örnek alarak yapılan bütün denemeler bu devrin gazete ve dergilerinde yer almıştır. Bu bakımdan, çağdaş bir Türk edebiyatının kurulup geliştirilmesindeki büyük hizmetinin yanında, bu devrin basını, Türk edebiyatı tarihinin bu devrine ait araştırmalar için de büyük değer taşımaktadır (Akyüz, 1995, s. 28).

Batıya yüzünü dönen aydınlar Fransız İhtilali ile yayılan fikirleri benimseyerek imparatorluğun önünde daha ayrıcalıklı bir yolun açılarak siyasi, iktisadi ve sosyal kalkınmanın gerçekleşmesi için çabalamaı seçerler. En başında devletin açtığı bir yol olan batılılaşma zamanla daha farklı bir seyir alır. Aydınların savundukları değerler, arzu ettikleri yönetim, devletin mevcut yapısı ile zıt bir duruma gelir. Aydınların bu durumda takındıkları tavır, ulaşmaya çabaladıkları modern ve medeni yaşam için toplumu bilgilendirmeye ve bilinçlendirmeye devam etmek olur. Halka ulaşmanın yolunu gazete olarak benimserler ve gazete dili olarak o güne kadar kullanılan dilden daha basit daha anlaşılır bir dil kullanmaya özen gösterirler. Batılılaşma yolunda Batı'dan aldıkları fikirlerin halka anlatılması, benimsetilmesi çabası gazete yoluyla verilmiş olur.

On dokuzuncu yüzyılda temelleri atılan modern edebiyatın kökleri ilk Türkçe gazetelerde aranmalıdır. Bu bağlamda fazlaca çaba gösterilmesine rağmen edebi türlerin gazetelerde sıklıkla yer alması için de erken bir dönemdir. Gazetelerdeki kitap ve tiyatro ilanlarının başlangıçtan itibaren belli bir yere sahip olduğu; çeviri ve telif eserlerin sayısının ise zamanla çoğaldığı görülür. İlk gazetelerde başlayan bu edebi hareketlilik, kimi zaman dönemin siyasi ve sosyal koşullarının gereklerine kapılarak değişiklik göstermiş olsa da, yirminci yüzyılın ilk yarısına kadar da devam etmiştir.

¹¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Perin, 1946.

Sürelî yayın faaliyetlerinin Türk edebiyatının gelişimine katkısından söz edildiğinde mutlaka akla popüler roman gelir.¹¹¹ Roman türünün gelişimi için önemli bir araç olmuştur gazete ve dergiler. Gazeteciliğin yaygınlaşması ile gazetelerin içeriği de çeşitlenmeye başlamıştır. *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Havadis*'in ilk çıktığı yıllarda hükümet işleri ve yurt dışından haber verme işlevi zamanla kültürel haberlere de gazetede yer ayrılmaya başlanmıştır. Fransız gazetelerinden yapılan tercümeleler sadece siyasi değil kültürel hayata da dair olur.

Tanzimat seneleri ile başlayan yeni edebiyatın oluşumu edebî türlerde görülen değişimler, dilde sadeleşme çabalarıyla beraber nesir dilinin oluşması ve edebî eserlerin mutlaka fikri bir temele dayanması ile hızla gerçekleşme yoluna girer. Gazetecilik de hem bu edebiyatın doğuşuna kaynaklık etmiş hem de bu doğuştan doğrudan etkilenmiştir.

Tanzimat devrinde Türk basınının hizmeti, siyasi ve sosyal alanlardaki çağdaşlaşmaya yaptığı katkılarla bitmez. Bu genel çağdaşlaşma hareketinin dışında kalamayacak olan Türk edebiyatının doğulu yapıdan sıyrılarak batılı bir yapıya sahip olmasına da büyük yardımları dokunur. Bu değişimdeki ilk örnekler de o zamanlar milletler arası kültür ve diplomasi alanlarında hakim dil olan Fransızcadan gelir (Akyüz, 1995, s. 28).

Gazeteciliğin içinde gelişen modern edebiyatın ilk izlerini devletin resmi yayın organı olan *Takvim-i Vekayi*'de görmek mümkün olmamıştır. İçeriği bakımından daha kısıtlı bir yayındır. Resmi beyannameler, ilanlar, tayin ve atama haberleri ile devlet işleri hakkında yazılan haberleri içeren gazetenin birkaç kitap ilanı dışında, herhangi bir edebî içeriğe sahip olmadığı görülür. Türk gazeteciliğinin başlangıcı için henüz erken bir dönem olan 1840'lı yıllarda yayımlanmakta olan *Ceride-i Havadis*, resmi gazetenin aksine daha esnek ve geniş bir haber içeriğine sahip oluşu sebebiyle çok olmasa da sayfalarında edebiyata da yer ayırmıştır. *Ceride-i Havadis*'in sahibi W. Churchill'in Avrupa'daki gazetelerden haberdar oluşunun etkisi, gazetenin *Takvim-i Vekayi*'den farklılık gösteren yönleri göz önünde bulundurulduğunda anlaşılır. Gazetede çeşitli konularda yayımlanan makalelerin içinde tiyatroya dair ilk yazı olarak nitelenen "Tiyatro" başlıklı makale bundan

¹¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçın Çelik, 1998.

başka şiir tercümesi ve temsili gerçekleşen tiyatroların özetleri gibi edebi eserlerin varlığı önemlidir (Tanpınar, 1988, s.148). *Ceride-i Havadis*'in içeriğinde edebiyat çok yer tutmasa da bir gazetede edebiyatın kendine yer bulabileceği fikrinin Türk okuyucusuna iletilmiş olması asıl dikkate değer noktadır. Bu gazetenin kalabalık yazar kadrosunu oluşturan isimlerin burada gazeteciliğe dair öğrendikleri de ilerleyen yıllarda sayıları artarak gelişecek olan Türk gazeteciliğinin küçük bir kısım da olsa temelini oluşturmuştur denilebilir.

Edebiyatın gazetelerdeki doğuşunun asıl temelini atan ise *Tercüman-ı Ahval* olmuştur. Şinasi'nin gazetenin bir toplum için ifade ettiği değer farkında olması, modernleşen Batı'yı tanıyan ve kendisi de modernleşme yanlısı olan aydın bir Türk yazar tarafından çıkarılması, yürüttüğü dil politikası, sahip olduğu içeriğin edebiyatın vazgeçilmez yerini belirliyor oluşu gazeteyi önemli kılmıştır. Bu gazetenin yayın çizgisine dayanarak söylenebilecek ana çıkarım onun attığı temeller üzerinde yükselen Türk gazeteciliğinde edebiyatın, vazgeçilmez bir unsur olarak yer aldığıdır.

Resmi gazetenin yanında, *Tercüman-ı Ahval*'le başlayan özel gazetecilik, gazeteciliğin ve matbaacılığın sağladığı imkânlar sebebiyle de Batılılaşma ve medeniyete ulaşma çabasına katkı sağlayabilecek olması sebebiyle de toplumun çeşitli kesimlerince yıllar içinde devam ettirilmiştir. 1860-1876 yılları arasında gazetelerin her yıl sayıca artış gösterdiği bir dönemdir. Sayılarının artmasının yanında içeriklerinde de farklılıklar oluşmuştur. Yaklaşık yetmiş gazetenin yayımlanmaya başladığı bu dönemde, edebiyatın neredeyse her gazetede yer aldığı, çeşitli sebeplere dayandırılarak ileri sürülebilir. Matbuata ait her şeyin edebiyata dâhil edilebileceği yenileşme döneminde, edebiyat özel değil genel bir görünümü ifade etmektedir. *Takvim- Vekayi*'de bile, az sayıda kitap ilanının varlığından hareketle, bu gazetede çok kısıtlı bir çerçevede edebiyatın varlığına dair bir cümle kurulabilmesinin sebebi budur. İncelenen beş gazete içinde edebiyatın gelişimine ve varlığına dair tespit edilen unsurların, belirlenen yıl aralığında çıkan diğer gazetelerde de az ya da çok tespit edilebileceği söylenebilir. Edebiyatın ve gazetenin yıllar içinde gelişmesiyle farklılaşan gazete

ve edebiyat anlayışının diğer gazetelere de sirayet etmesi olağandır. Bu dönemde dikkati çeken özellikle mizah gazetelerinin edebi yönden barındırdığı zenginliktir. Zamanla sosyal, siyasi, edebi her şeyden bahseden gazetenin yerini, daha özel konulara eğilen gazetelerin alması da bu sonucu doğuran sebeplerden biri olarak görülebilir. Edebiyatın diğer gazetelerdeki yerine dair bir kanıt sunulmak istense; bu kanıtlardan biri, edebi tür gelişiminin çeşitli gazeteler aracılığıyla sürdürüldüğünü gösteren, roman tefrikaları örneği akla ilk gelenlerden biri olur.

1860-1876 yılları arasında yayımlanan gazetelerde tercüme roman tefrikaları şunlardır:

Victor Hugo (1862) *Mağdurin Hikâyesi*, Çev. Münif Paşa, *Ruzname-i Ceride-i Havadis*

Sivio Pellicio (1869) *Mes Prison*, Çev. Recaizade Mahmut Ekrem, *Terakki*

..... (1870), *Kılot'un Meşakkati*, *Terakki Eğlencesi*

Chateaubriand (1871), *Atala*, *Hakayık-ül Vekayi*

Leonard (), *Taaşşuk-ı Tereze ve Cozeb*, *Hadika*

Voltaire (1871), *Mikromega*, *Diyojen*

Alexandre Dumas (1871), *Monte Kristo*, Çe. Teodor Kasap, *Diyojen*

..... (1872), *Bir Garip Keşf-i Raz*, *Bedir/Devir*

1860-1876 yılları arasında çeşitli gazetelerde yayımlanan roman tefrikaları örneği, bir edebi tür aracılığıyla edebiyatın gazetelerdeki yerini gösterir. Seçilen bu örneğin dışında da pek çok başka unsurun ölçüt alınarak edebiyatın diğer gazetelerdeki yerini gösterecek örneklere rastlamak kuvvetle muhtemeldir.

Gazeteciliğin doğuşunu takip eden ilk dönemde yayımlanan gazetelerin, az ya da çok olması fark etmeksizin, edebiyatla kurduğu bağın modern edebiyatın doğuşunda ve gelişimindeki etkin rolünün irdelenebilmesi için edebiyatın yenileşme yolunda geçirmeye başladığı değişime özellikle edebi türler

bakımından değinmek gerekir. Bu yolla, incelenen dönemde, gazetenin edebiyata etkisi daha belirgin bir şekilde açığa çıkabilir.

2.2. 19. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATINDA YENİLEŞMENİN İZLERİ

On sekizinci yüzyıldan başlayarak zaman zaman kesintilere uğrasa da devam eden batılılaşma hareketlerinin siyasi, askeri ve sosyal sahada yarattığı etki tabii ki edebiyatta da görülür. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra edebiyatta yenileşme hareketleri daha somut örneklerle görünür hale gelir. Bunun için ilk eser olarak Şinasi'nin 1859'da yayımladığı Fransız şiirlerinden tercüme olan *Tercüme-i Manzume* anılır. Batılılaşmanın edebiyata tesir ettiği bu dönemin Tanzimat edebiyatı olarak adlandırılması, Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği zamanla ilişkilendirilebilecek siyasi yönünden ziyade, Tanzimat'la beraber gelen batılılaşma hareketinin, edebiyatı da çeşitli yollarla etkilemiş olması sebebiyledir.¹¹²

Yeni Edebiyatın ilk kuşağına Yenileşme Dönemi, Arayışlar Dönemi ve Islahat Dönemi gibi nitelendirmeler yapılmışsa da Tanzimat'ın ışığında yetişen bir kuşağın meydana getirdiği eserleri kapsadığı için bu devre Tanzimat Dönemi edebiyatı denilmesi hatalı sayılmamalıdır. Fermanın yayımlandığı 1839 ile ilk ürünlerin verildiği 1859 yılı arasındaki yirmi yıl boyunca Tanzimat'ın kurumlarında yetişen, Tanzimat'la gelişen sosyo-kültürel ortamı soluyan, Tanzimat'la birlikte Batı'yı daha da yakından tanıma fırsatı bulan bir kuşak yetişmiş ardından gelen isimler de kendi dönemlerinin siyasal ve kültürel yapılarının da etkisiyle öncülerinin yolunda; kendi çağlarının edebiyatlarını ortaya koymuşlardır.

1860-1876 yılları arasındaki Tanzimat devri edebiyatı olarak adlandırılan dönemde yazarların edebiyat karşısındaki tutumu, yarattıkları eserlerin biçim ve içerik özellikleri, tercüme ve çeşitli makaleler aracılığıyla Batı edebiyatı ile kurulan ilişkiler bir arada değerlendirildiğinde belli başlı ortak noktalarda buluşulduğu söylenebilir.

¹¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Akün, 1977.

Devletin çeşitli kademelerinde çalışan Tanzimat yazarlarının en belirgin ortak özellikleri halkın eğitimi ile başarılabilecek olan toplumsal kalkınmanın sağlanması için edebiyatı bir araç olarak görmeleridir. Batılılaşmanın onlar için ifade ettiği ve üzerinde çalışmak için hem fikir oldukları meseleler eğitimden siyasete, devletin işleyişinden sokaktaki gündelik hayata ve böylece toplumun kalkınmasına ve edebiyata uzanan geniş bir liste oluşturur.

Genel itibarıyla düşünüldüğünde halkın eğitimi ve devletin kalkınması için gerektiğinde araç olarak kullanılan edebiyat hakkında da fikirleri ortaklık gösterir. Bunlar, eski edebiyatın, klasik şiir geleneğinin yarattığı hayali dünyanın, klişelerin reddi ve inşa edilmek istenen modern edebiyatın batı edebiyatı ile bağlantılı olması, modern bir edebiyat oluşturma isteğidir.¹¹³ Bunun için eski edebiyat geleneğinin makaleler, eleştiri yazıları, mukaddimeler gibi çeşitli vesilelerle eleştirmekten geri durmazlar. İnşa etmek istedikleri modern edebiyatın varlık gösterebilmesi için geleneğin reddi yolunu seçmişlerdir. Modern edebiyatın yaratımı aşamasında da çeşitli çalışmalar olduğu görülür. Bu çalışmaların temelinde Fransız edebiyatı yer alır. Söz konusu çalışmalar; Fransız edebiyatından yapılan tercümelemler de Fransız yazar ve şairlerinin tanıtımı da, roman, tiyatro, makale gibi edebi türlerde eser üretmeye başlanması da bu türlerin sosyal ve siyasi kalkınma için düşünülmüş eğitici içeriklerinin anlaşılması için daha sade bir yazı dilinin kullanılmasıdır.

Tanzimat döneminde Fransız edebiyatının tesiri çok güçlüdür. Çoğunluğu Fransızca bilen aydınlar Fransız kültürüne ve edebiyatına hâkimdir. Çoğu aynı zamanda bürokrat olduğu için uluslararası ilişkiler konusunda da belli bir misyona sahiptirler. Yurtdışındaki hayatla bir şekilde ömürlerinin bir kısmında ilişki kurmuşlardır. Bu durumda Fransız edebiyatını yakından takip eden Tanzimat aydınları Fransızcadan çeşitli kitap tercümelemleri yapmış, yurtdışındaki basın

¹¹³ Geleneğin terk edilerek Batılı bir edebiyata, modern olana ulaşma isteği bu dönemin çekirdek yapısını oluşturur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Emiroğlu 2015.

haberlerini takip etmiş ve Batı'nın yeni fikirlerini ve edebi türlerini örnek alan telif eserler vermişlerdir.

Edebi eserlerin ve gazete dilinin de sadeleşmesi, sadeleştirme çabaları edebiyatın topluma fayda sağlama prensibini destekler. Dilin sadeleşmesi fikri de topluma ve bireye fayda sağlama gerekliliği fikri de doğrudan değil dolaylı yoldan eski edebiyat geleneğine karşı çıkmıştır. Eğitim, estetik, ahlak gibi yönlerden yükseltmek istenen bireyin yaşamında biçim ve içerik açısından kendi evrenindeki belli kurallarla kapalı kalmış, anlaşılması güç bir dile sahip, yenedünya düzeninde kendine yer bulamayan eski edebiyat geleneğinin yeri yoktur. Böylece Arap ve Fars edebiyatı etkisi altında yüzyıllarca kendi kapalı kalıbında yaşamış Klasik Türk edebiyatının değişmek ve dönüşmek zorunda kaldığı görülür.

1860-1876 yılları arasında Türk şiirinin, şairinin sahip olduğu tavır birbirinden farklıdır. Bu tavırlardan biri tabii ki bu dönemin fikri yapısı gereği eski şiire karşı çıkmıştır. Fakat her ne kadar karşı çıkma, reddetme eğilimi var olsa da özellikle biçimsel bakımdan eski şiir geleneğini eleştirenler dahi büyük bir yenilik meydana getirememiştir. Tanzimat edebiyatında Batılılaşma yolunda eski edebi türlerin değişimi yeni edebi türler denenerek yeni eserler üretme çabalarından; eski edebi türlerin değişimi konusunda Türk şiirinin durumu diğer tüm edebi türlerden daha ayrı bir konumdadır. Yüzyıllar sürmüş belli kuralları oluşmuş, üstelik kapalı bir sistem içinde bulunan Klasik Türk şiirinin her ne kadar yenileşme hareketlerinin en etkin en hızlı olduğu dönemde de olsa birdenbire değişmediği görülür. Bu durum gazetelerde şiirin yayımlanmaya başlaması ile de değişmez. Özellikle *Tercüman-ı Ahval*'de fazla sayıda şiirin yer aldığı görülür. *İbret* ve *Hadika* gibi gazetelerde ise çok sayıda değilken Basiret gazetesinde de az sayılmayacak sayıda şiir yayımlanır. Fakat gazetelerde yayımlanan bu şiirler klasik şiir geleneğini devam ettiren şiirlerdir. Klasik Türk şiiri nazım biçimiyle kaleme alınmış şiirlerin içeriğinde yenileşmeye dair bir iz bulunmaz. Dolayısıyla gazetelerin içinde yer alan eski şiirin yeni edebiyatın doğuşuna doğrudan katkı sağladığı ileri sürülemez.

19.yüzyıla gelindiğinde Klasik Türk şiirinin zirve şahsiyeti denilebilecek bir şair kalmamıştır. Fakat klasik şiir yazmayı sürdüren ve Leskofçalı Galip, Hersekli Arif Hikmet, Mehmet Lebib, Mustafa İzzet, Osman Şems, Koniçeli Musa Kazım ve Üsküdarlı Hakkı; Enderun'da yetişen Enderunlu Vasıf ve İbrahim Ferit ile kadın şairler Leyla Hanım, Şeref Hanım, Adile Sultan, Leyla (Saz) Hanım, Sırrî Hanım, Nakiye Hanım ve Fitnat Hanım isimli üyelerin oluşturduğu Encümen-i Şuara¹¹⁴ adıyla anılan bir topluluk da yenileşmenin arttığı 1860'lı yıllarda varlık göstermektedir. Güçlü bir geleneğe sahip olan klasik şiir, Tanzimat yıllarında da tüm modern fikir hareketlerine ve yeni edebiyatın inşası için gösterilen çabalara rağmen yeniliğe direnmeye devam eder. Klasik Türk şiirinin yapısına ve varlığına birtakım tenkitlerde bulunan yenileşmenin öncülerinin de aslında Klasik şiir geleneğinde yetişmiş kısa bir süre de olsa klasik şiirler yazan şairler olmaları da değişime bakışlarını değiştirmemiştir. Klasik Türk şiirini biçim yönünden olmasa da kısmen içeriğinin değişerek farklılaşarak yenileşmenin hız kazandığı zamanlarda üretilmeye ve yayımlanmaya devam ettiği görülür. Tanzimat devrinde üretilen bu şiir, Klasik Türk şiirinin biçimsel özelliklerini taşımaktadır. Aruz vezninin ve klasik Türk şiiri nazım biçimlerinin kullanıldığı şiirlerin içeriğinde ise yenileşme devrine ait yeni kavramların görüldüğü örnekler yer alır. Adalet, kanun, hak, medeniyet, hukuk şiirin içinde kullanılan giren kavramlardır. Tanzimat yıllarında adı geçen kavramları şiirinde kullanarak bir yönden daha yeniliğin öncüsü olan Şinasi, kaleme aldığı şiirlerin içeriğini değiştirse de eski şiirin kimi zaman kurallarını esneterek de olsa biçimsel özelliklerini kullanmıştır.

Namık Kemal de Şinasi ile tanışmadan önceki dönemde bir süre Encümen-i Şuara şairlerinin yanında bulunmuş, klasik şiir geleneğiyle yetişmiş ve bu kalıpta şiirler yazmış bir şair olmasına rağmen yaşadığı zihniyet değişikliği ile şiirin de değişmesi gerektiğini düşünmüştür. Klasik Türk şiirinin biçim ve içerik yapısına tamamen uygun şiirlerinin ardından Batılılaşma fikri ile gelen şiirlerindeki değişim belirgin bir hal almıştır. Mazmunların ve kalıpların yerine şiirinin içini, savunduğu fikirlerle örmüş, temelde aruz vezni ile yazmış olsa da nazım şekillerinde de

¹¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özgül, 2012.

değişiklikler yapma yolunu seçmiştir. Devrindeki ve kendinden sonraki şairler, şairlerini onun yol açıcı tavrıyla, şiirde başlatılmış olan değişimi sürdürmüşlerdir.

Tanzimat'ın ilanına kadar Batılılaşma çabalarının ağırlık noktası siyasi askeri alanlar olmasına rağmen değişimin 1839'dan sonra bu çabanın devletin tekeline çıkararak aydınlar tarafından da desteklendiği ve fikri, sosyal, kültürel yapıya da yansıdığı görülür. Edebiyatta da bu değişimin özellikle 1860'dan sonra hissedilmeye başlanması Batılı bir tür olarak romanın da bu tarihten sonra modern edebiyatın oluşumunda rol oynayan unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmasına sebep olur.

Batı edebiyatında yeni türlerle karşılaşmadan önce manzum ve mensur olmak üzere Türk hikâyelerinin varlığından bahsetmek gerekir. Ne klasik şiirin mesnevilerindeki manzum hikâyelerin ne de mensur halk hikâyelerinin arasında roman türü ile bir ilişki kurulabilir. Yalnızca güçlü bir hikâyeye geleneğinin mevcudiyeti söz konusudur. Tıpkı kurullarla sıkı sıkıya örülmüş geleneksel Türk şiirinde olduğu gibi bu hikâyelerin de çevreleri; kişileri, olayları, zaman ve mekân belirsizlikleri vesaire önceden belirlenmiş bir kalıp etrafında dönmektedir. Nesir dilinin gelişmesi sürecinde Batılı bir tür olan romanın da imkânlarından faydalanılmış olması önemlidir. Hikâyeye dinleme geleneğine aşina olan imparatorluk halkı ve divan şiirinin hitap ettiği okuyucu zümre için Batıdan gelen yeni bir tür ile tanışma öncelikle tercüme yoluyla mümkün olmuştur. Roman tercüme özellikle 1860'dan sonradır. 1860'lı yıllarda telif romana rastlamak ise çok zordur (Bkz. 1. Ek) Özellikle tercümelele birlikte belli bir roman okurunun oluşması, romanın tanınması ve tanıtılması mümkün olmuştur.¹¹⁵ 1870'li yıllardan itibaren kaleme alınan telif roman sayısı artış göstermeye başlamış; Türk romanı için önemli bir aşamaya gelindiğinin, belli başlı sebeplerle, göstergesi olarak kabul edilen, Namık Kemal'in *İntibah*'ı da 1874'de yayımlanmıştır. 1860-1876 yılları arasında Hasan Tefik, Emin Nihat, Evangelinos Misailidis, Şemsettin Sami, Bahri Efendi, T. Abdi, Ahmet Midhat Efendi, Mustafa Hilmi, Namık Kemal, Ahmet Rifat ve Ali Rıza telif romanları yayımlanan yazarlardır. Roman türünün

¹¹⁵ Tercümelele ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ülken 2011.

tanınmasını sağlayan; tercüme matbaalar, tercümanlar, süreli yayınlar ve kitabeveleri gibi unsurlardan oluşan matbuat faaliyetleri, aynı zamanda roman türünün gelişmesine de katkı sağlamıştır.

Durum tercüme romanlar bakımından değerlendirildiğinde (Bkz.Ek 2); 1860'dan önce tek bir romanın basıldığı görülür. Le Sage'ın *Topal Şeytan* hikâyesi Ermeni harfleri ile Türkçeye tercüme edilmiştir.1860-1876 yıl aralığında tercüme yıllara göre dağılımı değerlendirildiğinde ilk on yıl sekiz roman tercüme edilmişken 1876'ya kadar geçen altı yılda yirmi bir romanın tercüme edildiği görülür. Bu romanların küçük bir kısmı öncelikle gazetelerde tefrika edilmiş, sonra kitap olarak basılmıştır. Chateaubriand, Fénelon, Eugène Sue, Bernardin De Saint Pierre, Jean Jackques Rousseau, Jonathan Swift, Jules Verne, Leonard, Silvio Pellico, Lamartine, Alexandre Dumas Père, Voltaire, Xavier De Montepin, Alain René Lesage, Ponson Du Terrail, Paul De Kock, Victor Hugo ve Alexandre Dumas Fi, romanları tercüme edilen yazarlardır. Bu yıllar aralığında tercüme faaliyetleri ile yazılan telif Türk romanlarının durumları karşılaştırıldığında tercüme romanların telif roman yazımı için içerik ve biçim yönünden örnek oluşturarak edebi üretime sağladığı katkı çok önemlidir.

Tanzimat döneminin bu yıllarında yazılan romanlar, Tanzimat aydınının halkın eğitimi konusundaki tavırlarını taşımaktadır. Üstelik bu eserler her ne kadar Batılı bir türün gereklerine göre kaleme alınmış olurlarsa olsunlar içerdikleri konular bakımından halk hikâyelerini, dolayısıyla geleneği de içlerinde barındırırlar.¹¹⁶

Romanla birlikte modern Türk edebiyatının gelişiminde, Batılı tiyatro oyunları da rol oynar. Türk toplumunun Batılı tiyatro ile tanışmadan önce de Türk tiyatrosu geleneği vardır.¹¹⁷ Karagöz, Meddah, Ortaoyunu gibi seyirlik oyunların oluşturduğu bir geleneğe sahip Osmanlı toplumunda Batılı tiyatro, özellikle on

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökalp Alpaslan, 2002.

¹¹⁷ Geleneksel Türk tiyatrosu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. And 1969.

dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren, azınlıklar aracılığıyla gelişmeye başlamıştır.¹¹⁸

Batılılaşma sürecini Tanzimat'tan sonra çok hızla yaşamaya başlayan imparatorlukta, tiyatro bu sürecin en önemli yönlendiricilerinden olur. Böylece tiyatronun sadece edebi bir tür olarak değil aynı zamanda bir sahne sanatı olarak da taşıdığı önem anlaşılır. Tanzimat yıllarında İstanbul'da tiyatro binaları yapılması ve zamanla yabancı tiyatro topluluklarının yerini yerli tiyatro topluluklarının alması ile tiyatronun gelişimine katkı sağlanmıştır. Bu devirde görülen tiyatro faaliyetlerinin içinde kurulan tiyatro toplulukları, sahnelenen oyunlar ve telif, tercüme, uyarlama olmak üzere tiyatro eserlerinin basımı ve satışı yer alır.

Kendisinden önce de Hacı Laup, Hasköy, Şark ve Ortaköy gibi tiyatro topluluklarının varlık göstermiş olmasına rağmen 1867'de Güllü Agop tarafından kurulan Gedikpaşa Tiyatrosu (daha sonra Tiyatro-i Osmani), Türk tiyatrosunun gelişim seyrini derinden etkileyecek icraatlarda bulunur. Daha önce yabancı dilde yapılan temsiller, Gedikpaşa'da Türkçe sergilenmeye başlanır. Tanzimat yazarları tarafından yazılmaya başlanan tiyatro eserleri de bu tiyatrodaki sahnelenir. Konu tiyatro olunca Güllü Agop, bahsi geçen dönemde adı en çok anılan isim olur. Bu tiyatronun bir diğer ayırıcı özelliği de Namık Kemal'in de içinde bulunduğu edebi bir heyetinin kurulmuş olmasıdır.

Osmanlı toplumu için, tiyatronun edebi bir tür olarak, bir yazar tarafından yazılı bir metne dönüştürülmüş olması açısından taşıdığı yenilikten bahsetmek gerekir. 1860'dan sonra telif ve uyarlama eser sayısındaki artış (Bkz. Ek 3) ve sahnelenen oyunlara gösterilen rağbet, Batılı tiyatronun Tanzimat aydını tarafından benimsenmesine ve toplumun ilgisine bağlanabilir. Uyarlama eserlerde de telif eserlerde de geleneksel Türk tiyatrosuna ait unsurlara yazarlar tarafından yer

¹¹⁸ Batılı Türk tiyatrosunun gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. And 1983; Sevengil 1961; Aytaş 2002.

verilir; fakat bir diğerk taraftan da Tanzimat aydınının tıpkı klasik şiiri ve halk hikâyelerini eleştirmesi gibi geleneksel Türk tiyatrosunu da eleştirdiği görülür.

Tiyatro, Tanzimat aydınının arzuladığı toplumsal ve edebi yeniliği, topluma ulaşma ve toplumu eğitime isteğini rahatlıkla gerçekleştirebildiği bir tür olduğu için sahnelenen bir eser ve bir edebi eser olarak da niteliksel ve niceliksel gelişim İstibdat dönemine kadar devam etmiştir.

Hem edebi tür olarak hem de sahne sanatı olarak tiyatronun gelişiminde -başka hiçbir edebi türde olmadığı kadar- gazetenin rolü büyük olmuştur. Bu sebeple seçilen gazetelerdeki edebi hareketliliğin tür bağlamında incelenmesi tiyatro hakkında yazılan yazılardan ve haberlerden örnekler seçilerek gerçekleştirilecektir. Böylece aslında batılılaşma ekseninde doğan ve ilerleyen edebi türlerin gazetelerdeki görünümü tiyatronun gazetelerde ilerlediği çizgi üzerinden yorumlanmış olacaktır. Bu da edebiyatın gazetelerdeki yerinin, dönemin modernleşme çizgisini yansıtabilecek genişliğe sahip bir tür aracılığıyla belirlenmesini sağlayacaktır.

2.3. GAZETELERDE TİYATRONUN GÖRÜNÜMÜ

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına denk gelen bu dönemde üretilen Batı etkisindeki edebiyata/edebi eserlere kaynaklık eden, yazarların Fransız edebiyatı bilgisidir. Fransızcadan yapılan tercümeleler, Fransız edebiyatına dair kaleme alınan yazılar ve Fransız edebiyatı etkisi ile yazılmış şiir, roman ve tiyatro gibi telif eserlerin mevcudiyeti büyük oranda 1860'tan sonra gelişmeye başlayan Türk gazete ve dergilerinde de yer alır.

Tanzimat döneminde edebiyatın Batı edebiyatı etkisiyle uğradığı değişimde her edebi türün ve edebi anlayışın farklı bir süreci yaşadığı gerçeğinden hareketle, gazetelerde de böylesi benzer bir görümüne rastlanmıştır. Basılı edebiyatın içinde başta şiir, roman ve tiyatro olmak üzere edebi türlerin hem nicelik hem de nitelik bakımından, bu on altı yıllık zaman diliminde geçirdiği değişimi, türün kendi

dinamikleri çerçevesinde görmek Batı etkisinde gelişen modern Türk edebiyatının doğuşunun daha geniş bir çerçevede kavranması için gereklidir. Şiirin imparatorluk topraklarındaki yüzyıllardır süren hâkimiyeti ve sahip olduğu geleneği dönüştürerek modern olana ulaşması ile doğrudan Batı'dan alınan modern türler olarak roman ve tiyatronun gelişimini sürdürmesi aynı süreçte değerlendirilemez. Hatta tiyatro da sadece yazılı metin üretimi ile kalmayıp aynı zamanda sahnede sergilenme özelliğini içinde barındırmasıyla da romanla birbirinden farklı süreçlere sahiptir. Üstelik bu farklılıklar, türlerin bahsi geçen dönemde yaratılan eserlerinin de farklı bir çizgide ilerlemesi sonucunu doğurur. Bu sebeple şiirin, romanın ve tiyatronun modern edebiyatın doğuşundaki üretim faaliyetleri aynı değildir. Şiir üretiminin roman ve tiyatro eserlerinin altında kalan üretiminin sebebi, yenileşmenin içinde şiirin üzerinde taşıdığı geleneği bir anda terk edememesinde, reddedememesinde yatar. Halk hikâyeleri ve seyirlik oyunlar gibi romana ve tiyatroya kaynaklık edebilecek edebi bir geleneğe sahip olunmasına rağmen, roman ve tiyatronun doğrudan Batı'da doğmuş ve belli bir ölçüde gelişimini tamamlamış türler olarak Türk edebiyatına girmesi, yenilenme, Batılılaşma istediğinde olan aydınlar tarafından daha çok ilgi çekmiştir. Belli bir zaman roman tercümeleleri kaleme alındıktan sonra, telif eserler verilmeye de başlanmışken eser sayısının tiyatro ile kıyaslandığında daha düşük kaldığı görülür(Bkz. 2. Ek ve 3. Ek). Tiyatronun basılı eserlerdeki sayıca üstün oluşu gibi gazetelerde de on altı yıllık sürenin içinde edebiyata dair en çok sözü edilen tür oluşu sebebiyle, gazetelerdeki edebi hareketliliğin tiyatro türü üzerinden açıklanabileceği fikrini doğurmuştur.

Basın aracılığıyla siyasete dair fikirlerin ve sosyal meselelerin ele alındığı gazetelerde 1860-1876 yılları arasında tüm süreli yayınlar içinde incelememize kaynaklık eden *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr*, *Basiret*, *Hadîka* ve *İbret* gazeteleri için de edebi tür olarak tiyatronun diğer edebi türlere göre çok daha fazla yer aldığı söylenebilir.

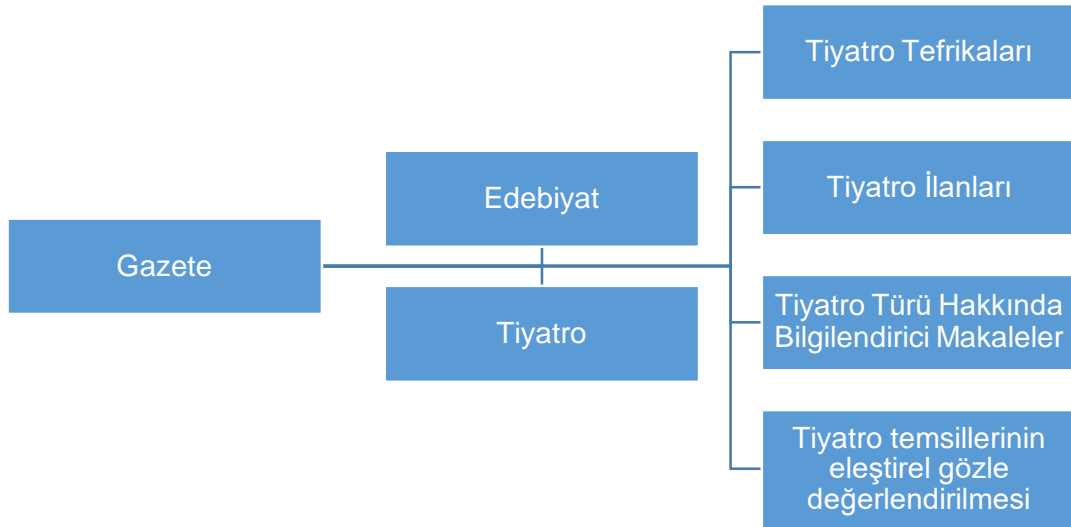
Tiyatro, incelenen gazetelerde tespit edilen Batılılaşmanın toplum üzerinde yarattığı etkinin en büyük sebeplerinden biri olabilir. Hem de edebi bir tür olarak

tiyatronun gelişmesi ve yaygınlaşması hemen hemen birbirini çağırır. Edebiyatta da toplumda da yeniliği, batılılaşmayı önde temsil eder. Yazarların, Tanzimat aydınlarının gazetelerin halkın eğitiminde okuryazarlığın artmasında, halkın fikirlerinin güçlenmesinde oynadığı faydalı rol, edebi eserlerde de tiyatro için geçerlidir. Aynı zamanda bir sahne sanatı olarak da uygulanmaya başlanması, tiyatro binalarının inşa edilmesi, tiyatro topluluklarının kurulması yeni bir oluşum olarak oynanan oyunların ve kostüm, dekor vs. gibi unsurları barındıran uygulama şekline dolayı batılılaşmanın önemli bir aracı olarak görülmektedir. Burada yöneltilmesi gereken soru; tiyatronun hangi yönü sebebiyle gazetelerde sık sık yer aldığıdır.

Tiyatro hakkında gazetelerde rastlanan içeriğe bakıldığında sadece basılı bir metin oluşuyla ilgili değil aynı zamanda sahne performansı olarak da değerlendirilmeye tabi tutulduğudur. Batılı tiyatronun Osmanlı İmparatorluğu'nda doğuşu ve gelişmesi içinde çeşitliliği barındırması, önemli bir özelliği olmuştur. Tiyatronun hem basılı, hem de sahnelenen bir ürün olarak sahip olduğu çeşitlilik gazeteye de olduğu gibi yansımıştır. Gazetelerde tiyatronun birbirinden farklı ama birbirini tamamlayan kullanımları belli başlıklar altında toplanabilir:

- Tiyatro oyunlarının tefriki, sahnelenen oyunların metinlerinin gazeteler aracılığıyla okuyuculara ulaştırılması,
- Sahnelenen tiyatro oyunlarının duyurulması
- Basılan tiyatro oyunlarının ilanının verilmesi,
- Tiyatro hakkında ve Osmanlı İmparatorluğu'nda tiyatronun ve tiyatro oyunlarının durumu hakkında bilgilendirici metinlerin yazılması,
- Sahnelenen tiyatro oyunlarının oyunculuk, kostüm, dekor, dil kullanımı gibi unsurlar bakımından eleştirisi.

Şekil 2. Gazetede Edebiyatın Tiyatro Türü Örneğinde Görünümü

Tiyatronun gazetelerde aldığı ilk yer, tefrika bölümü olur. Tefrika denilince akla ilk gelen tür roman olmasına rağmen; tefrikanın ne olduğu ve tanınmasında rol oynayan tür ise tiyatrodur. 1860'tan itibaren yayın hayatına başlayan ve bir öncü olarak tanımlanan, yeni bir dönemin yeni ürünü olarak kabul edilen Tercüman-ı Ahval gazetesinin de yeni bir tür olan tiyatroya ayırdığı yerle Şinasi'nin başlattığı bu süreç, yıllar içinde tiyatro salonlarında oynanan tiyatro oyunlarına ait metinlerin özellikle 1870'li yıllardan sonra, bazı gazetelerde yayımlanmasıyla devam etmiştir. İncelenen gazeteler içinde sadece Tercüman-ı Ahval'de, Şinasi'nin *Şair Evlenmesi*¹¹⁹ isimli tiyatro oyununun tefrikasına rastlanmıştır. Tiyatro ile ilgili çeşitli vesilelerle yazılar, ilanlar yayımlanmasına rağmen, başka tiyatro metninin tefrika edilmemiş olması dikkat çekicidir. Devrinin çok ilerisinde bir zihniyete sahip olan Şinasi'nin yine yaşadığı edebiyat ortamında var olan metinlerin çok ötesinde bir eser üretmiş ve bu eseri farklı bir yolla okuyucuya sunmuştur. *Şair Evlenmesi*, gazetede tefrika edildikten sonra kitap olarak da basılmıştır. 1860-1876 yılları arasında tiyatro oyunlarının telif, tercüme ve uyarılma fark etmeksizin onlarca eserin basılmasına rağmen, dönemin belirlenen gazetelerinde tiyatro ile ilgili tefrika görülmemesi beklenmez. 1870'le birlikte 1876'ya kadar, 1860-1869 yılları aralığında basılan tiyatro oyunu sayısı arasında

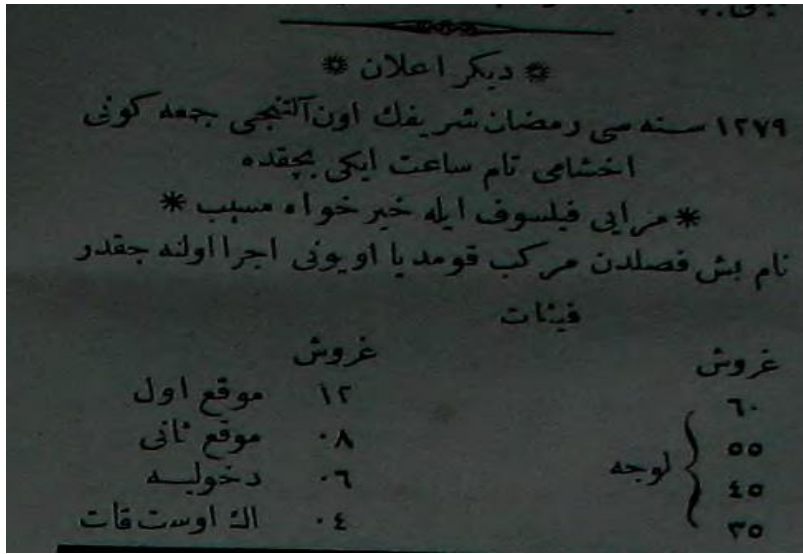
¹¹⁹ Şinasi Efendi (1277). *Şair Evlenmesi*. *Tercüman-ı Ahval*, No:2-3-4-5, s.1.

oluşan muazzam farkın, 1870'li yıllardan sonra gazeteciliğin daha özellikli bir yapıya kavuşması ve gazete çeşitlerinin artmasıyla tiyatro metinlerinin de gazetelerde tekrar yer aldığı gerçeğini gösterir.¹²⁰

Gazetelerde yayımlanan çeşitli ilan metinlerinin arasında tiyatro ilanları da kendine yer bulmuştur. Bu ilanlar, sahnelenecek tiyatro oyunları hakkında ve kitap olarak yayımlanan tiyatro oyunlarının halka duyurusunu yapmak amacıyla verilmiştir. İlanların, gazetelerde yayımlandığı günün şartlarında düşünüldüğünde kısa vadeli bir bilgi alış verişinin ardından işlevini yitirmesi durumu olsa da, geçmiş zamana ait süreli yayınların kaynak olarak kullanıldığı zamanlarda, araştırılan devre dair kolay kolay öğrenilemeyecek bazı bilgileri içermesi bakımından önemi tartışılmazdır. Edebiyat araştırmaları da söz konusu olduğunda edebiyatla bir ilişkisi kurulabilecek ilanların her birinden hem edebiyat sosyolojisi çalışmaları hem de edebiyat tarihi çalışmaları için değerli bilgiler elde etmek mümkündür. Bu bağlamda, gazetelere verilen ilanlar da tiyatronun dolayısıyla edebiyatın gazetelerdeki önemli yerinin göstergelerinden biri olarak okunabilir. İlanlar, gazeteye maddi kaynak sağlayan sütunlar olarak aslında rastgele doldurulacak bir içeriğe sahip değillerdir. Tesadüfi bir seçimden ziyade halkın da tiyatro yazarlarının da tiyatro topluluklarının karşılıklı alış verişinin sürdüğü bir üretim-tüketim ortamının edebi tür olarak tiyatronun kaynaklık etmesi, bunun da gerçekleştiği ortamın tiyatro sahneleri ve basılan kitaplardan sonra gazete olması savunduğumuz tezi güçlendirmektedir.

İncelenen gazetelerin ilanları arasında da tiyatronun sıklıkla yer aldığı görülür. Bu ilanlar; sergilenecek bir oyunun ilanı ve basılmış bir tiyatro eseri olarak okuyucunun karşısına çıkar. Sergilenecek oyunlar arasında seyirlik oyun ilanlarına da zaman zaman rastlanır.

¹²⁰ Bir fikir vermesi bakımından 1 Nisan 1974'de, Hagop Baronyan tarafından yayımlanmaya başlayan ve 29 Eylül 1875'de yayımı son bulan, *Tiyatro* isimli gazetede yirmiye yakın tiyatro oyunu yayımlanmıştır. Bkz. Davulcu 2015.

Resim 1. Tasvir-i Efkâr'da yayımlanan bir tiyatro ilanı¹²¹

Diğer İlan

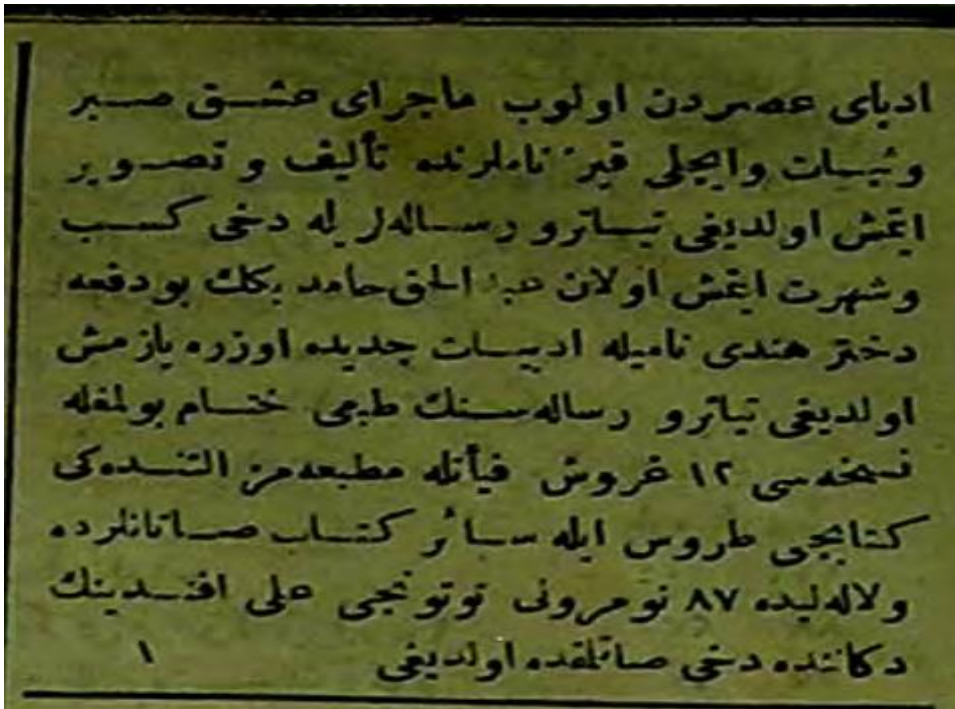
1279 senesi ramazan-ı şerifin on altınca cuma günü akşamı tam saat iki buçukta Mürâi filozof ile Hayırhah Musib nam beş fasıldan mürekkep komedyaya oyunu icra olunacaktır.

Fiyatı

Kuruş		Kuruş	
60	} Loca	12	Mevki-i evvel
55		08	Mevki-i sani
45		06	Duhuliye
35		04	En üst kat

¹²¹ Tasvir-i Efkâr, Sayı: 72, 14 Ramazan 1279, s.4.

Resim 2. Basiret gazetesinde basımı tamamlanmış, satışa sunulmuş tiyatro kitabı ilanı¹²²

Üdeba-yı asrdan olup Macera-yı Aşk Sabr u Sebat ve İçli Kız namlarında telif ve tasvir etmiş olduğu tiyatro risaleleriyle dahi kesb ü şöhret etmiş olan Abdülhak Hamid Bey'in bu defa Duhter-i Hindu namıyla edebiyat-ı cedide üzere yazmış olduğu tiyatro risalesinin tab'ı hitam bulmakla nüshası 12 kuruş fiyatla matbaamız altındaki kitapçı Toros ile sair kitap satanlarda ve Laleli'de 87 numaralı tütüncü Ali Efendi'nin dükkanında dahi satılmakta olduğu

Tiyatroda sergilenecek ve kitap olarak basılmış tiyatro oyunları ile ilgili ilanların verdiği bilgiler ışığında, ilanda pazarlanan ürünü temin etmese de okuyucunun edebi gelişmelerden uzak kalmaması, bu gelişmeleri ilanlar aracılığıyla bile takip etmesi mümkün olur. Halkın modern edebiyatın gelişimi aşamasında doğrudan edebiyatın içinde olmasını sağlayanın bir anlamda gazeteler olduğunun kanıtlarından biri ile daha karşılaşılmış olunur. Tanzimat devri gazetelerinin Yeni Türk edebiyatının doğuşu için ifade ettiği anlam bazen bu gibi ayrıntılarda gizlidir.

Edebi metni okuma, yeni türleri tanıma imkânını ortaya çıkaran tefrikalar ve telif olsun tercüme olsun basılan kitap ve sergilenen tiyatro oyunu ilanları; edebiyat aracılığıyla gazeteyi dinamik tutma ve aynı zamanda da çekici kılma özelliğine

¹²² Basiret, Sayı: 1741, 26 Muharrem 1293, s.4.

sahiptir. Edebiyatın gazeteye doğrudan faydalarından biri budur. Bu iç içe geçmiş yapıda edebiyatın sağladığı fayda da kolay ve kısa zaman aralıklarıyla pek çok kişiye kolaylıkla ulaşabilen basılı bir yayım organıyla gelişimini sürdürmeye devam etmesidir. Edebiyatın gazetelerde edebi ürünler aracılığıyla ilgiyi toplaması, gelişimine katkı sağlamasının yanında bir başka açıdan daha varlık gösterdiği alan edebiyata, edebiyatın gelişimine ve edebi türlere dair kaleme alınan yazıların gazetelerdeki varlığıdır. Bu yazılar nesir cümlesinin gelişiminden, fikir temelli yazıların kurgulanmasına ve bu yazıların okunduğunda kolaylıkla anlaşılır olmasına kadar temel bir sorumluluğu üstlenirler. Edebiyatın çeşitli meselelerine dair kaleme alınan yazılar 1860'tan sonra başlatılması uygun olan Türk gazeteciliğinin ilk yıllarında gazetelerde fazla yer tutmaz. Onun yerine inşa edilmeye çalışılan yeni edebiyata ve ulaşılmaya çalışılan medeniyete kavuşmak için öncelikle kullanılan dilin, Türk dilinin meseleleri üzerinde sıklıkla yazılmaya, fikir beyan edilmeye ve tespit edilen sorunlar karşısında çözüm önerileri sunulmaya çalışılır. Edebiyatın dil meseleleriyle de sıkı bir ilişkide oluşunun farkında olan Tanzimat aydınları, bu konu üzerine eğilirler. Yeni edebiyatın inşası için sade bir dili savunurken, reddettikleri ve artık devamına karşı çıktıkları eski edebiyat geleneğini de dil kullanımı yönünde eleştirirler. Bu sebeple Türk dilinin kuralları, doğru kullanımı ve mevcut durumu eleştirilerek sadeleştirilmesi çabaları üzerine daha fazla yazı kaleme alındığı görülür. İncelememize dâhil olan gazetelerden hareketle bu dönemin; çağdaş edebiyatın mahiyeti ile yeni edebi türlerin özelliklerini tartışmak ve Batı edebiyatındaki gelişmeleri takip ederek ilerleme kaydetmek için erken bir dönem olduğu tespit edilmiştir. İncelenen gazetelerde edebiyat konulu yazılara örnek olarak aşağıdaki yazılar gösterilebilir:

Şinasi, "Tezkiretü'ş-Şuara", *Tasvir-i Efkar*, Sayı:135, 27 Rebiül ahir 1280

"İlm ü Hikmet ve Edeb ü Kitabet", *Hadika*, Sayı: 20, 2 R. 1287, 19 Haziran 1286, s.153-154.

Kemal, "Lisan-ı Osmani'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir", *Tasvir-i Efkar*, sayı: 416 16 R 1283; Sayı:417, 19 R. 1283/ 31 Ağustos 1866, s.1-3.

... “Fünun; Malumat-ı Tarihiyye-i Şi’riyye”, *Hadika*, Sayı:12, 20 RA. 1288/ 28 Mayıs 1287, s.177-178.

Edirne(imzalı), (Başlıksız yazı) Belagat, İnşa, Sarf Nahiv ve Fünun-ı Edebiyye, hk. *Basiret*, Sayı:1137, 1 Z 1290/8 Kanunusani 1289, s.3.

... , Bir Kıtanın Tahlili, *Basiret*, Sayı:25, 23 ZA 1286/12 Şubat 1285, s.6.

Fakat edebi bir tür olan tiyatro için bu geçerli olmamıştır. Tiyatro ilanlarının sayısına erişmesi mümkün olmasa da tiyatro türü üzerine yazıların gazetelerde önemli bir yere sahip olduğu görülür. Modern edebiyatın sunduğu imkânlar çerçevesinde Türk edebiyatında varlık göstermeye başlamış olan tiyatro türü üzerine kaleme alınan yazıların önemi, eski edebiyatın kural ve kaidelerini kapsayacak nitelikte olan yazılardan çok daha fazla oluşu ve Tanzimat döneminin yenileşme ruhuna uygunluğundan ileri gelir. Gazetelerdeki edebi görünümün tam olarak modern edebiyatın oluşumu doğrultusunda ilerlemesi yeni haberleşme türünün yeni fikir ve biçim dünyasına sahip edebiyatla birbiri içinde erimiş ilişkisine bir başka kanıt daha sunmuş olur.

Araştırmamız için incelenen beş gazetenin hepsinde aynı yoğunlukta bulunmayan tiyatro üzerine yazılar; *Tercüman-ı Ahval*’den ve *Tasvir-i Efkar*’dan ziyade, *İbret*, *Hadika* ve *Basiret* gazetelerinde yer alır. Bu iki gazetenin çok daha erken dönemde faaliyet göstermiş olmasına bağlanabilir bu durum. Üstelik daha önce de belirtildiği gibi tiyatronun yaygınlaşması, basılı eser sayısındaki artışla da doğru orantılı ilerlediğinden, gazetelerdeki bahsinin de 1870’li yıllardan sonra fark edilir biçimde arttığı görülür. Tiyatro üzerine yazılanlar sadece gazete yazılarında da değildir. Tiyatro eseri kaleme alan yazarların, eserlerinin Mukaddimeleri’nin¹²³ de bu bağlamda hatırlanması gerekir. Gazetelerde genel olarak edebiyata; bir edebi türün yapısına, doğuşu ve gelişimine ve taşınması gereken kuralların tespitine dair yazılan yazıların nerdeyse yok denecek derecede az olduğu bir dönemde, Tanzimat yıllarının fikirleri ve eserleriyle zirve

¹²³ Ebüzziya Tefik, (1872), *Ecel-i Kaza*; Şemmsettin Sami (1875) *Besa Yahud Ahde Vefa*, Abdülhak Hamid (1876), *Duhter-i Hindu*.

şahsiyeti kabul edilen Namık Kemal'in¹²⁴ bu unsurları içinde barındıran tiyatro yazıları çok önemlidir.

Namık Kemal, Avrupa'da bulunduğu sırada tiyatro ile tanışarak tiyatro üzerine bilgisini artırmıştır. Toplum için faydalı olanın lüzumu temel prensibine sahip Tanzimat aydınlarının neredeyse tamamının tiyatronun gerekliliğine dair fikirleri doğrultusunda, tiyatronun Osmanlı İmparatorluğu'nda da gelişmesine katkı sağlamak üzere tiyatro oyunları, tiyatrolar hakkında eleştiri yazıları ve türü tanıtıcı yazılar kaleme almıştır. Yurt dışında bunun üzerine düşündüğünü ve fikirlerinin oluştuğunu mektuplarından¹²⁵ öğrendiğimiz Namık Kemal'in, imparatorluğa döndükten sonra da Osmanlı Tiyatrosu'nun edebi heyetinde yer alarak bizzat sahne faaliyetlerinin de içinde olduğu bilinmektedir.

Gazetelerdeki edebi görünümün bir diğer göstergesi olan, edebiyatın gazetelerdeki görünümünün bir başka kanıtı olarak edebiyatı ve edebi meseleleri içeren yazıların varlığı ve önemi; incelenen gazeteler içinde yer alan Namık Kemal'in tiyatro hakkındaki makaleleri üzerinden tartışılacaktır. Tiyatro konusunu içeren makaleler, işlevleri bakımından ele alındığında; Tanzimat döneminde edebiyatın gazeteler aracılığıyla da beslenen ve daha görünür olan yönüne işaret eder. Tanzimat gazetelerinin 1870'li yıllardan sonra nitelik ve nicelik bakımından yükselişi gibi, bu yazıların da yayımlanma tarihleri dikkate alındığında tiyatronun da pek çok yönden yükselişe geçmesi; ilerleme dönemindeki toplumun ve kültürel yapının birbirini destekleyen unsurlardan oluştuğu fikrini akıllara getirir. 1860-1876 yılları arasında incelenen gazetelerde tiyatroyu konu edinen yazıların içinden Namık Kemal'in yazılarının tercih edilme sebebi; temas ettiği meseleler bakımından hem kapsayıcı hem de edebiyatın gazetelerdeki görünümüne kanıt sunabilecek yeterliliğe sahip oluşudur.

Gazetelerde tiyatro hakkında yazılan yazıları genel olarak iki grupta toplamak mümkündür. Bunların ilki tiyatronun bir edebi tür olarak değerlendirilen, diğeri ise

¹²⁴ Namık Kemal hk. ayrıntılı bilgi için bkz. Akün 2006.

¹²⁵ Namık Kemal'in mektupları için bkz. Tansel 1967; 1969; 1973.

sergilenen oyunlar üzerine kaleme alınan eleştiri yazılarıdır. Namık Kemal'in 9 Ocak 1873'de *Hadika* gazetesinde yayımlanan "Tiyatrodan Bahseden Arkadaşlara"¹²⁶, yazarın tiyatro hakkında yazılmış ilk gazete yazısıdır. Yazının içeriğinin çekirdek yapısını tiyatronun faydalı bir eğlence olduğu fikri oluşturur. Bahsi geçen diğer meseleler bu çekirdek yapının etrafında döner; tiyatro için her defasında varılan sonuç insanın, halkın faydasına bir tür oluşu yönündedir. Bu yazının yayımlandığı yıllarda gazetelerde tiyatro ilanları gibi tiyatro üzerine eleştiri yazıları da çoğalmıştır. Fakat Namık Kemal'in bu yazıyı yazma sebebini açıklaması, Tanzimat dönemi gazetelerinin önemli bir özelliğine değinmeyi gerektirir. Tiyatro üzerine tartışmaların çoğu zaman gazeteler arasında polemiklere dönüştüğü Tanzimat devri gazetelerinin en belirgin özelliklerinden biri, gazetelerin birbirlerinden haber almalarıysa; diğeri de yayımlanmakta olan tüm gazeteleri takip ederek, ileri sürülen görüşe katılmanın mümkün olmadığı konular üzerine, (genellikle ilerleyen zamanlarda tartışma ortamının doğacağı düzeyde) karşıt yazılar yazılmasıdır.¹²⁷ Yazının yazılma amacı da benzer bir sebepten dolayı kaleme alınmıştır. Namık Kemal yazısının başlangıcında ilk olarak bunu vurgular. Güllü Agop Efendi Tiyatrosu hakkında yayımlanan yazıyı gördükten sonra da bunu kaleme aldığını belirtir.

Güllü Agop Efendi'nin tiyatrosuna dair olan neşriyatı gördüm. Tiyatroyu ne kadar sevdiğimi ve ona dair olan asar ile ne kadar tevaggul ettiğimi tarif iktiza etmez. Binaenaleyh müsaadenizle ben de bahse karışmak istiyorum. Fakat size oyuncuların şapka ve fes giymelerine veya isimlerine efendi, mösyö, madam, madmazel, hanım, hanım kız denilmesinden başlamayacağım. İtikadımca bunların tiyatroya taalluk eder yeri ve hele iki ehemmiyetli gazetede birkaç edibin fikrini ve kalemimi işgal etmeye hiç değeri yoktur.¹²⁸

Tiyatro hakkında bilgisi kadar tiyatroya karşı büyük bir sevgi de besleyen Namık Kemal için, bu tartışmalarda tiyatronun amacından çok şekilci bir yaklaşımla yüklenilen işlevler yersizdir. Yazarın, bu konuların önemsizliğinden hareket ederek tiyatro hakkında daha nitelikli ve daha fazla bilgi verme yolunu seçmesi,

¹²⁶ N. Kemal, "Tiyatrodan Bahseden arkadaşlara" *Hadika*, Sayı: 33, 27 Kanunievvel 1288/9 Ocak 1873, s.2-3.

¹²⁷ Erken dönemde tiyatro üzerine yaşana bir polemige örnek: Tercüman-ı Ahval 'in ilk sayılarında tefrika edilen *Şair Evlenmesi* isimli tiyatro oyununa karşı Münif Paşa'nın *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te bir yazı kaleme alarak dile getirdiği eleştiriler, *Tercüman-ı Ahval* 'de bu eleştirilere karşı kaleme alınan yazılar ile edebi bir polemige dönüşür.

¹²⁸ N. Kemal age s.2.

onun öğreticiliği hiç elden bırakmadığını gösterir. Tartışılan konu örneği dönemin tiyatro sahnelenmesi konusunda dile getirilen eleştirilerine örnek gösterilebilir. Tiyatroyu yeni yeni tanıyan, yeni icra etmeye başlamış; üstelik Türk kadınının sahneye bile çıkamaması sebebiyle Türk toplumu için bir yanıyla eksik devam etmiştir. Bu nedenle bu devir, kapsamlı yazılara rastlanması için erken bir dönemdir. Fakat Namık Kemal dönemi için tıpkı Şinasi gibi daha ileri bir Tanzimat aydınıdır. Tiyatro konusunda da, yüzeysel bir tiyatro anlayışına sahip değildir; türün varlığına, gelişimine, topluma, bireye etkisine daha derin bir gözlemler bakar. Yaşadığı dönemde toplumu için yabancı bir tür olan tiyatro hakkında edindiği bilgi birikimini halkla paylaşma sorumluluğunu duyan bir Tanzimat aydını olarak, vasıtasını da gazete olarak belirlemiştir. Halka kolaylıkla ulaşan iki vasıta; gazete ve tiyatro böylece buluşmuş olur.

Yazar bu yazısında, tiyatronun insanın bulduğu eğlencelerin en iyisi ve en faydalısı olması özelliğini taşıdığına vurgu yaparak, tiyatroyu bir eğlence olarak tanımlar. Tiyatronun faydalı ve tüm eğlencelerden üstün oluşu yönünde verdiği hükmü sorgulayarak eleştirel düşünmeye devam eder. Tiyatroyu eğlencelerin en üstünü olarak görmesinin öznel bir yargı olduğunu belirtmesine rağmen, eğlencelerin en faydalısı oluşu konusunda kanıtlarla bu önermesini açıklamaya çalışması önemlidir. Metnin çekirdeğinde bulunan “faydalı eğlence” özelliği, Namık Kemal’e göre tiyatroya dair bilinmesi ve doğruluğu kabul edilmesi gereken en önemli bilgidir.

Tiyatronun faydalarını çeşitli örnekler yoluyla ve halkın anlayabileceği sade bir dille anlatan yazar; insana dair halleri anlatan, taklit eden tiyatrodaki aynı zamanda insana ders veren bir durumla karşılaşılmasının tiyatronun faydasını açığa çıkaracağını dile getirir. Yazı boyunca tiyatronun faydası fikrinden neredeyse hiç ayrılmayan yazar, her türlü duygu karşısında estetik bir haz alan izleyicinin eğlenirken karşısında gördüğü ibret verici durum karşısında ders alacağı için, bu türden faydalı eğlencelerin lüzumunun açıkça ortada olduğunu savunur. Yazı, insanın hayallerinin sahnede canlanmasının verdiği coşkuyu çok güzel bir üslupla anlatan Namık Kemal’in insana en çok etki eden türün tiyatro olduğu fikrini

savunmasına doğru ilerler. Gazete ve romanın başaramadığı duygusal arınmayı tiyatro sağlar. Tüm imkânların, faydanın, estetik zevkin bireyin önüne serildiği bu tavır, modern Batı düşüncesinin etkisiyledir. Eski edebiyatın insanı tek tipleştiren ve etkisizleştiren yapısının yerini Tanzimat aydınlarının çabalarıyla yavaş yavaş bireyin var oluşuna bıraktığı görülür. Modern edebiyatın tam ortasında duran insanı işaret etme ve önemseme bu metnin satır aralarında varlığını sürdürürken, Türk edebiyatının ilerleyen yıllarında bireyin merkezde olduğu eserlerin yaratılışı için de atılmış ilk tohumlar olarak kabul edilebilir.

Batılı bir tür olan tiyatroyu Avrupa'da tanımış olan ve tiyatro yazarları, eserleri hakkında da bilgi sahibi olan yazar, tiyatronun önemini pekiştirecek örneklerini tiyatronun doğduğu ve geliştiği coğrafyadan, Avrupa'dan; tiyatronun en önemli isimleri Shakespeare, Moliere ve Schiller'i anarak verir. Burada Namık Kemal'in karşılaştırma yaparak vardığı sonuç çok önemlidir. Tiyatronun imparatorlukta yeni doğan bir tür olduğunu ve birden bire mükemmel olamayacağı yönündeki çıkarımı, tiyatronun pek çok bakımdan kusurlu bulunarak yerli yersiz eleştirilmesine cevap niteliğindedir. Yazısının ilk paragraflarında tiyatro üzerinden sürdürülen münakaşaya müdahale etmeyeceğini bildirmesine ve bir hakem gibi davranarak haklıyı haksızı söylemek niyetinde olmamasına rağmen, tiyatroya dair verdiği bilgiler ışığında cevabın kendiliğinden ortaya çıktığı görülür.

Tiyatroya dair verdiği tüm bilgilerin yanında birtakım eleştirileri de mevcuttur. Sahnede oyun temsili sırasında oyuncuların telaffuz sorunu yaşamalarının kabul edilemeyecek bir kusur olduğu fikrine sahiptir. Bunu; telaffuz sorununun tiyatroyu olumsuz yönde etkilemesinin iki açıdan gerçekleştiğini belirterek; dilin doğru kullanılmaması ise tiyatronun dile sağladığı katkıyı ve hizmeti ortadan kaldırırken, başka bir taraftan seyircinin duyacağı sözler karşısında yaşayacağı duygulanmayı da engelleyeceğini anlatarak açıklar. Tiyatro oyunlarının Batı dillerinden Türkçeye tercümesi konusunda da tercümenin bir zararı olmayacağını düşünür. Tiyatro eserinin içindeki olumsuz davranışların da insanlara bir zararının dokunmayacağını, aksine kötü olan ile karşılaşmak için gündelik hayata bakmanın kâfi olduğunu da belirtir.

Namık Kemal'in yaşadığı döneme göre çok daha ileri bir seviyede olan bir başka fikri, evrensele ulaşmış edebi eser fikri üzerinedir. Bir eserin hangi dilde yazılmış olursa olsun eğer taşıdığı fikir gerçekse her dilde aynı etkiye sahip olacağını belirterek evrensel olana işaret eder. Avrupa'daki devletlerin birbirlerinden tercüme yaptıkları örnekler de yazarın iddiasına bir kanıt olur. Tiyatroyu, bir edebi eser olarak edebiyatın içinde ayrı bir yere koyar. Tiyatronun, edebiyatın en zor yanı olduğunu savunur ve Fransa'daki kalabalık yazar kadrosunun içinde iyi tiyatro yazarı sayılacak on kişinin bile çıkmamış olmasını türün meşakkatli bir yapısı oluşuna bağlayarak yine kanıtlarını destekler. Karşılaştırma yoluyla kendi edebi yaratım ortamını sorgulamaya devam eden yazarın önemli ve aynı zamanda nükteli sorularından biri de; "Türklerin kaç tiyatro yazarının bulunduğu"dur. Tiyatronun temsili üzerine yine Avrupa ile karşılaştırmalı olarak Türk tiyatrosunda eserlerin birkaç kez sahnelenip sonra yenisini beklemeleri sebebiyle daha fazla tiyatro eserine ihtiyaç duyulduğunu dile getirir. Üstelik tiyatro eseri az sayıdayken neden sadece telif eserlerin sergilenmesinin istendiğini de anlayamaz, eleştirir. Son olarak tiyatrodan beklentisini de bu zengin yazıya eklemekten geri durmaz. Oyuncuların sahnedeki dil kullanımının iyileştirilmesi ve yazarların da dil konusunda bir hassasiyete sahip olarak karmaşık kelimelerden, tamlamalardan uzak durularak dilde sadeliğin yakalanması olur.

Tiyatro faaliyetlerinin arttığı; fakat tiyatroya dair aydınlatıcı, bilgilendirici metinlerin az sayıda olduğu bu dönemde tiyatro hakkında pek çok noktaya değinen bir yazının gazetede yer alması önemlidir. Namık Kemal'in bu yazısının içinde tiyatronun tüm meselelerinin sığdırıldığı fark edilir. Tür hakkında bilgilendirici bir metin oluştururken tiyatronun faydası, gerekliliği, sahnelenmesi, metin üretimi gibi daha pek çok konuda şahsi fikrini de bu yazı vesilesiyle belirtmiş olur.

Namık Kemal'in tiyatronun faydalı eğlence oluşu fikrini yine temele oturtarak İbret gazetesinde yayımlanan *Tiyatro*¹²⁹ başlıklı yazısı, incelenen gazetelerde bir edebi

¹²⁹ Kemal, "Tiyatro", İbret, Sayı: 127, 2 S. 1290/ 19 Mart 1289, s.1-2.

tür üzerine yazılmış ikinci önemli metindir. Bu yazısında da estetik bir dille tiyatronun ne olduğunu anlatır:

Eğlencelerin ise en edibanesi ve binaenaleyh en faidelisi tiyatrodur. Edeb ve musiki ki vicdan-ı beşerin hakim-i hissiyat ve nedim-i neşatı olmak için yaratılmış iki hemşire-i dil-rübadır, tiyatro marazlarında teşahhus eder, can bulur, bin şekle, bin kıyafete girer. İnsanı ağlatır, güldürür, vicdanı açar, tenvir eder, tathir eder.¹³⁰

Tiyatronun edebiyatın içinde en önemli tür olduğu görüşünü, burada da tekrarlayan Namık Kemal, Voltaire örneğinden hareket ederek; Avrupa'daki yazarların eserleri içinde en kıymetlilerinin birinci ciltte olduğunu ve açılıp bakıldığında bu birinci ciltlerin tiyatro eserleri olduğu tespitini yapar. Yazarın tiyatro hakkında verdiği bilgileri Avrupa'dan örneklerle desteklemesi, tiyatro türünün doğduğu ve geliştiği yerdeki mevcut konumunu okuyucuya göstermiş olmasını da sağlar.

Namık Kemal, bu yazısında kısa bir tiyatro tarihi anlatır. Yunanlılarda doğmuş olan tiyatronun gelişimini Romalılardan Çin'e uzanan çizginin İstanbul'a ve Avrupa'ya ilerlemesini kısa bir bilgi olarak okuyucu ile paylaşır. Tiyatronun Avrupa'da o gün içinde bulunduğu ortamı ve kültürel yaşamı tasvir edişinin ardından Osmanlı toplumunun görüntüsünü, Avrupa'daki ışıltılı ve parlak dünyanın karşısında puslu ve karanlık bir dünya zıtlığı içinde verir. Osmanlı toplumunun gündelik hayatına dair de kıymetli bilgiler içeren bu karşılaştırma, halk hikâyelerine de geleneksel Türk tiyatrosuna da yöneltilen bir eleştiri içerir. Geleneği her fırsatta eleştiren ve reddeden Namık Kemal, Zuhuri kolu olarak isimlendirdiği Ortaoyununu, ahlaka aykırılığı ve hiçbir fayda sağlamaması yönünde eleştirirken, aslında onun da bir çeşit tiyatro olduğunu belirterek söze başlar. Bu durum, geleneksel Türk tiyatrosunun varlığının kabulü; fakat pek çok farklı sebepten dolayı eleştirilerek (asıl faydalı olduğu düşünülen Batılı tiyatronun kabulü için) reddedilmesi örneğidir.

¹³⁰ Kemal age., s.1.

Gazetelerde tiyatro türü üzerine yazılar ve sürdürülen tartışmalar; tiyatro toplulukları, tiyatro sahipleri, tiyatro seyircileri, oynanmak için seçilen oyunlar, dekor, kostüm, sahneleme teknikleri, oyuncuların performansları ve dil kullanımları gibi noktaları kapsar. Bu eleştiri yazılarına da temsili olarak Namık Kemal'in "Ahmet Midhat Efendi'nin 'Eyvah' unvanıyla tertip eylediği eseri hakkında"¹³¹ başlıklı İbret gazetesinde yayımlanan yazısı, bu konuya örnek olacak ve diğer yazılar hakkında bir fikir oluşturabilecek veriye sahip oluşu sebebiyle seçilmiştir. Bir tiyatro eserinin sahnelenmesi üzerine, eleştirel bir gözle fikirlerin beyan edildiği bir yazıdır. Tiyatronun edebi tür olarak ayrıntılı şekilde değerlendirilen yazılarından bu yazı farklılık gösterir. Ahmet Midhat Efendi'nin eseri *Eyvah*'ın temsili sonrası, sahnelenişine dair kısa bir değerlendirme yazısı yazmıştır. Bu yazıyla Namık Kemal, oyuncuların tiyatroyu layıkıyla sergileyemedikleri hükmünü verir. Yine de tiyatronun gelişmesi için, ilerlemesi için elinden geleni yapmaktan geri durmayan yazarın, eleştirel tavrı oldukça yapıcıdır. Oyunculukları beğenmese de zamanla ilerleyecekleri inancıyla onlardan teşekkürünü esirgemez. Oyunun sahnelenişinde yaşanan başarısızlığın sebeplerinden biri olarak; beş fasıl oyunun iki günde sahneye konması sürecinden bahseder ki, bu da o dönemde tiyatronun aksaklıklarını gözler önüne sermiş olur.

Tiyatronun gazetelerde Namık Kemal'in kaleminden çıkan "Tiyatro" ve "Tiyatrodan Bahseden Arkadaşlara" başlıklı yazılarında olduğu gibi bir edebi tür olarak sahip olduğu yapısı, doğuşu, gelişmesi ve çağın gerekliliklerine göre değişime uğramasına dair derin bir bilgi birikimini gerektiren yazılara rastlamak zorken; tiyatronun sahnelenmesi konusunda gazetelerin kendi yazar kadrosundan okuyuculardan gelen yazılara kadar pek çok yazıya rastlanır.¹³² Bu

¹³¹ Kemal, "Ahmet Mithat Efendi'nin 'Eyvah' unvanıyla tertip eylediği eseri hakkında", İbret, Sayı: 128, 3 S. 1290/ 20 Mart 1289, s.2.

¹³² Hadika, "Haşmet'in Tiyatro Mübahasesi Hakkında Hadika'nın Mütalaası", *Hadika*, Sayı: 21, 10 L./11 Kanun-ı evvel 1289, s.3.

... "Mektup; Tiyatro'ya Dair", *Hadika*, Sayı: 43, 11 ZA./ 11 Kanun-ı Sani 1289, s.3.

Z. "Osmanlı Tiyatrosu", *İbret*, Sayı: 71, 13 L. 1289/ 2 Kanun-ı evvel 1288, s.2-3.

... "Osmanlı Tiyatrosu ve Tiyatro Seyircileri", *Basiret*, S.231, 12 N. 1287/23 Teşrinisani 1286, s.4. Güllü Agob, Varaka, *Basiret*, S.1494, 3 RA 1292/28 Mart 1291, s.3.

... "Varaka Şark Tiyatrosu", *Basiret*, S.1367, 24 N. 1291/22 Teşrinivvel 1290, s.2-3.

yazıların da *İbret*, *Hadika* ve *Basiret*'te görüldüğü söylenebilir. *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkar*'da tiyatroya dair bulunan yazılar oynanacak tiyatro oyunlarının haberini vermekten öteye geçememiştir.

İbret'in kapalı olduğu dönemde *Vatan yahut Silistre*'yi kaleme alan Namık Kemal, 1 Nisan 1873'te oyunun sahnelenmesinin ardından halkın oyuna karşı duyduğu hayranlıkla attığı tezahüratlar ve bu durumun basındaki geniş yankısı bahane edilerek bu kez Magosa'ya sürgün edilmiştir. Ömer Faruk Akün'ün sürgününün asıl nedeni olarak Şehzade Murad ile görüşmelerini göstermesi dikkat çekicidir:

“Oyunu temsile koyan Güllü Agop'un Tiyatro-yı Osmânî kumpanyasının herhangi bir şekilde ceza almaması ve aynı yılın sonbaharındaki yeni tiyatro sezonundan başlayarak oyunun temsil edilmesine İstanbul dışında izin verilmesi de meselenin doğrudan doğruya *Vatan yâhud Silistre* ile ilgisi olmadığını göstermektedir. Nitekim yeni tiyatro sezonunda Tiyatro-yı Osmânî kumpanyasının Selânik'ten başlayarak *Vatan yâhud Silistre* temsillerine devam ettiği bilinmektedir. Eserin çeşitli baskılarının yapılmasına da müdahale edilmemiştir (Akün, 2006, s. 368)”

Namık Kemal'in Magosa dönemi edebi açıdan en verimli dönemi olmuş, burada geçen otuz sekiz ay süresince *İntibah*, *Akif Bey*, *Gülnehal*, *Zavallı Çocuk*, *Karabela* gibi eserlerin yanı sıra pek çok edebi tenkit metinleri kaleme almış, dostlarına gönderdiği mektuplarla dönemin siyasal, sosyal ve edebi meselelerine dair görüşlerini aktarmıştır. Namık Kemal'in gazete aracılığıyla paylaştığı fikirleri ve çok üretken bir tavırla sık sık tiyatro metinleri kaleme alması; devrin diğer yazarlarının da tiyatro metinleri yazmasını sağlamış, onları bu yolda teşvik etmiştir. Bunun etkileri, aynı yıl aralığında basılan tiyatro oyunlarının romanlara oranla çok daha fazla sayıda oluşunda görmek mümkündür.

2.4. TEFRİKALAR

Osmanlı İmparatorluğu'nda gazeteciliğin gelişimi ile paralel doğrultuda gelişimini sürdüren ve her ne kadar başlangıçta öyle olmasa da, genellikle roman türü ile özdeşleşmiş olan tefrikanın tanımı “Gazete ve dergilerde çıkan, birbirini tamamlayan yazılardan oluşan dizi”dir (Türkçe Sözlük, 2011, s. 2299). Gazete ve dergilerde kimi zaman az kimi zaman çok yer tutan edebiyatın, bir zaman sonra

tefrika başlığının sağladığı imkânlarla kendi yerini belirginleştirdiği ve bu tefrikaların süreli yayınların içeriğini de satışını da doğrudan etkilediği görülür. Tefrikanın; tefrika romancılığın doğuşu İspanya ve Fransa'dadır. Fransızca "feuilleton" sözcüğü ile gazetede her sayı kısım kısım yayımlanan romanın yeri belirtilir (Briggs ve Burke, 2011, s.140).

Bir gazetede tefrika edilen romana "araçsal açıdan" melez (hybrid) bir tür denilebilir. Çünkü tefrika edilen romanla kitap olarak basılan roman belli ölçülerde birbirinden farklıdır. Romanın içeriği/biçimi tefrika olarak yayımlandığında kısmi ölçülerde değişir ve romandaki bu değişim romanı ileten aracın biçiminden kaynaklanır. Tefrika halinde yayımlanan romana genelde resimler, çizimler gibi görsel malzemeler eşlik eder. Genel bir ilke olarak şu varsayımda bulunulabilir. İletinin aracı değiştiğinde yeni bir türün doğması kaçınılmazdır. Çünkü ne gazete artık bir mektuptur ne de tefrika olarak yayımlanan bir roman kitap olarak yayımlanan romandır (Sakallı, 2007, s. 168).

Tefrikanın gelişimi ile Avrupa'daki gazete ve dergiciliğin gelişiminde doğru orantılı bir yükseliş vardır. Tefrikanın roman türü ile özdeşleşmesi de gazete ve dergilerde edebi yönün doğuşunun ve varlığını sürdürmesinin de irdelenmesi gerektiği gerçeğine işaret eder. Avrupa'da yayımlanan haber mektuplarının zamanla ihtiyaçlar, istekler ve gereklilikler doğrultusunda gazeteye ve dergiye dönüşmesi sürecinde edebiyat, bu yayınlarda kimi zaman az kimi zaman çok olmak üzere kendine yer bulmuştur. On yedinci yüzyıldan başlayarak on dokuzuncu yüzyıla gelene kadar edebiyatın önce gazetelerde sonra dergilerde kapladığı yer artmış, önemi de farklılaşmıştır. Bu bağlamda gazeteler aracılığıyla edebi türlerin gelişimi, edebi eserlerin çok sayıda insana ulaşması hem de popüler edebiyatın oluşumu söz konusudur. Tüm bunların gazetelerdeki karşılığı olarak tefrikaları göstermek yanlış olmaz. Tefrikalar aracılığıyla gazetelerin satışı ve okunmasındaki artış daha fazla tefrikanın kaleme alınmasına ve bu döngünün böyle birbirini destekleyerek devam emesine neden olur. On yedinci yüzyılda yayımlanan gazetelerdeki şiir ve hikâye parçalarından daha farklı bir yere sahip olur tefrika roman geleneği. Bu gelenek her ne kadar on sekizinci yüzyılda gazetelerdeki yerini almış olsa da asıl etkin olduğu dönem on dokuzuncu yüzyıl olacaktır. Gazete satışının, gazete okuryazarlığının artması, gazetenin niteliğini de doğrudan etkilemiş gazete her geçen gün gelişimini sürdürmüştür.

Gazete satışındaki artışın, değişen ve zenginleşen gazetenin içeriği bakımından yorumlandığında edebiyatın etkisi mutlaka ön sıralarda yer alır. Gazetelerde yayımlanmaya başlayan tefrikalar hem içeriği hem de sade/kolay anlaşılır dili ile halka hitap eden, gazetenin okunmasını sağlayan unsurlar olur. Gazetelerin ilan gelirinin artması, bunun sonucunda fiyatının düşmesi ve dolayısıyla daha geniş bir kitleye ulaşması tefrika romanın artışı ile doğrudan ilişkilidir (Barberis ve Grasser, 1994, s.100). Fransa’da gazetelerin tanınmış olsun olmasının pek çok yazarın romanını tefrika usulü ile yayımlanması gazete satışını artırmıştır. Gazete satışının artması da daha fazla tefrika roman yayımlama isteğini doğurmuştur. Jules Verne, Theophile Gautier, Alexandre Dumas, Charles Dickens, Eugène Sue, Honoré de Balzac, George Sand gibi isimler tarafından kaleme alınan romanların gazetelerde tefrika edilmesi, yazarların da fazlasıyla maddi kazanç sağlamasına yol açmıştır. Her sınıftan okuyucusu bulunan ve gazetelerin ucuz fiyatından dolayı oldukça fazla rağbet gören tefrika romanların varlığından memnun olan ve sürekliliğinin gerekliliğini düşünenler gibi bu tefrikaların popüler bir edebiyat yarattığından, çabuk üretilen ve çabuk tüketilen edebi yönü zayıf, estetik değerlerden yoksun eserlerin ortaya çıktığını düşünenler de mevcuttur (Bay, 2013, s. 67). Gazetenin satışı için, gazetenin içerdiği diğer haberlere ve sahip olduğu fikri yapısına bakılmaksızın içinde sadece bir bölümü oluşturan tefrika romanların büyük bir önem taşıyor olması da eleştirilerden bir diğeridir. Bu sebeple kimi zaman gazetenin/gazeteciliğin itibarını kaybetmesi, edebiyatın ilerleyememesi, toplumun ahlaki yönden yozlaşması gibi olumsuzlukların sebebi olarak tefrika romanların gösterilmiştir (Bay, 2013, s. 68).

Avrupa’da on dokuzuncu yüzyılda tefrika roman yazarlarının çok yönlü oldukları görülür. Bu yazarların sahip oldukları tavrılar ve çalışma prensipleri bakımından Türk yazarlarının on dokuzuncu yüzyılda aydınlanma ve batılılaşma yolunda giriştikleri çabanın birtakım benzerliklere sahip oldukları tespiti yapılabilir.

19. Yüzyıl’ın tefrika yazarlarını dönemin toplumsal, ekonomik ve siyasi hareketlerinden etkilenen, günlük gelişmeleri roman şeklinde okura sunan ve ortak bir paylaşımda birleştiren, doğalcılığı kullanan ve bunu ecimsel çıkarlar için yapan, bir nevi kendi kendilerini Monte Kristo Kontu haline getirerek hem toplum içerisinde iyi bir yer edinmek hem de topluma istediğini vermek amacı ile kısa sürede oldukça fazla eser üreten, toplumsal olayların içinde yer

olarak, kitlenin bir ferdi olarak kitleye seslenen kişiler olarak tanımlamak mümkündür (Erinçmen Kanoğlu, 2006, s. 47).

Osmanlı İmparatorluğu'na roman ve gazetenin Avrupa'dan gelmesi gibi tefrika usulü de aynı yolla alınmış ve kullanılmaya başlanmıştır. Gazetenin ne olduğu, içeriği ve gazete ile ilgili uygulamaların da örnek alındığı göz önünde bulundurulduğunda tefrikanın da aynı şekilde alınarak kullanılması şaşırtıcı ya da tesadüf değildir. Türk gazeteciliğinde sadece roman değil pek çok farklı türde eser tefrika yöntemiyle gazetelerde yayımlanmıştır.

Dergilerin çoğalıp da bir alışkanlık sağlamalarına kadar geçen zaman içinde gazetelerin bir tür dergicilik işi görmeleri vardır. Bu zamanda gazetelerde her çeşit yazı görüldü. Ahmet Mithat her türe ilişkin yazdıklarını –roman, tarih, psikoloji, din konuları, pedagoji...vb – ilkin *Tercüman-ı Hakikat*'te tefrika ediyordu. *Saade*'in *Tarik*'in ve öteki gazetelerin birer 'edebi kısım'ları vardı (Özön, 2015, s. 145).

Tefrika roman yayımcılığı Batı'da on sekizinci yüzyılda başlamış on dokuzuncu yüzyılda yaygınlaşmışken Osmanlı İmparatorluğu'nda tefrika roman yayımcılığı için ancak gazeteciliğin başladığı on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısını beklemek gerekir. Tefrika, Türk gazete ve dergilerinin, başlangıç yıllarında da gelişimine devam ettiği uzun yıllar boyunca da, önemli bir parçası olmuş; tefrikalar roman gibi edebi ürünlerin dışında da pek çok farklı türün/eserin de yayımlandığı bölümler olmuştur. İmparatorlukta geç bir dönemde başlayan basım faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda, bir süre kitap basımının da hem gazetelerde yayımlanan tefrikalarla doğrudan ilişkili olduğu hem de tefrika yöntemiyle benzerlikler taşıdığı görülür. Gazete ve dergilerde yayımlanan tefrikaların tamamlandıktan sonra kitap olarak basılması; diğer yandan doğrudan basılan kitapların da tefrika yöntemini andırır şekilde parça parça basılması söz konusudur. On dokuzuncu yüzyılda basılan eserlerin bir bütün halinde basılmayıp parçalara bölünerek basılması; her yayımlanan bölüm için "cüz, kısım, defter, fasıl, forma ve hatta kitap" adlarının kullanılması döneme tefrika anlayışının vurduğu damgayı gösterir.

Tefrika romanın Batı'da üstlendiği misyon ve sonunda oluşmasına katkı sağladığı popüler edebiyat ortamı bakımından, Osmanlı İmparatorluğu'nda da benzer bir

konumda olduğu söylenebilir. İmparatorlukta, tefrikanın dolayısıyla popüler edebiyatın varlığı sorgulandığında halkı eğitmeye, bilgilendirmeye, okumaya yönlendirmeye yönelik bir araç olarak kullanılan gazete ve dergilerde kendine yer bulması da tesadüf değildir. Yüzü Batı'ya dönük Tanzimat aydınları, Batılılaşma yolunda atılan adımların bir parçası olarak değerlendirildiğinde; öğrendikleri yabancı dil, gördükleri eğitim aracılığıyla Batı'daki düşünce hareketlerinden, siyasi yapıdan, edebi gelişmelerden ve her türlü basım faaliyetlerinden haberdardırlar. Böylece kendi dillerinde ve kültürleri çerçevesinde ürettikleri eserlerle ve birtakım çalışmalarla Batı'da yaşanan gelişmeleri kendi dillerine ve kültürlerine taşırlar. Gazete ve dergilerin yayımlanması, modern edebi türlerin ilk örneklerinin verilmesi, halkın anlayacağı ölçüde sade bir dil hedeflenerek bir yazı dilinin oluşturulması gibi yeniliklerin yanında tefrika usulü de bir diğer yeniliktir. Tefrikanın imparatorlukta yayımlanan Türkçe gazetelerdeki kullanım alanı çeşitlilik gösterir. Tefrika edilen ilk edebi eser bir tiyatrodur ve bunu roman tefrikaları izlemiştir; fakat uzun bir süre tarih, biyografi, ders notları gibi birbirinden farklılık gösteren tefrikaların da gazetelerde yer aldığı bir gerçektir. Başlangıçta tercüme romanların tefrika edilmesi hem yeni tanınan roman türünün öğrenilmesi hem popüler edebiyat ürünü olan bu eserlerin konularının yeni yaratılacak eserlere örnek oluşturacak konu çeşitliliğinden faydalanılmasını sağlar. Bir taraftan yabancı dillerde yayımlanan romanlar tercüme edilip tefrikası yayımlanırken diğer yandan da telif eserler verilmeye başlanır.

1860-1876 yılları arasında yayımlanan *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkâr*, *Hadika*, *İbret* ve *Basiret* gazetelerinin iki edebi eser tefrikası mevcuttur. Gazetelerde tefrika başlığı altında farklı türler de konularda eserler yayımlanmıştır. *Tercüman-ı Ahval*'de yayımlanan Şinasi'nin telif tiyatro oyunu *Şair Evlenmesi*, ilk tefrika olma özelliğini taşır, en büyük değerlerinden biri olarak başta bu özelliği söylenebilir.

Şair Evlenmesi'nin önemi ve değeri sadece tek bir nedenden kaynaklanmaz. Bu önemin ve değerinin yeni bir türün, tiyatro türünün Türk edebiyatındaki ilk telif

eseri¹³³ olması, Türk yazı dili için en önemli gelişmelerden biri sayılabilecek noktalama işaretlerinin kullanılması gibi pek çok neden bağlıdır. Batı tiyatrosunu geleneksel Türk tiyatrosundan öğelerle birleştirerek¹³⁴ Türk tiyatrosu için yeni bir yol açan Şinasi aynı zamanda insana yönelen bir tavrın da sahibi olmuş olur. Tanpınar¹³⁵ tarafından “yeni insan”ın başlangıcı olarak nitelenen bu durumun, gazete aracılığıyla ortaya çıkması, gazeteciliğin ve gazetenin içerdiği değerlerin de bu doğrultuda okunabileceğini gösterir.

Şair Evlenmesi'nin tiyatro türü için biçimsel ve basit bir konuya sahip olsa da içeriksel ve hatta dilsel yenilikler barındırırken yanına bir de Türk gazetelerinde bir ilk olarak tefrika usulünün yeniliğini de eklemek gerekir. İlerleyen yıllarda popüler edebiyatın doğuşunda önemli bir rol oynayacak olan tefrikaların ilki olma özelliği bakımından değeri belirlenecek olan *Şair Evlenmesi*'nden önce, Şinasi'nin *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin 9 Teşrinievvel 1277/4 Kasım 1861 tarihli ilk sayısında *Tefrika* başlığı altında tefrikanın ne olduğunu gazete okuyucusuna açıkladığı bir metnin varlığı dikkati çeker.

“Sual-i mukadder- Tefrika ıstılahının müsemması nedir?

(Cevap) Avrupa ve mehalli-i saire jumallerinin ekserisinde olduğu misillu gazetenin mahsusa tefrik olunan aşığı tarafıdır ki anda mebahis-i edebiyeye dercolunur. Buna Fransızca Feuilleton tabir ederler; asar-ı maarif mütalaasına merakı olan adamlar çok kerre gazeteyi bunun için alırlar. Sair muharrerata halel verilmeksizin gazeteden şu parçanın kesilip ayrılması mümkün olduğu için teraküm edenleri sırasıyla bittirip, murad olunduğu halde bir kitap şekline konulur. Biz dahi gazetemizin bu usulde tanzimini emel edindiğimize mebni, birinci yaprağın aşığı iki sayfasını hatt-ı ufki ile tefrik ve tefrika namına tahsis ve tenmik eyledik.

(S) Her defa çıkan gazetenizde bu tefrikanın yazılması mültezem midir?

(C) Evet, şu kadar ki ehemmiyet cihetiyle neşri ana müreccah olan mutena havadisın kesreti mani olursa zaruri gelecek haftaya bırakılması lazım gelir.

(S) Anda bahsine başlanılmış olan bir fıkranın bakiyesi noksan kalırsa o halde ne edilecektir?

(C) Tefrika-i müteakıbelerde itmam olunur.

(S) Tefrikada beyan olunacak mebahisin sebki ne tarzda olacaktır?

¹³³ *Şair Evlenmesi*'nden önce de tiyatro eserlerinin varlığına dair ayrıntılı bilgi için bkz. And 1983; Doğan 2017. Fakat bu oyunların varlığı üzerinde yaygın olan görüş, bu eserlerin basılmadığı için, Türk tiyatro tarihine doğrudan bir etkileri olmadığı yönündedir.

¹³⁴ Bkz. Akün 1970; Enginün 2012.

¹³⁵ Tanpınar 1988: 208.

(C) Bazen mustalah ve bazen adi olmak iktiza eder. Zira maddeler başka başka olacağı misillu muharrirlerinin kendilerine mahsus birer şive-i kalemleri vardır”¹³⁶

Şinasi'nin nasıl ve hangi koşullarda yetiştiği konusunda tam anlamıyla bir yol haritası çizebilecek bilgilerden yoksun olursa da, onun genç yaşından itibaren Batı dünyasının sürekli ilerlemeye ve gelişmeye yönelik fikri yapısından haberdar olduğu, hayatının birkaç yılını Paris'te pek çok konuda kendini geliştirerek geçirdiği bilinmektedir. Sahip olduğu medeniyet ve akılcılık fikirlerini kendi ülkesinde, kendi dilinde ve çeşitli türlerle uygulamaya koymaya çalışmıştır. *Tercüman-ı Ahval*'de de bulunduğu süre içinde yenilikçi tavrını her şeyde görmek mümkündür. Gazetenin ilk sayısından itibaren Mukaddime ile başlayan ve kimi zaman yeni bir biçime kimi zamansa yeni bir içeriğe sahip olan metinlerle devam eden bir eğitim programı olarak düşünülebilecek olan gazetede, tefrika üzerine yazılmış bilgilendirici bir metni yayımlar.

Gazetenin birinci sayfasında tefrikaların yayımlanacağı sütunda ve “Tefrika” ana başlığı altında yer alan ve soru-yanıtlarla kurgulanmış, bilgi vermesi amaçlanan metnin temelinde, bir sonraki sayıda yayımlanmaya başlayacak olan tefrika usulünü tanıtmak amacı yatmaktadır. Bir terim olarak tefrika kelimesinin ne olduğuna dair ilk sorunun yanıtında birkaç önemli noktaya değinilerek tefrika hakkında bir bilgi verilmiş olur. Tefrikanın Avrupa gazetelerinde, edebi bahislerin konu olduğu, Fransızca karşılığının feuilleton kelimesi olduğu belirtilir. Tefrikanın Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılda ulaştığı yüksek seviyeye şahit olduğundan, tefrikanın gazete satışlarını arttırdığı bildirilir; böylece tefrikanın merak uyandırıcı bir yanının olduğu okuyucuya hissettirilmek istenir. Tefrikanın gazetede bulunduğu kısmın kesilerek ayrılması ve tüm tefrikaların bir araya getirilmesi ile bir kitaba dönüşeceği söylenir. Bu bilgilendirmenin ardından *Tercüman-ı Ahval* 'in içinde tefrika kısmının olacağı haberi verilir. Bu kısım gazetenin ilk sayfasının altında yer alacaktır. Tefrika ile ilgili merak uyandıracakı düşünülen ve yanıtlanması gerektiği düşünülen diğer sorularla devam eden metinde, tefrikanın yayımlanma sıklığında gazetenin içeriğine bağlı olarak esneklik yoluna

¹³⁶ “Tefrika”, *Tercüman-ı Ahval*, 9 Teşrinievvel 1277, S.1, s.1.

gidilebileceği, bir tefrikanın eksik kaldığı takdirde bir sonraki seferde tamamlanabileceği gibi tefrikada ele alınacak bahislerin nasıl kaleme alınacağı konusunda da her yazarın kendi seçimine göre hareket edeceği bildirilir.

Bu metinde tefrika hakkında verilen bilgiler, Batı'daki gazetelerde yayımlanan tefrika usulünden farklı değildir. Şinasi bir tefrika yayımlamadan önce gazete okuyucusunu bilgilendirme yolunu seçmiş, böylece onun öğretici tavrının bir kanıtı daha ortaya çıkmıştır.

Şinasi, kaleme aldığı telif tiyatro oyunu *Şair Evlenmesi*'ni, *Tercüman-ı Ahval*'in ikinci sayısından itibaren, gazetenin birinci ve ikinci sayfasının en alttaki sütunlarında tefrika etmeye başlamıştır. Gazete üç sütun olarak düzenlenmiş olmasına rağmen, tefrika için ayrılan gazetenin alt kısmı dört sütundan oluşmaktadır. Gazetenin bundan sonraki tefrikaları için bu durum geçerli olmamış, tefrikalar da üç sütun düzeninde yerleştirilmiştir.

Tefrikanın yayımlanan ilk bölümünde "Meclis-i Maarif azasından izzetli Şinasi Efendi'nin eseridir" cümlesi ile yazarının belirtilmiş olup tefrikanın yayımlandığı her sayıda, "Tefrika" başlığı altında; yayımlanan tefrikayı tanıtan, tefrikanın nerede kaldığını bildiren bir cümleye yer verilmiştir. Dört sayıda tamamlanan tefrikanın belli bir düzene sahip olduğu ve her tefrikanın başında ve sonunda yer alan notlar aracılığıyla da görülebilir. Şinasi'nin yine tefrikanın başında paylaştığı ihtar başlığının altında da noktalama işaretlerinin kullanımına ve metnin okunuşuna dair verilen bilgi yer alır.

Tablo 1. Şair Evlenmesi'nin Tefrika Bilgisi ve Tefrikaya Düşülen Notlar

Tefrikanın ilk sayfasındaki bilgi	Tefrikanın sonundaki not	Tefrikanın yayım bilgisi
<p>Tefrika Meclis-i maarif azasından izzetli Şinasi Efendi'nin eseridir.</p> <p>İhtar Muterize () içinde bulunan kelimeler yalnız hali tarif içindir. Bazı kelimelerin imlasında mahsus olan yanlışlık dahi mütekellimin telaffuzunu taklit içindir.</p>	<p>İş bu oyunun ilerisi gelecek hafta yine tefrikada yazılacaktır.</p>	<p>Tercüman-ı Ahval, 13 Rebiülahir 1277 Sayı:2 s. 1-2 Bu sayıda, birinci fıkra, ikinci fıkra, üçüncü fıkra yer almıştır.</p>
<p>Tefrika İzzetli Şinasi Efendi'nin icad-ı tab'ı olan komedyanın birinci zeyli (Geçen haftaki 2 numaranın tefrikasına merbuttur)</p> <p>İhtar Şu küçük hatt-ı ufki — söz başına delalet eder.</p>	<p>İş bu oyunun ilerisi gelecek hafta yine tefrikada yazılacaktır.</p>	<p>20 Rebiülahir 1277 Sayı:3 s.1-2 Bu sayıda dördüncü fıkra ve beşinci fıkra yer almıştır.</p>
<p>Tefrika İzzetli Şinasi Efendi'nin icad-ı tab'ı olan komedyanın ikinci zeyli (Geçen haftaki 3 numaranın tefrikasına merbuttur)</p> <p>İhtar Nokta . Söz nihayetine alamet olur.</p>	<p>Bu oyun gelecek tefrikada nihayet bulacaktır.</p>	<p>27 Rebiülahir 1277 Sayı: 4 s. 1-2 Bu sayıda altıncı ve yedinci fıkra yer almıştır.</p>
<p>Tefrika İzzetli Şinasi Efendi'nin icad-ı tab'ı olan komedyanın nihayetidir.</p>	<p>----</p>	<p>4 Cemayizelevvel 1277 Sayı:5 s. 1-2. Bu sayıda sekizinci ve dokuzuncu fıkra yer almıştır.</p>

Şinasi, Batı'yı Fransa özelinde tanıyan ve sahip olduğu fikirler dolayısıyla ilerlemeyi ve gelişmeyi amaçlayan her türlü adımı atmaktan çekinmeyen bir Tanzimat aydını olarak *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde yayımladığı telif tiyatro tefrikasını üç farklı yönden de Fransız tesiri¹³⁷ ile kaleme almıştır. Her ne kadar geleneksel Türk tiyatrosundan da öğeler bulursa da ilk olarak batılı tarzda bir tiyatro metni kaleme almış; ikinci olarak bu oyun fikri temelinde ve oyun kuruluşunda Fransız yazarlarının, Fransız klasik komedisinin etkisini taşımış ve üçüncü olarak Fransa'da on dokuzuncu yüzyılda gazete satışlarının artmasına

¹³⁷ Akıncı 1966: 24; Aydın 2002.

neden olan, popüler edebiyatın doğmasına sebep olan tefrika usulüne göre bir gazetede yayımlanmıştır.

Tefrikanın Türk gazetelerinde kullanılmasının ilk örneğinin ardından edebi eserlerin haricinde de tefrikaların yayımlandığı görülür. 1876'ya kadar telif ve tercüme eserler olmak üzere toplam sayıları onu geçmeyecek roman tefrikasına rastlanır. Bu dönemde roman tefrikalarının artış göstermediği, fakat beklenen artışın 1876'dan sonraya denk geldiği görülür. Belirlenen yıl aralığında hem hacimlerinin büyüklüğü hem yayımlandıkları zaman diliminin genişliği hem de içerik zenginliği bakımından ön planda olan bu beş gazetede sadece bir tiyatro ve tercüme bir roman tefrikasına rastlanmış olması da bu durumun en somut kanıtıdır.

Bahsi geçen ikinci tefrika, *Hadika* gazetesinde Şemsettin Sami tarafından tercümesi yapılan *Taaşşuk-ı Tereze ve Cozeb* adını taşıyan romandır. Bu romanın tefrikası tamamlanamamıştır. Romanın gazetede tefrikası yayımlanırken okuyucu ile romanın adı, mektuplardan oluşan bölümlerin "birinci mektup", "ikinci mektup" gibi isimleri ve bir önceki bölümün hangi sayıda yayımlandığını yazan bir bilgi notu paylaşılır.

Bir mektup roman olan *Taaşşuk-ı Tereze ve Cozeb*'in tefrikasında mektuplar, her tefrikaya bir mektubun tamamı denk düşecek şekilde değil de parçalanarak yayımlanmıştır. Merak unsurunu iyice arttıran bu durum sonucunda tefrikanın başlangıcında yayımlanan birinci mektup, tefrikanın yayımlandığı ikinci sayıda son bulmuş ve ikinci sayıda yayımlanmaya başlayan üçüncü mektup bir sonraki sayıda tamamlanmıştır. Bu düzene göre ilerleyen roman tefrikası, romanın tamamı tefrika edilmeden yarıda kalır. Romanla ilgili daha fazla bilgiye, *Taaşşuk-ı Tereze ve Cozeb*'in kitap olarak Hadika matbaasında basılan ilk cüzündeki bilgiler aracılığıyla ulaşılır.¹³⁸ *Taaşşuk-ı Tereze ve Cozeb*'in birinci cüzü olduğu bildirilen bu eser 1290 tarihlidir. Eserin İtalyancadan tercüme ve müterciminin

¹³⁸ Leonard, *Taaşşuk-ı Tereze ve Cozeb*, Çev. Şemseddin Sami, 1290/1873, İstanbul: Hadika Matbaası.

Hadika muharriri Ş. Sami olduğu belirtilir. Eserin diğer cüzlerinin peyderpey basılacağı bilgisi de bu bilgilere eklenir. Şemseddin Sami'nin, eserin ilk sayfasında yer alan İfade-i Meram başlığı altında romanın *Hadika* gazetesinde tefrika usulüyle yayımlandığını; fakat bir süre sonra *Hadika*'nın sütunlarında yeteri kadar yer olmadığı için gazetede tefrikanın durdurulduğunu yazdığı görülür. Romanın tefrikasının durdurulmasına rağmen okuyucuların hikâyenin geri kalanından mahrum kalmaması için parçalar halinde, matbaada basılarak yayımlanacağı haberini verir. Kitabın birinci cüzünde on bir roman olduğu görülür. *Hadika*'daki tefrika ise daha kısa sürmüştü; altıncı mektubun tamamı yayımlanmadan son bulmuştur. Tarihleriyle birlikte tefrikanın yayımlandığı sayılar: sayı:5, 26 Rebiülevvel 1290; sayı:8, 30 Rebiülevvel 1290/28 Mayıs 1873; sayı:19, 15 Rebiülahir 1290/11 Haziran 1873; sayı: 23, 21 Rebiülahir 1290/17 Haziran 1873; sayı:26 25 Rebiülahir 1290/21 Haziran 1873; sayı:28, 28 Rebiülahir 1290/24 Haziran 1873. İlk beş sayıda ikinci ve üçüncü sayfalarda yayımlanan tefrika son sayıda üçüncü ve dördüncü sayfalarda yer almıştır. Üç sütundan oluşan gazetede, romanın yayımlandığı sayfanın alt kısmın üç sütunun da kullanılarak tefrika edildiği görülür. Roman hakkında ulaşılan diğer bir bilgi kaynağı da Zeynep Kerman'ın çalışmasıdır.¹³⁹ Kerman'ın araştırmaları sonucu romanın yazarı Nicolas Germain Leonard'ın on sekizinci yüzyılda yaşamış ve eserler vermiş, mektup tarzında romanın yaygın olduğu bir dönemde bu tür eserlerinin da ağırlıkta olması sebebiyle, çok okunan bir yazar olduğu bilgilerine ulaşmıştır. *Lettres des deux amants habitants de Lyon* isimli romanın yayımlanma tarihi ise 1873'dür.

Tez kapsamında incelenen gazetelerde incelenen iki edebi tefrikanın dışında pek çok tefrikaya rastlanmıştır. *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkar*, tefrika yayımının en sık görüldüğü gazetelerdir. Tefrikaların bir kısmında özel olarak tefrika başlığının kullanıldığı görülür; fakat çoğunlukla yazının devamının geleceğini bildirerek metnin tefrika olduğu bilgisi verilmiş olur. Telif tefrikaların yanı sıra tercüme tefrikalarında yayımlandığı gazetelerde çok farklı konularla ilgili yayınlara yer verilmiştir.

¹³⁹ Bkz. Kerman 1998.

Tefrikalarda tarih konulu metinlerin çokluğu dikkat çekmektedir. Yalnızca Osmanlı tarihinin değil dünya tarihinin aktarıldığı tercümelere de rastlanılmıştır. Kosdandiyos tarafından yazılmakla birlikte imzasız olarak tefrika edilmesinin ardından Tercüman-ı Ahval Matbaası'nda risale formunda basılan *Heyet-i Sâbika-i Kostantiniyye*, Abdullatif imzasıyla yayımlanan Samipaşazade Sezai'nin kardeşi Abdullatif Suphi Paşa'nın İbn Haldun Tarihi'nin bir bölümünü aktardığı *Tekmilet'ül İber*, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türki'si*, Abdurrahman Sami Paşa'nın *Rumuzü'l Hikem fi Ahlakı'l Ümem'i*, Ahmet Vefik Paşa'nın verdiği tarih derslerine ait notlar, Mehmet Behçet'in Buffon'un *Histoire Naturelle* adıyla bilinen eserinin çevirisinden oluşan *Tarih-i Tabii* adlı tercümesi, Edirne Vakasını aktaran *Şefiknâme*, Hasan Bey'in Fransızcadan çevirdiği *Tarih-i Cedid* ve Rafinos Tarihi, tarih konulu tefrikalardır. Tarih konusunun yoğun olarak işlenmesini devrin genel eğilimi olan eğiticilikle ilişkilendirmek mümkündür. Tarihten ders çıkarılarak ibret alınması gerektiği düşüncesinin somut ürünü olarak kabul edebileceğimiz bu tefrikaların dışında yapılan yayınlarda da benzer bir eğitsel hassasiyet görülmektedir. Örneğin Katip Çelebi'nin 1652'de kaleme aldığı, toplumsal çöküşün önlenmesi hususunda çözüm önerilerinin aktarıldığı *Düstûr el-'Amel li-İslâh el-Halel*, bahname örneği sayılabilecek *Tuhfetü'l Müteehhilin* ve Maliye, Sıhhiye ve Teftiş konulu tefrikalar, halkı eğitime amacını taşımaktadır. Tespit edilen bazı tefrikaları aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Tablo 2. Gazetelerde Yayımlanan Tefrikalar

Gazete Adı	Yazar Adı	Başlık	Tarih	Sayı	Sayfa No
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	Heyet-i Sâbika-i Kostantiniyye, Birinci Fası	13 Teşrin-i sani 1277	6	1-2
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	Heyet-i Sâbika-i Kostantiniyye, İkinci fasıl: Sur-ı Kostantiniyye Beyanındadır. Üçüncü Fasıl: Ayvansaray Kapsu	20 Teşrin-i Sani 1277	7	2-3

		Tarafında ve Deniz Kenarında Olan Sûrlar Beyanındadır”			
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	Heyet-i Sâbika-i Kostantiniyye, İkinci fasıl: Sur-ı Kostantiniyye. Dördüncü Fasil: Kostantiniyye'nin Kapuları Beyanındadır.	4 Kanun-ı evvel 1277	9	2
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	Heyet-i Sâbika-i Kostantiniyye, Beşinci Fasil: Şehr-i Kostantiniyye'nin Mahallatı Beyanındadır	11 Kanun-ı evvel 1277	10	2-3
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	Heyet-i Sâbika-i Kostantiniyye, Altıncı Fasil: Mahrusa-i Kostantiniyye'de Bulunan Su Kemerleri ve Yolları Beyanındadır	18 Kanun-ı evvel 1277	11	1-2
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	Heyet-i Sâbika-i Kostantiniyye, Yedinci, Sekizinci Fasil:	25 Kanun-ı evvel 1277	12	2-3
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	Heyet-i Sâbika-i Kostantiniyye, Dokuzuncu Fasil: Atmeydanı Beyanındadır, onuncu Fasil: Ayasofya Beyanındadır.	1 Kanun-ı Sani 1277	13	1-2
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	Heyet-i Sâbika-i Kostantiniyye, On Birinci Fasil	8 Kanun-ı Sani 1277	14	1-2
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	Heyet-i Sâbika-i Kostantiniyye, On İkinci Fasil: Bazı Mevadd-ı	15 Kanun-ı Sani 1277	15	1-2

		Müteferrika Beyanındadır.			
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	Heyet-i Sâbika-i Kostantiniyye, İş bu Kitab-ı nâfi bu hafta hitâma reşide olmuştur	22 Kanun-ı Sani 1277	16	2
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	Heyet-i Sâbika-i Kostantiniyye, Asar-ı Kadimenin Tarifat ını Şamildir	16 Şubat 1277	19	3
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	Heyet-i Sâbika-i Kostantiniyye	19 Şubat 1277	20	4
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	Heyet-i Sâbika-i Kostantiniyye; Şecer-i Zühul ve Şecer-i Artemis Beyanındadır	29 Mart 1277	24	4
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	Risale Tefrikası; Heyet-i Sâbika-i Kostantiniyye	16 ZA 1277	40	4
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	İlm-i Emval-i Maliyeye Dair Tercümesi İlan Olunmuş Olan Kitap	15 C 1278	119 120 121 122 123 124 125 126 127 132 134 136 137 147	3-4
			5 N 1278	153	3-4
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	...	Varaka-i Sıhhiye Nizamnamesidir	3 Ş 1278	139 141 143 144 145	3-4 3-4 2-3 3-4 4
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	Evkaf-ı Hümayun	Mahkeme-i Teftiş Marifetiyle tahrir Olunan Tereke ve Müteferrikatı Hakkında Neşr ü	29 N 1278	163 164 167 168	3-4

		İlan Kılınmış Olan Nizamname suretidir	16 Ş 1278	169	
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	Nabi	Tarih-i Kamaniçe, Mensur ve Nazm Şeklinde Gazetemize Tefrika Suretiyle Dercine İbtidar Olundu	22 Ş 1280 27 M 1281	445 Aralarda birkaç sayı atlayarak 508'e kadar devam 508	3-4
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	Abdüllatif	Tekmilet'ül İber toplam 30 sayı	20 RA 1279 8 B 1279	23 (Atlamalarla) 53	3-4
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	Ahmet Vefik Efendi	Atufetli Ahmet Vefik Efendi Hazretlerinin Dar'ül Fünun'da verdiği Hikmet-i Tarih Dersinin Hülasasıdır Toplam 12 sayı	8 N 1279 20 L 1279	70 82	3-4
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	Sami Paşa	Devletlü Sami Paşa Hazretlerinin Rumuzü'l Hikem fi Ahlakı'l Ümem İsmiyle Mevsüm Olan Müellif-i Cedidinden Birkaç Layiha Toplam 7 sayı	23 M 1280 16 R 1280	108 328	4
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	Sami Paşa	Rumuzü'l Hikem fi Ahlakı'l Ümem; faslı sani toplam 5 sayı	7 S 1281 21 S 1281	211 215	3-4
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	Katib Çelebi	Düsturü'l Amel Islahü'l Halel Toplam 6 sayı	12 RA 1280 29 RA 1280	122 127	3-4

<i>Tasvir-i Efkâr</i>	Ebu'l Gazi Bahadır Han	Evsal-i Şecere-i Türki; Bir zat marifetiyle İstanbul Türkçesine tahvil olunmuştur. Toplam 39 sayı	14 R 1280 16 N 1280	131	3-4
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	Katip Çelebi	Bazı Mesail-i Müşkilenin Halline Dair Mizan'ül-Hak fi İhtiyarü'l Ahakk nâm telif-i fezail-i ? tab u neşrine ibda olundu	23 N 1280 3 S 1281	175 210	3-4
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	Buffon	Tarih-i Tabii Birinci cüz. Mütercim: Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi. Toplam 57 sayı	24 S 1281 26 N 1281	216 276	3-4
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	Buffon	Tarih-i Tabii cüz-i sani. Mütercim: Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi	7 Z 1281 4 R1282	286 325	3-4
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	Şefik Efendi	Meşahir-i Üdeba-yı Osmaniyeden Şefikname, Mecelle-i Nefise; 1115 senesinde zuhura gelen Edirne Vakasının tarihidir. Toplam 28 sayı	21 R 1282 15 N1282	329 362	3-4
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	...	İskenderiye Kütüphanesi'ne Dair Risale. Toplam 13 sayı	22 S 1283 12 R 1283	402 415	3-4
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	Kemal	Ruzname-i Ceride-i Havadis'e Cevap, Hatalar ve Nisyanlar	23 R 1283 3 CA 1283	418 421	3-4

<i>Tasvir-i Efkâr</i>	İbrahim Müteferrika	Usulü'l-Hikem fi Nizam'ül Ümem. Toplam 14 sayı	6 CA 1283 28 ZA 1283	422 472	3-4
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	Kemal	Devlet-i Aliye'nin Devr-i İstilasına Dair Bir Makedir. Toplam 6 sayı	6 Ş 1283 7 N 1283	443 451	3-4
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	Kemal	Ramazan Tarif-i Ahvaline Dair Mektup. Toplam 4 sayı.	11 N 1283 23 N 1283	425 455	3-4
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	Abdüllatif Sıhvacı	Hukuk-ı Mal (çeviren: Bir Zat) Toplam 36 sayı	3 Z 1283 24 CA1284	473 520	3-4
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	Garnier	İlm-i Umur-ı Maliyeye Dair Bazı Malumat. Toplam 9 sayı	25 M 1285 25 S 1285	586 599	3-4
<i>Basiret</i>	Hasan Bey	Tarih-i Cedid'in Hülâsası (Fransızcadan tercümedir)	30 Z 1286 13 S 1287	30 76	
<i>Basiret</i>	...	Afrika Seyahatnamesinden (Dr. Lonfosto'nun mektuplarının çevirisi)	1 C 1290 5 Ş 1290	986 1041	
<i>Basiret</i>	...	Hive Tarihi	26 Ş 1291 7 Z 1291	1344 1400	
<i>Basiret</i>	...	Mösyö Buffon'dan Tercüme (Nutuk-edebiyat)	21 M 1293	1737	
<i>Basiret</i>	...	Mösyö Bufon Adlı Filozofun Kitabından Tercüme "Tabiat-ı İnsan Beyanındadır"	3 RA1293 8 RA1293	1772 1776	
<i>Hadika</i>	...	Tarih-i Hükema Toplam 19 sayı	17 ZA 1286 19 B 1286	1 35	

<i>Hadika</i>	...	Tuhfetü'l Müteehhilin	23 R 1287 7 CA 1287	23 25	
<i>Hadika</i>	...	Tarih-i Hükema'dan Devam	11 Ş 1286 28 L 1286	38 48	
<i>Hadika</i>	...	Tarih-i Hükema	3 M 1287- 20 RA 1287	2 12	
<i>Hadika</i>	...	Edebiyat Kitabı	10 M 1288 1 S 1288	3 6	
<i>Hadika</i>	Rafinos	Tarih-i Rafinos	10 M 1288 29 S 1288	3 10	

2.5. KİTAP İLANLARI

“Bir ürün veya hizmeti halka tanıtmak, beğendirmek ve böylelikle sürümünü sağlamak için söz, yazı ya da resimle yapılan her türlü çaba” olarak tarif edilen ve günümüzde farklı yönleri de dikkate alındığında pek çok tanımının yapılabileceği reklam, günümüzdeki manasında, matbaanın icadından sonra basılı ve özellikle süreli yayınlar aracılığıyla doğmuş ve gelişimini sürdürmüştür (Çakır, 1997, s. 1). En genel anlamda bir haber şekli olan ilanın amacı, iletmek istediği mesajı ve reklamı yapılacak ürünün/nesnenin tanıtımı, satışı, pazarlanması da her defasında farklılık gösterir.

Avrupa’da gazetelerde ilanlara on yedinci yüzyılın ortalarından itibaren yer vermeye başlanmıştır. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde nasıl gazetenin biçiminde ve içeriğinde gelişme yaşandıysa aynı durum ilan kullanımı için de geçerli olmuş; ilanların gazeteye sağladığı maddi destek sebebiyle gazetelerin sayfalarındaki ilanlar çoğalmıştır (İnuğur, 1999, s. 79). Gazetelerdeki ilk ilanlar çoğunlukla basımevinde yayımlanan eserlerin ilanları olmuş; ilerleyen vakitlerde tüccarlar tarafından satılan malların ve bunun yanında mağazaların ilanları da çoğalmıştır. Gazetelerdeki ilan sayısının çoğalması gazetelerin artışına ve ilanlar da ilanı verilen malların satışının artmasına etki ettikçe ilanlara verilen önem artmış; on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru artık ilanlarda, ilanı verilen ürünün gravürü de basılmaya başlanmıştır (Burke, 2003, s. 104).

Osmanlı İmparatorluğu’nda yayımlanmaya başlanan ilk gazetelerden itibaren çeşitli konularda birtakım tanıtım ve pazarlama amacı güden metinler “İlan”, “İlanat” başlığı altında yer almıştır. Hem ticari kaygı hem de haber niteliği taşıyan bu metinler, bugünkü manasında reklam türü içinde değerlendirilmektedir; fakat adlandırma olarak ilan kelimesi kullanılmaktadır. İmparatorluk topraklarında, tıpkı önce yabancı dilde gazetelerin basın hayatını oluşturması gibi ilk ilanlar da yine yabancı dilde yayın yapan gazetelerde görülür. Türkçe basındaki ilanlar ise, yarı Türkçe yarı Arapça olarak Mısır’da yayımlanan ilk Türkçe gazete olarak kabul edilen *Vekayi-i Mısriye*’de rastlanır.¹⁴⁰ *Vekayi-i Mısriye*, ilerleyen zamanlarda *Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis*’te ilanların İlanat başlığı altında yer almasını örnek olarak almış ve 2 Mayıs 1846’dan sonra bu gazetede de İlanat başlığı kullanılmıştır. (Çakır, 1997, s. 47). Gayrimenkul ilanlarının çokluğunun yanı sıra Mısır’da kurulan Bulak Matbaası’nın ardından, burada basılan kitapların ilanlarına da yer verilmiştir. *Takvim-i Vekayi*’de de “Fünun” başlığı altında hem devlet tarafından belirlenen hem de özel teşebbüsle bastırılmak istenen ve *Takvim-i Vekayi Matbaası*’nda basılan kitapların ilanları görülür. Üstelik *Takvim-i Vekayi*’de kitap ilanları çoğunluğu oluşturmaktadır. Fakat dil kullanımına gelince *Takvim-i Vekayi*’deki ilanların Arapça, Farsça kelime ve tamlamalardan oluşan ağır, anlaşılması zor bir dille kaleme alındığı görülür. Başlangıçta Fünun, 16 Eylül

¹⁴⁰ Bkz. Koloğlu 2014.

1862'den sonra ise "Mevâdd-ı İlaniye" başlığında yer alan bu kitap ilanları satır sayısı ve içeriği bakımından standart bir biçimden uzak, çoğunlukla da gazetenin son sayfasındadır. *Cerde-i Havadis* ilanlar bakımından kendinden önceki gazetelerden daha farklı bir içeriğe sahiptir. Gazetenin sahibi W. Churchill hem gazetenin mukaddimesinde hem de aynı sayıda bir başka sütunda gazeteye çeşitli ilanların verilebileceğini okuyucuya duyurur. Daha önceki iki gazetede yer alan ilanlardan farklı olarak bu tutum özel ilanları gazeteye girdiği ilk örnek olur. Bundan sonra da devam edecek olan ilan geleneği içinde giyim kuşam, ev eşyası, ziraat, sağlık, ilaç, protez, doktor, gıda ulaşımına dair ilanların dışında kültürel ve sanatsal sahaya ait ilanlar da yerlerini kaybetmezler. *Ceride-i Havadis*'teki ilan metinlerinin dili, *Takvim-i Vekayi*'dekilerin aksine sade ve anlaşılır bir hal almıştır. Dini, tarihi, edebi kitapların yanında coğrafya, gezi kitapları ile sözlükler ilanı verilen kitapları oluşturmaktadır.

İlk tiyatro ilanlarına da *Ceride-i Havadis*'te rastlanır. İlanlarda tiyatronun ismi, adresi, oyunun adı verilir. Standart bir ilan metninden bahsetmek mümkün değildir. Konularında olduğu gibi yayımlanış biçimleri de birbirinden farklılık gösterir. Gazetelerde ilanların hangi sayfada olduğu da değişiklik göstermiştir. *Tercüman-ı Ahval*'le birlikte ilan metinleri sadece son sayfada değil ilk sayfada yer almaya başlamıştır. Metnin boyutu da standarttan uzak olup uzunlu kısıladır; kimi zaman birkaç satır kimi zaman bir sütun kimi zaman ayrı bir yaprak olarak basılır. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde ise ev eşyası, züccaciye, giyim kuşam, ilaç, doktor gibi ticari ilanlar azınlıkta kalmıştır. İlanların gazetedeği yeri ise son sayfanın son sütunu olarak belirlenmiştir.

Gazetelerdeki edebi hareketliliğin tespitinde kültürel sahaya dair birtakım ilanlar da önemli bir yer tutmaktadır. Bu ilanlar kimi zaman kitabevi kimi zaman kitap kimi zaman bir gazete kimi zaman da sergilenecek olan bir tiyatro eseri olabilir. Tanzimat gazetelerinde ilanlar çeşitlilik gösterse de edebiyata ve yazın hayatına katkısı bakımından kitap ilanları büyük değer taşımaktadır. İncelenen gazetelerin hepsinde kitap ilanları mevcuttur. Kitap ilanları çoğunlukla gazetenin son sayfasında yer alır; fakat hangi sütunda yayımlandığıysa değişiklik gösterir.

İlanın, *İlan* ya da *İlanat* başlığı kullanılmadan yayımlanması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. İlanların standart bir metinden uzak oluşu kitap ilanları için de geçerlidir. Gazetelerde kitap ilanları çoğunluktadır. İlanı verilen kitapların türleri de çeşitlilik göstermektedir. *Tercüman-ı Ahval*'de *Keşşaf Tefsiri*, *Buhari-i Şerif*, *Fezail-i Ramazan*, *Nüzhütü'l-Mecalis*, *Mizanü'l-Adl*, *Münacaat-ı Musa* gibi dini; *Mısır Tarihi*, *Endülüs Tarihi*, *Heyet-i Sabıka-i Kostantiniyye* gibi tarihi eserlerin ilanı çoğunluktadır. Fakat bunlara ek olarak *Nefi Divanı* gibi edebi eserlerin de ilanı sayıca az da olsa mevcuttur. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde de tarih ve eğitim konulu kitaplar ön plana çıkarken, *İbret*, *Hadika* ve *Basiret*'te roman ve tiyatro kitaplarının satış ilanları çoğalmıştır. İlanların çoğunlukla satışa çıkan bir kitapla ilgili verdikleri ilan, kitabın ismini, yazarını, hangi matbaada basıldığı bilgisi her zaman yazılmasa bile nerede satıldığı ve satış fiyatını da içermektedir. Kitap ilanlarının içinde kimi zaman başka açıklayıcı bilgilere de rastlandığı olur. Eğer satışa çıkan bir kitap daha önce gazetede tefrika edildiyse belirtilir. İlandaki kitabın yazarının diğer kitaplarının da adı anılarak tanıtıldığı ilanlara da rastlanır.

Gazetelerde yer alan kitap ilanlarının içerdiği bilgilerle dönemin matbuat hareketlerine dair sağladığı bilgi muazzamdır. Basılan kitapların türü, yazarları, basıldığı matbaa ve satış yerinden oluşan bilgilerin toplu olarak okunması halinde gazetelerin yayımlandığı dönemin edebi, kültürel ve hatta gündelik yaşantısına dair önemli bilgiler edinilebilir. Her gazeteden üç kitap ilanı seçilerek kitap ilanlarına örnek oluşturması bakımından bu ilanlar, tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, İbret, Hadika, Basiret Gazetelerinde Kitap Satış İlanları

Gazete Adı	Sayı	Tarih	Sayfa No	Kitap Adı	Yazar Adı	Kitap Türü	Yayın yeri	Satış Yeri	Fiyatı
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	1	Selh-i Z. 1278/28 Haziran 1862	3	Türkçe-Fransızca Fransızca-Türkçe Sözlük	Mösyö Belin gi	Sözlük	-	Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi	68 Frank 53 Frank
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	70	8 N. 1279/ 27 Şubat 1863	4	Telemak	Fenelon	Roman	Tasvir-i Efkâr Matbaası	Bayezid'de Ciltçi Ali Efendi ve Sahaf Said Efendi'nin Dükkanları	Ciltli 30 Ciltsiz 25 kuruş
<i>Tasvir-i Efkâr</i>	546	27 Ş. 1284/ 24 Aralık 1867	4	Muhayyelat-ı Aziz Efendi	Giritli Ali Aziz Efendi	Roman		Okçular başında 33 numaralı kıraathanede ve kağıtçılarda İzmirli hacı hafız Efendi'nin ve sahaf çarşısında ... hacı Mehmed Efendi'nin hakkaklar içinde Ahmed Efendi'nin ve bağca kapısında İrani hüsn Ağanın dükkanları	Ciltli 25 Ciltsiz 20
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	485	28 ZA 1280	2	Tâcü't Tevârih 2. cilt	-	Tarih	-	Tercüman-ı Ahval Matbaası	Elli kuruş
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	489	9 Z 1280	2	Mecmûa-i Tesâvir-i Osmaniyye	Ârif Paşa	Kültür tarihi	-	Sahafar içinde miri sahafî Reşdidde Efendi'nin dükkânında ve Beyoğlu'nda	-

								Mevlevihan e'nin karşısında Vik nam kitapçıda	
<i>Tercüman-ı Ahval</i>	495	27 Z 1280	2	Endülüs Tarihi	-	Tarih	Tercüman-ı Ahval Matbaası	Tercüman-ı Ahval Matbaası ve Sahaf Çarşısında Hacı Said Efendinin dükkânında	Elli beş kuruş
<i>Hadika</i>	4	25 RA 1290/10 Mayıs 1873	4	Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat	Şems ettin Sami	Roman			Her cüz iki kuruş
<i>Hadika</i>	49	6 ZA 1287	384	Kava'id-i Osmaniyye		Gramer		Matbaa-i Mezkûre	Elli dört kuruş
<i>Hadika</i>	51	20 ZA 1287	408	Tercüme-i Âhvâl-i Hoca Hafız-ı Şirazi		Biyografi		Hakkaklar Çarşısında Sahaf Bekir Efendi'nin dükkânında	Yetmiş para
<i>İbret</i>	5	16 CA 1288	2	Hazine-i Fünûn	Mustafa Hami Paşa	Tıp	İzzet Bey Matbaası	Matbaa-i Mezkûrde ve Sahaf Ahmed Efendinin ve Bahçekapısında Tönbekücü Hasan Ağanın, Kazancılar Yokuşunun üst başında mücellit dükkânlarında	Sarı kâğıtlı sı üç çâr yek sim mecid iye ve beyaz kâğıtlı sı on beş kuruş
<i>İbret</i>	7	5 Şubat 1278	2	Suizan ve Esaret Gençlik ve Teehhül Felsefe-i Zenân Gönül ve Mihnetkeşan	Ahmet Mithat Efendi	Hikâye	---	---	Yedi kuruş

<i>İbret</i>	25	7 Mart 1288	3	Nevadir üz Zürefâ				Sahâflarda Hacı Hasan ve Hakkaklar a Ahmed Efendinin dükkanları nda	Elli kuruş
<i>Basiret</i>	269	1 ZA 1287/ 12 Kanunisani 1286	4	Tercüme-i Manzume	Şinasi Efend i	Tercüm e şiir		Tasvir-i Efkar Matbaasın da ve ve Hakkaklar a Bekir Efendi'nin dükkanları nda	Beş kuruş
<i>Basiret</i>	136 4	20 N 1291 18 Teşrinievvel 1290	4	Vuslat yahut Süreksiz Sevinç	Ekre m Bey	Üç fasıl tiyatro faciası		Bahçekapı sı ve Köprübaşı Kitapçılarını da	-
<i>Basiret</i>	690	28 CA1289	4	Ecel-i Kaza	Tevfik Bey	Tiyatro			

2.6. MATBUAT HAKKINDA YAZILAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun on sekizinci yüzyılda kültürel sahada yaşadığı önemli bir gelişme matbaanın faaliyete geçmesidir. Matbaanın kurulmasıyla aktif olarak kitap basımına başlaması arasında geçen uzun süreden sonra, on dokuzuncu yüzyılda basım faaliyetleri kademeli olarak artış göstermeye başlamıştır. Üstelik sadece kitap basımı değil aynı zamanda gazeteciliğin doğuşu ile gazeteler de basılmaya başlanır. Matbaanın aktif olarak kullanılmadığı zamanlardan daha hareketli bir görünüm arz eden basım faaliyetlerinin içinde; sahipleri çeşitlenerek artan matbaa sayıları, -o güne gelene kadar ki süreçte pek rastlanmayan bir durum olarak- din dışı eserlerin basımındaki artış, gazetelerin haftalık çıkış aralığının zaman ilerledikçe günlüğe doğru dönmesi yer alır. Çok çeşitli kitapların ve gazetelerin basıldığı ortamda yayımlanan tüm yayınlar sosyal, kültürel, siyasi vs. hemen her alanı da etkilemektedir.

Tanzimat devrinin basım faaliyetleri bilinçli bir çabanın ürünü olup matbaanın varlığına, kitaba ve gazeteye; imparatorluğun Avrupa medeniyetinin yükseldiği noktaya yükselerek, her alanda ulaşılması planlanan kalkınma fikirlerinin gerçekleştirilmesine aracı olacağından dolayı, ayrıca önem verirler. Matbaayı, kitap basımını, gazeteyi bir okul olarak görerek topluma bir fayda sağlamanın yollarını ararlar. Halkın eğitimi için, yeni bir dil, yeni bir edebiyat ve yeni bir fikir dünyası yaratmak için kullandıkları matbaa ve gazete hakkında da gazetelerde yazılar yazarlar. Matbaa, gazete ve gazetecilik üzerine kaleme alınan yazıların sayıları çok fazla olmasa da o devir için popüler bir konu görünümü arz etmektedir. İncelenen gazetelerde tespit edilen gazete-gazetecilik ve diğer taraftan matbaa üzerine yazılanlardan, yazarların bu unsurları ne denli önemsedikleri ve bu konularda daha çok insanın bilgilenmesini istedikleri sonucu doğmaktadır.

Gazetenin ve matbaanın işlevinin büyüklüğü ve kıymetinin yanında devlet tarafından denetime tâbi tutulması bir başka basım faaliyetinin Osmanlı toplumundaki başka bir yönünü oluşturur. Müteferrika'nın matbaayı kurduğu

dönemde, matbaanın kuruluşu ve araç gereçlerinden basılacak kitaplara kadar her şeyin devletin kontrolünde olduğu, basım işleri için oluşturulmuş özel bir denetim mekanizmasının bulunmadığı bilinmektedir. Matbaanın ve matbaada basılan her ürünün denetlenmesi gereği on dokuzuncu yüzyılda, matbaanın aktif olarak kullanılmaya başlanmasıyla devlet tarafından matbaa ve kitap basımına ilerleyen yıllarda da gazete neşrine kadar geniş bir alanı kapsayacak düzenlemeler yapıldığı görülür. Bunların ilki 1857'de yayımlanan Matbuat Nizamnamesi'dir. Matbaa ve litografya açmak için de kitap, risale vs. bastırmak için de Meclis-i Maaarif ve Zaptiye Nezareti gibi devletin belirli birimlerine başvurmak ve izin almak zorunluluğu bu tarihten sonra bu nizamname ile belirlenmiştir. Bu düzenlemede basın ile ilgili herhangi bir bilgi yer almaması da, 1864'te Matbuat Nizamnamesi'nin düzenlenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Buna ihtiyaç hissedilmesinin sebebi ise 1860'tan sonra özel teşebbüsle varlık göstererek *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkâr* gazeteleriyle gelişmeye başlayan basın hayatını kontrol altına alma isteğidir. Bu nizamnameye göre kitap basmak, matbaa açmak için alınan izinler gibi, artık gazete çıkarmak için de devletten izin alınması şartı koşulmuştur.¹⁴¹ Nizamname ile gazete neşrine dair bir takım kurallar ve yasaklar getirilmiştir. Bunlara uyulmadığı takdirde verilecek cezalar da belirlenmiştir. Her ne kadar bu metinde yer alan kurallarda sansüre dair bir belirti olmasa da kurallara uyulmadığı takdirde ağır cezaların uygulanacağı bilgisi, örtük bir sansürün varlığını düşündürmektedir.¹⁴²

Matbuat Nizamnamesi'ni 1867'de Sadrazam Âli Paşa tarafından yayımlanan Âli Kararname takip eder.¹⁴³ Gazete sayısının artması ve başta Namık Kemal ve Ali Suavi gibi isimlerin gazetelerde meşrutiyet ve hürriyet kavramlarını sıkı sıkı savunup, devletin siyasi ve ekonomik kararlarını, işleyişini eleştiren yazılar kaleme almaları; basın organlarının daha da sıkı bir denetim altına alınması gerektiği fikrini doğurur. *Tasvir-i Efkâr*, *Muhbir* ve *Vatan* gibi gazeteler bu sebepten dolayı kapatılan gazeteler olurlar.

¹⁴¹ Nizamname metni için bkz. Kudret 1977: 87.

¹⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Koloğlu 1985.

¹⁴³ 1867'de yayımlanan Âli Kararname metni için bkz. Kudret, 1997, s. 99.

Devletin baskısına ve engellemelerine karşın fikir gazeteciliğinden ve doğru bildikleri yoldan ayrılmadan gazeteciliğe başlarına ne gelirse gelsin devam eden yazarlar, daima gazetenin, kitabın, matbaanın toplum için eğitici bir güç olduğuna inançlarını yitirmezler. Yazdıkları yazılar ve yaptıkları haberler üzerine gördükleri baskı sebebiyle de bu durumu sık sık yazılarında işlerler. Bu yazılar Türk basım faaliyetlerinin on dokuzuncu yüzyıldaki görünümünü apaçık göstermesi bakımından çok kıymetli tarihi belgelerdir.

Tercüman-ı Ahval, *Tasvir-i Efkâr*, *İbret*, *Hadika* ve *Basiret* gazetelerinde, gazete ile gazetecilik ve matbaa ile kitap basımı üzerine yazılan yazıların iki alt başlık altında, yukarda bahsedilen konular çerçevesinde tasnif edip okumak mümkündür.

2.6.1. Gazete ve Gazetecilik Hakkında Yazılar

Gazetenin tanımı, doğuşunun ve gelişiminin tarihi üzerine ilk yazılan yazı Şinasi'nin çıkarmış olduğu *Tercüman-ı Ahval*'in ilk sayısının ilk sayfasında yer alan "Tefrika" başlıklı bölümde soru cevap yönetimiyle gazete ve matbaa üzerine üç soru sorulup hemen arakasından cevabı verilir. "Gazete ve jurnal ne demektir?, Fenn-i tıbaat yani basmacılık ne zaman icat olunmuştur?, Gazete veyahut jurnal ne vakit zuhura gelmiştir?"¹⁴⁴ Bu sorular, Şinasi'nin gazetenin Mukaddimesi'nde de gazetecilik adına okuyucunun gözünde çizdiği resmin devamı niteliğindedir. *Tercüman-ı Ahval*'in Türk gazeteciliği için yeni bir başlangıç olması için çalışan Şinasi'nin amacı; matbaanın, kitap basımının ve gazetelerin Osmanlı toplumuna getireceği faydanın bir an önce fark edilerek medeniyete ulaşma yolunda çalışmaların hız kazanmasıdır.

İncelenen gazetelerin tümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni yeni gelişmeye başlayan gazeteye ve dolayısıyla gazeteciliğe dair yazılan yazıların çoğu bilgilendirici metinlerdir. Gazetelerdeki bu yazılar, özellikle gazetenin

¹⁴⁴ ..., "Tefrika", Syı:1, 6 RA. 1277, s.1.

tanıtımından başlayarak gazetecilik mesleğine kadar uzanan, geniş bir alanı kapsayan yazılardır. Ayrıca tanımlamadan başka Avrupa'da ve Osmanlı'da gazetecilik faaliyetleri de yazıların konuları arasındadır. Bilgilendirici metinlerin dışında kalan bir diğer grup yazı, gazeteler arasında yaşanan polemiklere dayanmaktadır. Gazetelerin karşılıklı tartışmaları da çoğunlukla yapılan yanlış sonucu yanlış yolda olduğu düşünülen gazetenin, gazeteciliğinin sorgulandığı, eleştirildiği, doğru bulunmadığı durumlardan üretilmiştir. Bir tartışma olmaksızın da gazeteler birbirlerini gazete ve gazetecilik unsurlarının doğru bilinmesi ve uygulanması hususunda uyarıcı, eleştiren yazılar yazmıştır. Son olarak bu gruba girebilecek olan bir diğer yazı grubu, gazetelerin mukaddimeleridir. Gazetelerin basın hayatına başladıkları gün ilk sayfada ilk sütunda yer alan mukaddimeler, gazeteciliğe dair prensiplerin açıklandığı, kendinden önceki gazeteciliğin de değerlendirildiği metinler olarak önem taşır. İncelenen gazetelerden gazete ve gazetecilik üzerine yazılmış yazılardan bazıları seçilerek tabloda listelenmiştir:

Tablo 4. Gazete ve Gazetecilik Hakkında Yazılar

Yazar Adı	Başlık	Gazete Adı	Sayı	Tarih	Sayfa
...	Tefrika (Gazete ve matbaa üzerine)	Tercüman-ı Ahval	1	6 R. 1277	1
...	"La Türki ile Hakayikü'l-Vekayi Gazetelerine Dair	İbret	115	14 M. 1290 1 Mart 1289	1
Kemal	Gazetecilik Üzerine (başlıksız yazı)	İbret	106	3 Z. 1289 21 Kanun-ı sani 1288	1
Hey'et-i Tahririye	Gazetecilik	İbret	105	2 Z. 1289 20 Kanun-ı sani 1288	1-2
Kemal	İfade-i Mahsusa; İbret'e Dair	İbret	101	26 ZA. 1289/14 Kanun-ı sani	1
Kemal	Gazeteciliğimiz ve Kararname-	İbret	97	21 ZA. 1289/8 Kanun-ı sani	1

	i Ali'ye Dair- Gazete Muharrirliđi				
B. M.	Türkçe Matbu'ât	İbret	94	16 ZA. 1289/ 3 Kanun-ı sani 1288	1-2
B.M.	Başyazı; İbret'in Yayın Politikası	İbret	81	27 L. 1289/ 16 Kanun-ı evvel 1288	1-2
B.M.	Međer Hakayık Hala Çıkıyor İmiş	İbret	32	14 Ş. 1289/ 4 Teşrin-i evvel 1288	1-2
Reşad	Hakâyıkü'l- Vekâyi Hulûskârlık Demek İmiş?	İbret	16	28 R. 1289/22 Haziran 1288	2
Tevfik	Göz Önünde Bir İbret	İbret	15	27 R. 1289/21 Haziran 1288	2-3
...	Şark'ta Matbuat	İbret	10	20 R. 1289/14 Haziran 1288	2
Kemal	Cevap; Bazı Basın Mevzû'larına Dair	İbret	15	27 R. 1289/21 Haziran 1288	2
Nuri	Gazetecilik	İbret	1	7 R. 1289/ 1 Haziran 1288	2
Tevfik	İfade-i Mahsusa; Hadika'ya Dair	Hadika	6,	15 N. 1289	1.
N.K.	Matbuat-ı Osmaniye	Hadika	8	18 N. 1289	1-2
Yine Evvelki Osmanlı	Hadika Gazetesi Muharrirliğine Mektup	Hadika	21	10 L. / 11 Kanun-ı evvel 1289	2
...	Ziya Paşa ve Hürriyet Gazetesi	Basiret	48	2 M. 1287 / 23 Mart 1286	3-4
...	Avrupa ve Osmanlı Gazeteleri	Basiret	54	10 M. 1287 31 Mart 1286	3
...	Avrupa'da Gazeteler ve Gazetecilik	Basiret	88	30 S. 1287 19 Mayıs 1286	2-3.

...	İzmir'de Fransız ve Yahudi Matbuatına Karşı Türkçe Bir Gazete Devir	Basiret	723	8 B. 1289 30 Ağustos 1288	2
...	Gazetecilik Zillet midir?	Basiret	727	13 B. 1289 4 Eylül 1288	2-3
...	Vilayet Gazetelerine Halisane Bir İhtar	Basiret	732	18 B.1289 9 Eylül 1288	2
...	Gazetecilik Ne Müşkil Sanat İmiş	Basiret	734	21 B.1289 12 Eylül 1288	2-3
...	Gazetelerin Vazifeleri	Basiret	742	30 B. 1289 21 Eylül 1288	1-2

Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nda gazeteciliğin başlangıcını, gazeteler ve gazetecilik ile ilgili gelişmeleri İbret gazetesinde "Türkçe Matbuat"¹⁴⁵ adlı yazısında değerlendirir. Bu yazısında Namık Kemal, gazetelerde gazete ve gazetecilik üzerine çeşitli vesilelerle kaleme alınan diğer yazılarda önemli bir yer tutan noktalara değinmiştir. Matbuatın önemi ve değerini vurgulayarak Avrupa'nın birkaç asır evle basım faaliyetlerine başladığından, Osmanlı'dan daha ileri bir medeniyete sahip olduklarını vurgular. Osmanlı İmparatorluğu'nda matbaanın gelişimini ve gazeteciliğin başlangıcını kısaca anlatır. Türk gazeteciliğinin başlangıcında Tercüman-ı Ahval'in ve özellikle Tasvir-i Efkâr'ın yer aldığını ve Şinasi'nin kıymetini ve başarısını o dönemde tespit eder.

Bu hale ve muahharan tesis ettiği Tasvir-i Efkâr'ın gerek serbesti-i matbuata ve gerek edebiyatımıza ettiği hizmetlere nazaran merhum mülkümüzde neşriyatın mucidi ve lisan-ı edebin müceddidi addolunur (s.1).

Hükümetin çeşitli nedenlerle gazeteler ve gazeteciler üzerinde kurduğu baskıyı, o günlerde (yazılan yazıların uygunluğunun sorgulanması, devlet büyüklerince yazıların denetlenmesi, gazete kapatma, kapanan gazetenin tekrar açılmasına müsaade etmeme gibi) yaşanan olaylardan örnekler vererek somutlaştırır. Gazetenin gelişmeye ve ilerlemeye katkısı, çeşitli alanlarda topluma sağladığı

¹⁴⁵ Namık Kemal, "Türkçe Matbuat", İbret, 94, 16 ZA. 1289, s.1-2.

faydası ortadayken, hükümetin yürüttüğü baskı politikasını sorgular. Namık Kemal'in bu yazısında dile getirdiği fikirlerinden en önemlilerinden biri de gazetenin edebiyata ve dile büyük bir katkıda bulunduğudur.

Bu mülke gazeteler fena hizmet etmedi. Gazeteciliğin zuhurundan evvel sıfatla mevsufun musabakatini bilenler mülkün en büyük üdebasından madud idi. Bugün Osmanlıların bir lisan-ı edebi varsa gazeteler sayesinde. (...) Devlet bir muntazam Encümen-i Daniş açmış olsaydı belki edebiyatın terakkisine gazeteler kadar medar olamazdı. Herkese senelerce politika dersi talimine çalışsaydı belki efkar-ı umumiyeeye gazeteler kadar hizmet edemezdi.

Baş Muharrir imzasıyla yayımlanan Namık Kemal'in bu yazısında Türk basın tarihi için önemli veriler mevcuttur. Yazarın değinidiği konular ve yorumları gazetenin işlevinin sınırlarının ne kadar geniş olduğunu; tüm alanlardaki gelişmelerin yanı sıra edebiyatın gelişimi için de öneminin ne kadar fazla olduğunu gösterir.

2.6.2. Matbaa ve Kitap Basımı Hakkında Yazılar

Bu başlık altında da incelenen gazetelerde, matbaa ile ilgili tüm süreçlerin de gazete ve gazetecilikte olduğu gibi dikkatleri üzerine topladığı söylenebilir. Gazetelerde matbaanın ne olduğu, nasıl icat edildiğine dair hakkındaki tarihi bilgi ve kullanılan matbaa araç-gereçleri bakımından yazılan yazılar, matbaa ile çok geç tanışan Osmanlı toplumu için çok önemli bilgilerdir. Matbaa hakkında yazılan bu yazılardan hareketle; matbaa, geç kullanılmaya başlanmış olmasına rağmen hem toplum hem yazarlar tarafından kolayca benimsenmiş, önemi hemen anlaşılmıştır. Bunu takiben matbaanın yaygınlaşması, daha çok eser basılması için çaba gösterilmesi söz konusu olur. Matbaa ile ilgili yazılan yazıların temelindeki matbaayı tanıtmaya sebebi de aslında buradan kaynaklanmaktadır.

Matbaanın olduğu kadar basılı edebiyatın da değerlendirildiği gazete yazılarında çoğunlukla, Kararname-i Âli'nin yayımlanmasının ardından matbaanın işlevinden ve tanıtılmasından ziyade, devlet tarafından basım faaliyetlerinin kötü yönde etkilenmesine sebep olan baskı politikası eleştirilmiştir.

Tablo 5. Matbaa ve Kitap Basımı Hakkında Yazılar

Yazar Adı	Başlık	Gazete Adı	Sayı	Tarih	Sayfa
Hafız Hüseyin Efendi	Mürekebbe Dair Verilen Malumat	Tasvir-i Efkar	130	10 Rebiülahir 1280	3-4
...	Sanat-ı Tıba'atın suret-i İcadı ve Zuhuru Beyanındadır	Tercüman-ı Ahval	27	15 L. 1277	3-4
Şinasi	Yasaklanması Gereken Kitap ve Resimler	Tasvir-i Efkar	45	17 Teşrinisani 1279	
Kemal	Tıba'at Hakkında	Tasvir-i Efkar	448	24 Ş. 1283	1-2.
Kemal	Müellifler Neden Meyus Olacak?	İbret	103	29 ZA. 1289 16 Kanun-ı sani 1288	1-5
Kemal	Matbaa ve Matbuat Nizamnameleri	İbret	129	4 S. 1290/ 21 Mart 1289	1
Kemal	Gene Kitap Neşri ve Sansürü Meselesi: İbret'in 103. Numrosundaki mufassal makaleye atfen	İbret	110	8 Z. 1289/25 Kanun-ı sani 1288	1
Faik	Kitap Tab'ına Dair	İbret	109	7 Z. 1289/26 Kanun-ı sani 1288	1-2
Kemal	"Kitap İntişarı ve Matbuat Nizamnamesi Hakkında	İbret	103	29 ZA. 1289/17 Kanun-ı sani	1-4
Kemal	İzinsiz Kitap Neşri Hakkında Bu Numroya Dercini Vaadettiğimiz Mülahaza	İbret	101	26 ZA. 1289/14 Kanun-ı sani	1
Kemal	Kitap Sansürü Meselesi	İbret	98	22 ZA. 1289/9 Kanun-ı sani	1

...	Kütüphaneler Hakkında İhtar..	Hadika	41 48	2 N. 1287 28 L. 1287	326- 327 383
...	Sanat-ı Matbuata Dair Mühim Bir Maddedir	Hadika	30	16 C. 1287, 28 Ağustos 1286	232- 234.
...	Matbuat ve Hakkaklara Dair	Hadika	3	1 Z. 1286 20 Şubat 1285	21
....	Kitaplarımızın Usûlü ve Kamûsü'l- 'Âlâm	Hadika	4 6 9 10 11 14	25 RA. 1290/ 22 Mayıs 1873 27 RA. 1290/ 24 Mayıs 1873 1 R. 1290/ 28 Mayıs 1873 2 R. 1290/ 28 Mayıs 1873 4 R. 1290/ 31 Mayıs 1873 8 R. 1290/ 4 Haziran 1873	1-2 1-2 1-2 1-2 2-3 2-3
Tevfik	Ruhsatsız Kitap Basımı...	Hadika	54	27 ZA. /27 Kanun-ı sani 1289	3
Tevfik	Ruhsatsız Kitap Basımı Yasağına Dair	Hadika	53	25 ZA. /25 Kanun-ı sani 1289	2
...	Basın Yayın Hakkında	Hadika	47	16 ZA. /16 Kanun-ı sani 1289	1
Sadullah	Kararname-i Âli ve Bâb-ı Âlî Nezaret-i Celile-i Matbuat Kalemi	Hadika	47	16 ZA. /16 Kanun-ı sani 1289	1

Tevfik	Matbuat Kaleminden Gönderilen Beyannamedir	Hadika	44	13 ZA. /13 Kanun-ı sani	1
...	Şark Hakkında Rusya Matbuatı	Hadika	37	3 ZA/ 2 Kanun-ı sani 1289	3
N.K.	Matbaa-i Amire	Hadika	24	15 L. / 17 Kanun-ı evvel 1289	1-2
...	Litografya Sanatı	Hadika	43	16 R. 1287	338-339
....	Kağıt İmalatının Tarifi	Hadika	5	25 M. 1288/ 1 Nisan 1287	70-72
...	Matbuat	Basiret	585	20 M. 1289 18 Mart 1288	1
	Levant Herald'dan Tercüme "Matbuat-ı Osmaniyye ve İttihad-ı İncil"	Basiret	1445	4 M.1292 30 Kanunisani 1290	3

Hükümet tarafından kitap basımı ve gazete neşri üzerine yürütülen baskı politikasının, Batı'nın eleştiri geleneği ile tanışmış Tanzimat aydınları tarafından kolayca kabul edilmesi beklenemez. Gazetelerin çoğalmaya başladığı ilk yıllarda matbaayı tanıtmak gayesinde olan aydınlar zamanla kaleme aldıkları yazıların ve kitapların hükümet tarafından sıkı bir sansüre uğratılmasına karşılık bu uygulamaları eleştirmeye ve tartışmaya başlarlar. Toplumun kalkınması ve ilerlemesi yolunda elinden gelen her şeyi yapan Namık Kemal, bu ilerlemede matbaanın ve kitap basımının, okuma yazmanın vazgeçilmez önemini farkında olan diğer aydınlar, yazarlar gibi hükümet tarafından basım faaliyetleri üzerinde uygulanan baskıyı eleştirmekten geri durmaz. *Hadika* gazetesinde, kendi kitabı *Evrak-ı Perişan* ile Ahmet Mithat Efendi'nin *Dağarcık*'ının yasaklandığını ve basılmasına müsaade edilmeyeceğini öğrenmesi üzerine kaleme aldığı başlıksız bir yazısında¹⁴⁶ Matbuat Nizamnamesi'nin ardından çıkarılan Matbaalar nizamnamesini ve kitapların yasaklanmasını sorgular. Bu sorgulamayı *Evrak-ı*

¹⁴⁶ Namık Kemal,(...), *İbret*, sayı:99, 23 ZA. 1289/ 10 Kanun-ı sani 1288, s.1.

Perişan'ın içeriğinden hareketle başlatır. Üç yüzyıl önce vefat etmiş bir kişinin biyografisinin ne gibi sakıncalar içeriyor olabilir ki, kontrole ihtiyaç duyulsun diyerek fikirlerini söylemekten çekinmez. Basılacak kitapların sorumluluğunun ve izin yetkisinin bulunduğu Maarif Nezareti'nde yaşanan aksaklıklar, devletin yetkili olarak gösterdiği kurumun gazetelerde açıkça ve sert bir üslupla eleştirilebiliyor oluşu, durumun kötülüğünün anlaşılabilmesi için önemlidir. Maarif Nezareti'ne yüklenen sorumluluğun fazla oluşunu ve bu sorumluluğu yerine getiremeyişi çevresinde yaşanan örneklerden hareketle birtakım nedenlere bağlar. Kitap yasağı uygulamasının kendi içindeki çelişkiyi de gözler önüne serer; bu yasakla kitap basımı gazete yayımlamaktan daha zor bir hal almıştır. Basılacak kitapların kontrol edilmesini de kitapların basımının yasaklanmasını da yaşadıkları çağda hiç olmaması gereken bir durum olarak görür. Maarif Nezareti'nin yazılan kitapları kontrol etmek ya da kitapların basımını yasaklamak yerine eğitim konusuna eğilmesini tavsiye eder. Bu tavsiyeyi on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra hala yıllarca okula gitmesine rağmen hecelemeden okumayı başaramayan çocukları ve rüştiyeden mezun olmasına rağmen kurallı, düzgün bir şekilde fikirlerini aktarabildiği bir yazı yazamayan gençleri örnek gösterir.

Namık Kemal'in okuryazarlığa, kitap basımına, gazete yayımına verdiği önem eğitimi de dil kullanımını da doğrudan etkileyecek unsurlardır. Yazarın bilinçli bir şekilde edebi eserlerinde ve özellikle de gazetelerde yürüttüğü çalışmalar sahip oldukları çok yönlü yapılarının birleşmesi ile sosyal ve kültürel alanda yaşanacak kalkınmanın ilk adımları olarak kabul edilmelidir.

2.7. DİL HAKKINDA YAZILAR

Eski Anadolu Türkçesi veya Beylikler Dönemi Türkçesi diye adlandırılan XV. yüzyıla kadarki süreçte halkın kolaylıkla anlayabileceği bir dille eserler kaleme alınırken bu tarihten sonra sanat dili olan Farsça ve bilim dili olan Arapçanın etkisi ile halk dili ve sanat dili arasındaki mesafe açılmıştır. Sanat gücünü göstermek isteyen Klasik dönem şairleri, Farsça gramer kurallarını kullanarak yabancı söz ve söz öbekleriyle uzun terkipler oluşturmaya başlamalarının sonucunda dil doğal

yapısından uzaklaşmıştır. Bu noktada devletin gücünün de en üst seviyede olduğu ve şaşalı yaşamın ancak şaşalı cümlelerle sunulabileceği düşüncesinin hâkim olduğunu da unutmamak lazımdır. Şiirler kadar fermanlar da ağır bir dille kaleme alınmıştır.

Devletin siyasî akıl ve zihniyette ve bununla ilişkili olarak devlet yönetiminde meydana gelen değişimle birlikte dilde gelişen bu başkalaşım, bir zaman sonra yine aynı nedenlerle tam tersi istikamete doğru gelişmiştir. 18. yüzyılda değişen siyasal ve sosyal yapının yansımaları yine dilde başkalaşıma neden olmuş; daha dünyevî, bilgiye dayalı ve halka yakın bir dil kullanılmaya başlanmıştır. Bu rota değişikliğinin asıl nedeni tabii ki devletin yüzünü Batı'ya dönmesi ile ilişkilidir. Artık Batı'nın askeri, siyasal ve kültürel söz varlığına ihtiyaç vardır.

Bu ihtiyacın somut ürünleri, III. Selim zamanından itibaren kendini göstermeye başlamıştır. Mütercim Asım'ın Farsçadan yaptığı *Burhan-ı Kâti'* adlı lügat çevirisi ve II. Mahmud'a sunduğu *Kâmûsu'l-Muhît* tercümesi Tanpınar'a göre hakikî Türkçeye doğru en umulmadık bir zamanda büyük bir adım atılmasına neden olmuştur (Duman, 2012, s. 222).

Dilin sadeleşmesi konusunda en önemli girişimler Tercüme Odası, Encümen-i Daniş ve Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye tarafından gerçekleştirilmiştir. Tercüme Odası, Batı diline ait kavramların Türkçe'ye girişinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Encümen-i Dâniş'in faaliyetleri arasında Cevdet Paşa'nın başrolü oynadığı dil çalışmalarını ve Fuad Paşa ile birlikte yazdıkları gramer kitabı *Kavânîn-i Osmânî* ile kendisinin yazdığı *Târîh*'i sayılabilir. Encümen-i Dâniş ayrıca Türkçenin sadeleştirilmesi doğrultusunda aldığı kararlar ve ortaya koyduğu uygulamalarla, Türkçenin Arapça ve Farsçadan arındırılması çabalarına öncülük etmiştir. Önce dilde sadeleştirme ve Arap harflerinin daha kolay yazılabilmesinin yollarını araştırmak (Akif Paşa, M. Reşid Paşa, Cevdet Paşa gibi) şeklinde kendini gösteren dil faaliyetleri, Arap harfleriyle soldan sağa yazı icadı çalışmaları (Hoca Tahsin Efendi), Arapça ve Farsçadan dili arındırma faaliyetleri ile devam etmiş ve sonunda Arap harfleri ve yazısının cehaletin artmasına yol açtığı

şeklindeki düşüncelerin (Münif Efendi 1828-1894) ortaya çıkmasına ve nihayet Avrupalılardan etkilenecek Latin harflerine geçilmesi doğrultusunda görüşler serdetmeye yol açmıştır (Okumuş, 2002, s. 224). Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye derneğinin yayın organı olarak çıkan Mecmua-i Fünûn'un da (1862) ilk sayısında Münif Efendi, mecmuanın herkesin anlayacağı surette sehlü'l-ibâre olmak üzere çıkacağını ifade etmektedir (Duman, 2012, s. 165).

Bilgiyi halkın düzeyine indirme çabalarıyla Tanzimat Devleti, Tanzimat politikasına bağlı olarak bilgileri halka yaymak ve bu yolla halkı kendilerine tâbi kılmak, Batılılaşma çerçevesinde gerçekleştirmeyi hedeflediği ve yeni ambalaj ve reformlar içinde sunmaya çalıştığı yenilikleri, halka kabul ettirmek, Batılı tarzın yaygınlaştırılması sırasında ortaya çıkan veya çıkması muhtemel direnç ve itirazları kırıp etkisizleştirmek, Ulema'nın bilgi ve ilim gücüyle halk üzerindeki etkilerini zayıflatmak ve dolayısıyla yönetimdeki ağırlıklarını azaltmak olarak özetlenebilecek bir dizi birbirine bağlı planları gerçekleştirmek amacını taşımış olabilir (Okumuş, 2012, s. 225). Tanzimatçılar bu amaçlar doğrultusunda eğitim kurumlarını ve gazeteleri kullanmışlardır.

Pertev Paşa, Münif Paşa, Kâmil Paşa ve Akif Paşa Tanzimat Devri dil hareketinin önemli isimleridir. Bu aydın devlet adamları sade dil hareketinin temelini atmışlar; onlardan sonra Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi yazarlar da dili yeniden inşa etme çabasında olmuşlar, bu amaca bağlı olarak eserler yazmışlardır. Bu plânlı değişim anlayışı içinde, yazı dilinin sadeleşmesi hususunda ilk girişimler Mustafa Reşit Paşa tarafından başlatılmıştır. Tanzimat hareketinin öncüsü olarak Paşa yeni ortaya konan siyasî düşüncenin halka anlatılabilmesi ve maarifin halk arasında kolayca yayılabilmesi için edebî ve bilimsel eserlerin herkesin anlayabileceği bir dille yazılması gerektiği üzerinde durmuş ve bunun gerçekleşmesi için gayret göstermiştir. M. Reşit Paşa'nın yenileşme çalışmalarını bizzat yönlendirmek yanında, bu alanda yapılacak çalışmalara siyasî ve fizikî ortamlar hazırlaması, gayret gösterenleri teşvik etmesi dilde yenileşme anlayışının canlanmasına vesile olmuştur. Bu husustaki en önemli hizmeti de

bilimsel çalışmalarıyla dilde yenileşme çalışmalarının öncülerinden olan Ahmet Cevdet Paşa'yı yetiştirmiş olmasıdır (Duman, 2012, s. 165).

Gramer kitaplarının¹⁴⁷ Batılı anlayışla hazırlanması da dil konusundaki reformist tavrın bir göstergesidir. Cevdet Paşa ve Fuad Paşa'nın *Medhal-i Kavâ'id* adıyla hazırladıkları (1850) ve sonra *Kavâid-i Osmâniyye* adıyla Encümen-i Daniş'in açılışı sırasında Abdülmecid'e sundukları (1865) kitap neşredilen ilk dilbilgisi kitabıdır. Abdurrahman Fevzi Efendi'nin ölümünden sonra 1882'de basılmış olan *Mikyâsu'l-Lisân Kıstâsu'l-Beyân* adlı gramer kitabı, Abdullah Ramiz Paşa'nın *Emsile-i Türkiyye'si* (1866), Ali Nazîmâ'nın *Muhtasar Lisân-ı Osmânî* adlı dilbilgisi kitabı (1884) da bu sahada hazırlanan önemli eserlerdir. Bu noktada dilin sadeleşmesinin eğitim cephesindeki en önemli hamlelerden biri de Mehmet Rüştü Bey'in hazırladığı *Nuhbetü'l-Effâl* adlı Türkçe okuma-yazma kitabıdır. Geleneksel elif-ba cüzlerinden farklı olan bu kitabı, ilkokullarda okutulmak üzere hazırlanan başka kitaplar da takip etmiştir. Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanî* (1888/89) adlı sözlüğü başta olmak üzere *Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl* (1852), *Hikmet-i Târîh* (1863), *Şecere-i Türkî*, *Fezleke-i Târîh-i Osmanî* (1869) adlı eserleri de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Gazeteler, Türk dilinin sadeleşmesinden ve yazı dilinin oluşumundan başka Batılı terim ve kelimelerin Türkçeye girmesinde, Türk dilinin değişiminde önemli rol oynamışlardır. Bu dönemlerde özellikle gazeteler vasıtasıyla abluka, konstitüsyon, banka, kavânîn-i mevzûa, borsa, liberaller, radikaller, poliçe, serbestiyet, nutuk, muzika, meclis, millet meclisi, ihtilal, cumhur, cumhuriyet, cumhur reisi, parlamento meclisi, müttefik, isyan, imtiyâzât gibi kelimeler yavaş yavaş bugünkü anlamlarında Türkçede kullanılmaya başlanmışlardır. (Okumuş, 2012, s. 226)

Münif Paşa'nın *Ceride-i Havadis*'te kaleme aldığı yazılarının yanı sıra *Mecmua-i Fünun*'da aktardığı yazılarda sade bir dil anlayışını benimsediği açıkça görülmektedir. Süreli yayınlarda dilin sadeleşmesi yönündeki tavır Şinasi'nin

¹⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercilasun, 2006.

gazetelerinde kendini çok daha açık gösterecektir. Türk gazeteciliğinin kurucusu olan Şinasi de Agâh Efendi ile birlikte çıkardıkları *Tercüman-ı Ahvâl* gazetesinin ilk sayısına yazdığı mukaddimede yazılarının herkesin anlayacağı şekilde sade bir dille yazılacağını ifade ederek, çıkan bu yeni gazeteyle birlikte yazı dilinin inşasına başlamıştır.

Şinasi gerek *Tercüman-ı Ahvâl* ve gerekse daha sonra çıkardığı *Tasvîr-i Efkâr* gazetelerine yazdığı yazılarında oldukça açık ve sade bir dil kullanmış ve Türk yazı dili içinde bir de gazete dili anlayışının doğmasına vesile olmuştur.¹⁴⁸ Şinasi'nin halkın okuyup anlayabileceği, okuma sonucunda bir fikir sahibi olabileceği yazıları yayımlamanın gazetelerin temel işlevi olarak görmesiyle yazı dilinde meydana gelmeye başlayan değişim doğrudan edebi eserlere de yansımıştır. Gazete dilini, yüzyıllarca nazmın üstünlüğüyle gelişmiş bir edebi geleneğin de dönüşümünde rol oynayan temel kaynaklarından biri olarak kabul etmek gerekir.

Vartan Paşa'nın kaleme aldığı *Akabi Hikayesi*'nden itibaren edebi eserde sade dil kullanımı başlamış; Türk dili üzerine önemli fikirleri ve çalışmaları olan Şemsettin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı eseri de sade bir dille kaleme alınmıştır. Bu tavır Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde üst noktaya çıkmış; Ahmet Midhat da, halkı eğitme amacı taşıyan eserlerini sade bir dille yazmıştır. Şinasi'nin *Şair Evlenmesi*, *Tercüme-i Manzume* ve *Müntehabat-ı Eş'ar*'ının yanı sıra *Durub-ı Emsal-i Osmaniyye* adlı atasözleri derlemesi; Ahmet Vefik Paşa'nın uyarlamaları; Şemsettin Sami'nin gerek edebî gerek bilimsel çalışmaları içeren Cep Kütüphanesi adıyla yayımladığı eserleri bu bağlamda anılması gereken diğer eserlerdir. Bunların dışında tercüme eserler, yabancı dil dersleri, sıkı diplomasi ilişkileri, Batılı hocaların okullarda ders vermeleri, resmî uluslararası yazışmalar, kuşkusuz Tanzimat dilinin oluşmasında etkili olan faktörlerdir.

¹⁴⁸ Türk yazı dilinin Tanzimat'tan itibaren geçirdiği değişim hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özdem, 1940.

Tanzimat döneminde yoğun bir faaliyet içindeki gazeteciliğin varlığının Türk diline katkısı, gazete yazılarında kullanılmaya çalışılan –sadeleşmiş- yazı dili ve gazetelerin sayfalarında sıklıkla rastlanan dil üzerine kaleme alınmış metinler açısından değerlendirilmelidir.¹⁴⁹ Çünkü gazetenin anlaşılır bir yazı diline sahip olmak için sarf ettiği çaba, sadece bununla kalmaz; sütunlarında dil üzerine kaleme alınmış yazılara ve tartışmalara da yer verir.

Tanzimat döneminde üzerine düşünülen ve önem verilen konuların başında “dil/Türk dili” gelir. Yürütülen müstakil çalışmaların yanında gazetelerde de dil meselesini çeşitli yönlerden irdeleyen yazılar yayımlanır. Dil meselesi üzerine yazılan yazıların sayısı en az tiyatro yazıları ve haberleri kadar fazladır. Dil meselesi, incelenen gazetelerde en fazla fikir belirtilen konuların başında gelir. Bazı örneklerin seçildiği Tablo 6 incelendiğinde genel bir yoruma sahip olmak mümkündür.

Tablo 6. Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, İbret, Hadika, Basiret Gazetelerinde Yayımlanan Dil Meseleleri Üzerine Yazılar

Yazar Adı	Başlık	Gazete Adı	Sayı	Tarih	Sayfa No
Şinasi	Mukaddime	Tercüman-ı Ahval	1	6 R. 1277	1
Kemal	Lisan-ı Osmani'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahazatı Şamildir	Tasvir-i Efkâr	417	19 R. 1283 31 Ağustos 1866	1-3.
Kemal	Mekteplerde Türkçe: Mekatib-i Sıbyanda Usul-i Tahsilin Islahına Dair	Tasvir-i Efkâr	403	27 S. 1283	1-3
B.M.	Kıra'at	İbret	85	3ZA. 1289 21 Kanun-ievvel 1288	3

¹⁴⁹ Gazetelerin dil kullanımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ölker, 2012.

B.M.	İmla	İbret	86	5 ZA. 1289/ 23 Kanun-ı evvel 1288	1-2.
Hakkı	İşaret	İbret	128	3 S. 1290/ 20 Mart 1289	2
...	Fenn-i Tıbbın Türkçe Okunmasına Dair	Hadika	32	17 C. 1287, 11 Eylül 1286	252- 254
Zorai	Lügat-ı Tıbbiye	Hadika	1	22 RA. 1290/ 19 Mayıs 1873	2
...	Alman kelimesinin etimolojik yapısı	Basiret	185	10 B. 1287 23 Eylül 1286	3
...	Lisan-ı Türkîde işaret-i mahsusa	Basiret	223	1 N. 1287 12 Teşrinisani 1286	4
Hayrettin	Mekteb-i Tıbbiyece Türkçe yahut Fransızca İstimali keyfiyeti	Basiret	324	9 Muharrem 1288 18 Mart 1287	2-3
...	Osmanlı Lisanı	Basiret	641	29 RA 1289 25 Mayıs 1288	1-2
...	Arnavut Lisanı ve Hurufatı Hakkında	Basiret	804	17 Ş. 1289 6 Kanuniev el 1288	2-3
...	Kıbtilerin kullandıkları lisan	Basiret	1218	13 RA 1291 18 Nisan 1290	2-3

Tanzimat devri gazetelerinde dil meselesinin sıklıkla yazılara konu olması, yazıların dil meselesine yaklaşımları bakımından değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılır. Gazetelerde dil meselesi üzerine kaleme alınan yazıların çoğunluğu

dilin sadeleşmesini konu alır.¹⁵⁰ Türk dilinin sadeleştilmesi adına gösterilen çabanın en somut örnekleri olan bu yazıların kimisinde sadeleşmenin gerçekleşmesi için ne yapılması gerektiği, çözüm önerisi kimisinde de sadece eleştiri düzeyinde yanlışlıkların sıralanarak bırakıldığı görülür. Dilin sadeleştilmesinin savunulduğu yazılarda özellikle gazetelerde yayımlanan Arapça ve Farsça kelimelerin çoğunluğu oluşturduğu metin örnekleri işaret edilerek, eleştirilir. Klasik edebiyata yöneltelen eleştiriler de sadece içeriğini oluşturan insana uzak hayal dünyasından dolayı değil zor anlaşılır dili sebebiyledir. Klasik edebiyatın dilinin ve içeriğinin tümüyle reddedildiği, Batılı edebi türlerin kullanılmaya başlandığı bu dönemde, dilin sadeleşmesi fikri sadece edebiyatı değil eğitimi de hatta devletin dilini de etkiler.

Gazetelerde dilin sadeleşmesinin lüzumu ve nasıl gerçekleşeceği tek tartışılan dil meselesi değildir. Türk dilinin imlası, sözlük ihtiyacı, terim kullanımı ve eğitim dili gibi önemli noktalara değinilir. İmla konusu ile dilin kuralları doğrultusunda yazıların yazılması gerektiği, kuralların önemine dikkatin çekilmesi dilin pek çok yönden irdelendiğinin göstergesidir. Avrupa ile kurulan ilişkiler neticesinde öğrenilen yeni kavramların karşılığını kendi dilinde bulamayınca Tanzimat aydınının yabancı kelimelere karşılık arama sorunu doğar. Doğrudan eğitim ve bilim dilini de etkileyen bu konu da üzerine söylenen meselelerdendir. Okulların Türkçe eğitim vermesi de gereksinimi de sıklıkla ele alınan konular arasındadır. Tüm bu yazıların içinde kimi yazılar sorunu tespit edip eleştirmekle kalmış kimi yazılar sorunlara çözüm odaklı yaklaşarak önerilerde bulunmuştur. Yazıları yazan kişilerin çoğu zaman imzaları yoktur. Yazılan yazıların da bir kısmının başlığı yoktur. Bu dönemde başlık kullanımı yaygınlaşmaya başlamış olsa da başlıksız ya da varaka gibi genel bir başlığın altında da yazılar yer alabilir. İçeriğini dil meselelerinin oluşturduğu; ama varaka başlığının kullanıldığı birçok yazıya rastlamak mümkündür.

Batılılaşma yolunda ilerleyen edebiyat ile dil meselelerinin iç içe geçtiği çok sayıda yazı mevcuttur. Birbirinden ayrı ayrı değerlendirilemeyecek olan dil ve

¹⁵⁰ Türk dilinin sadeleşme süresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Levend, 1972.

edebiyat; bu dönemde gelişimleri ve yenilenmeleri bağlamında birbirlerine daha da sıkı iplerle bağlıdır. Arapça ve Farsçanın hâkimiyetindeki dilin, ifade yetersizliği, okunduğunda zor anlaşılan ya da yanlış anlaşılan dillin modern bir edebiyatın yaratımında yeri olamaz. Tanzimat'ın fikri yapısına göre edebiyat da halk için olduğuna göre halkın yaratılacak edebi metinleri okuyabilmesi sade bir dille yazılmış olmasına bağlıdır.¹⁵¹

Namık Kemal, modern Türk edebiyatının gelişimi için fikirleri ve eserleriyle büyük bir çaba içindedir. Yazar, yeni edebiyatın gelişebilmesi için eski edebiyatın kurallarından, düşünce dünyasından ve bir de zor anlaşılır dilinden kurtulmak gerektiğini düşünür. Türk dili üzerine yazılar kaleme alarak fikirlerini ve hassasiyetini ortaya koyarken bunu, bir taraftan Batılı tarzda yeni edebi metinlerin üretimi için yaparken diğer taraftan da sahip olduğu sosyal fayda prensibinden hareketle halkın eğitimi için sade bir dile ulaşılması gerektiğine inandığı için yapar. Dilin öneminin farkında olan Namık Kemal, bu sebeple eğitim dilinin Türkçe olması gerektiğini savunur. İncelenen gazetelerin genelinde olduğu gibi imla sorunu, eğitim dilinin Türkçe olması, sadeleşme, sözlük sorunu gibi konular üzerine dil yazıları yazmıştır. İbret gazetesinde Başmuharrir imzasıyla yayımlanan ve *İmla*¹⁵² başlığını taşıyan yazısında daha önce de üzerine düşündüğü ve bir yazısında dile getirdiği genel bir ifadeyle Arap harflerinin kullanımının bazı kelimeler üzerinde doğruluğunu yanlışlığını tartışır. Bu yazısında, örneklerini de gösterdiği, yazı dilinde karşılaşılan bazı sorunların alfabenin bazı kurallarının ve kullanımının yenilenmesi ile giderilebileceğini savunur. Diğer pek çok alanda olduğu gibi dil konusunda da derin bir bilgiye sahip olan Namık Kemal, o dönemde tartışılmaya başlanmış alfabeyi değiştirmek gereğini duymaz. Tanzimat devrinde dil üzerine yürütülen tartışmaların içinde sıklıkla değinilen imla konusunda, Namık Kemal'in makalesi de ayrıntılı çözümler içerdiği bakımından kıymetlidir.

¹⁵¹ Bu iç içe geçmiş yapının içinde yine Namık Kemal'in kaleme aldığı *Lisan-ı Osmani'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir* yazısında hem edebiyat hem de dil konusuna ilişkin görüşlerini ve çözüm önerilerini sunar.

¹⁵² Namık Kemal, *İmla, İbret*, sayı: 86, 5 ZA. 1289/ 23 Kanun-ı evvel 1288,s.1-2.

On dokuzuncu yüzyılda eğitime dair yaşanan gelişmelerin temelde en önemli çıkarımı, Türk dilinin ön plana geçmiş olmasıdır şüphesiz. Medreseler hariç açılan tüm okullarda öğretim dilinin Türkçe olması da çok önemli kazanımlardandır. Bu kazanım hem eğitim alanı için hem de bilim, edebiyat, hukuk gibi alanların dilinin oluşumu için atılan önemli bir adımdır.

2.8. EĞİTİM HAKKINDA YAZILAR

18. yüzyılda başlayan eğitim¹⁵³ reformları, Tanzimat dönemi ile birlikte hız kazanmış ve Batılı eğitimin şekillendirdiği genç kuşağın ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Yeni Türkiye'yi, bağımsız, laik, milli Türk Cumhuriyetini yaratan kadronun Tanzimat'ın açtığı modern okullardan çıktığını unutmamak gerekir. (Özdağ, 1989, s. 31) Tanzimat yıllarında eğitim sahasında pek çok cepheden girişimlerde bulunulmuştur. Devlet işlerinin yürütüldüğü kalemlerde Batılı algının hâkim oluşu ve bu kalemlerde gençlerin yetiştirilmesi, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, Encümen-i Daniş'in kurulması, Tercüme odasında gerçekleşen faaliyetler ve reformist tavır benimseyen devrin ileri gelenlerinin konak ve yalılarında yapılan toplantılar, Batılı eğitim anlayışının somutlaşmasına katkı sağlamıştır.

Bilindiği üzere 18.yüzyılda askeri reformların temellendirilmesi noktasında atılan adımlardan biri de çok da uzun ömürlü olmayan Hendesehane'nin ardından 1776'da Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'un ve 1795'te Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un açılmasıdır. 19. yüzyıla gelindiğinde askeri eğitimin yanında diğer sahalarda da batılı eğitim anlayışı benimsenmiştir.

Gerçekleştirilen ıslahat hareketinde önceleri eğitim ihmal olunmuş, eski tarzda öğretim yapan mahalle mektepleri ve medreseler faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Batı örneğinde ancak birkaç rüştiye, meslek okulları olarak da 1848'de Darülmualimin ve 1859'da Mülkiye mektebi açılmıştır. Bu noktada

¹⁵³ Türk eğitim tarihi için bkz. Ergin, 1977; Akyüz, 1982.

Tanzimatçıların plansız icraatları da dikkat çekicidir. Örneğin 1846'da "Darülfünun-ı Osmani" kurulmasına karar verilerek İstanbul'da Ayasofya camii yakınında İtalyan mimar Fossati'ye bir bina inşa ettirilmeğe başlanmıştır. 1864 yılında bina tamamlanmış, fakat öğrenci yetersizliği sebebiyle kısa sürede öğretime son verilmiştir. Çünkü üniversite öğrenimi görecek seviyede öğrenci yetiştiren okullar henüz kurulamamıştır. Rüştiyelerin üstünde idadilerin açılması ancak Maarif Nazın Safvet Paşa'nın 1869'da hazırlattığı "Maarif-i umumiye nizamnamesinin II. Abdülhamid devrinde uygulanmasıyla gerçekleşmiştir (Kuran, 1989, s. 144).

Eğitim reformlarının kanuni dayanakları Sultan Abdülmecid döneminde atılmıştır. Abdülmecid dönemde devrin bütün aydınlarının görev aldığı Meclis-i Maârif-i Umûmiyye'nin hazırladığı bir kanuna göre ilköğretim mecburi olacak, ilk ve orta öğretimde para alınmayacak ve dârülfünun kurulacaktır. Buna bağlı olarak ilk ve orta öğretim işlerini yürütmek üzere 1847'de Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti kurulmuş, Sıbyan mektepleri ile rüştiyeler ıslah edilmiş, 1858'de İstanbul'da ilk defa kız rüşdiyesi açılmıştır. 1849'da, rüşdiyelerle darülfünun arasında eğitim yapacak olan dârülmaârif (lise) kurulmuştur. Hedeflenen Dârülfünun'un açılması ise ne yazık ki planlanan tarihlerde gerçekleşememiştir.

1845'ten itibaren harp mektepleri üçe ayrılmış ve ardından Harp Akademisi kurulmuştur. 1847'de Dârümuallimîn adıyla ilk defa öğretmen okulu açılmasının ardından Ziraat Mektebi (1847), Orman Mektebi (1859), Telgraf Mektebi (1860) ve Mekteb-i Tıbbiyye'ye bağlı olarak Ebe Mektebi (1842) gibi daha pek çok okulun açılmasına karşın Abdülmecid döneminde eğitim alanında yapılan bu çalışmalarda tam bir başarıya ulaşılamamış ve eğitimde ikilik ortaya çıkmıştır. Medreseler eski düzenleriyle şeyhülislâmın yönetimine terkedilirken yeni kurulan okullar Maarif Nezâreti'ne bağlanmıştır (Küçük, 1988a, s. 262).

Abdülaziz döneminde de eğitimin gelişmesine yönelik adımlara devam edilmiştir. 1862'de, devlet dairelerine kâtip yetiştirmek üzere, rüşdiyeyi bitirenlerin gidebileceği Mekteb-i Mahrec-i Aklâm kurulması, 1864'te bir dil okulunun

açılması, 1858'de kurulan İnâs Rüşdiyesi 1861'de faaliyete geçmesi, 1863'te Darüşşafaka'nın kurulması, 1868'de Mekteb-i Sultani'nin açılması, 1869'da Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi neşredilerek maarif teşkilâtı yeniden düzenlenmesi, ilköğretimin mecburiyeti getirilmesi, Millî eğitim hizmetlerinin bir devlet görevi olduğu kabul edilmesi, dinî eğitim yapan müesseselerin dışında çeşitli tahsil kademeleri teşkilâtını kurmak ve yürütmek üzere, maarif nâzırının başkanlığında bir Meclis-i Kebîr-i Maârif kurulması, 1870'te Dârülmualimât adıyla ilk kız öğretmen okulu açılması ve ilk üniversite olan Dârülfünûn-ı Osmânî'nin Çemberlitaş'ta yeni inşa ettirilen binada 8 Şubat 1870'te resmen açılması Abdülaziz döneminde eğitim sahasında yaşanan olumlu gelişmelerdir. Bu dönemde teknik ve meslekî eğitimde de ileri adımlar atılmış, Mithat Paşa Niş valisi iken 1860'ta orada ilk defa bir sanat okulu kurulmasını sağlamış, 1864'te Sofya ve Rusçuk'ta da ıslahhâneler açılmış, aynı yıl İstanbul'da Maarif Nezâreti'nin idaresinde bir sanayi sergisi düzenlenmiş ve bu vesileyle bir de sanayi ıslah komisyonu kurulmuştur (Küçük, 1988b, s. 181).

1876 tarihli ilk anayasa olan Kanun-i Esasi'nin üç maddesi de doğrudan eğitimle ilgilidir. Bunlardan ilk ikisi özel öğretime, üçüncüsü ilköğretimin zorunluluğuna ilişkindir: 15. maddede, “öğretim işini herkes özgürce yapabilir; ilgili kanuna uymak şartıyla her Osmanlı vatandaşı genel ve özel öğretim yapmaya izinlidir.” hükmü yer alır. 16. maddede, “ülkedeki çeşitli dinsel inanışlardaki toplumların din ve inanışlarına ilişkin öğretim yöntemi ve biçimine dokunulmayacağı ve ülkedeki tüm mekteplerin devletin denetiminde olduğu” belirtilir. 114. Maddede ise “Osmanlı bireylerinin tümü için ilköğretim zorunlu olacak ve bunun ayrıntıları ayrı bir düzenleme ile belirlenecektir.” hükmüne yer verilmiştir.

Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi eğitimin batılılaşması adına yapılan bir diğer önemli girişimdir. İlk kez 1830 yılında Hüsrev Paşa'nın mali desteği ile beş askeri okul öğrencisi Paris'e gönderilmiştir.¹⁵⁴ Bu girişim Tanzimat'la birlikte sivil birimlerin de öğrenci göndermesi ile hız kazanmıştır. Avrupa'da gelişen teknolojiyi

¹⁵⁴ Fransa'ya gönderilen öğrenciler ile ilgili olarak bkz. Şişman, 2004; İngiltere'ye öğrenci gönderilmesi ile ilgili olarak bkz. Dönmez 2014.

öğrenmek ve uygulayabilmek amacını taşıyan bu adım, diplomatik ilişkilerde yaşanan problemlerden dolayı zaman zaman kesintiye uğrayarak II. Abdülhamid dönemine kadar devam etmiştir. Avrupa'ya giden öğrencilerin tercih ettiği şehirler, dönemin siyasal ve ekonomik önemli metropollerini olan Paris, Londra ve Viyana'dır.

Paris, ilk gönderilen öğrencilere ev sahipliği yapan merkez olduğu gibi bu süreçte en uzun süre ve en çok öğrenci gönderilen şehir olmuştur. İlk gönderilenler ağırlıklı olarak askeri eğitim almışlardır. Paris'e 1840 yılına kadar litografya, tıp, kimya tahsilinin yanı sıra biri bahriyeli olmak üzere askeri alanda tahsil gören 7'si gayrimüslim yaklaşık 23 öğrenci gönderilmiştir. Birer ikişer üçer kişilik bu öğrenci gönderilerinin ardından 1840 yılında Mühendishanelerden, Tophane'den, Tercüme Odasından, Harbiye'den kalabalık bir öğrenci kfilesi Paris'e gitmek üzere yola çıkmıştır. 1875'e kadar Osmanlı öğrencilerinin buradaki eğitimi devam etmiş; saatçilik, dericilik, fotoğrafçılık, matbaa-ciltçilik, kunduracılık, alçı sanatı (heykeltıraşlık) gibi dallarda da eğitim görenler olmuştur. Londra'ya 1835 yılında öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Islahat Fermanı'nın ardından yoğun öğrenci gönderisiyle de Londra süreci sona ermiştir. Bu süreçte gönderilen yaklaşık 67 öğrencinin 50'si mühendishanelerden giden subaylardır. Paris serüveninde olduğu gibi bu öğrenciler 1835, 1840, 1856 yıllarına denk gelen yoğun öğrenci gönderimi kapsamında Londra'ya gitmişlerdir. Londra'nın topçuluk, deniz subaylığı, mühendislik, deniz inşaat mühendisliği eğitiminde öne çıktığı görülmektedir. 1835 yılında öğrenci gönderilmeye başlanan diğer bir Avrupa şehri Viyana'dır. Yine Islahat Fermanı sonrasında gerçekleşen yoğun öğrenci gönderileri kapsamında 1857'de gidenlerle bu şehre öğrenci gönderimi son bulmuştur. Gönderilen yaklaşık 34 öğrenciden 19'u Harbiye öğrencisidir. Bunlar dil eğitiminin yanı sıra askeri eğitim almışlardır. Bu dönemde Berlin ve Liege'ye de öğrenci gönderildiği bilinmektedir (Erdoğan, 2010, s. 130-132).

Osmanlı eğitim sisteminde yapılan reformlarda da yurtdışında öğrenim görenlerin etkileri olmuştur. 1845 yılında bu alanda etkileri hissedilmeye başlanmış, söz konusu amaca yönelik olarak aynı yıl kurulan sekiz kişilik komisyonda bulunan

Avrupa'da eğitim almış Harbiye müdürü Emin Paşa ve yine batı dili ve kültüründen haberdar Keçecizade Fuat Efendi gibi azaların etkisiyle eğitimde Batılı tarzda yenilenmeye imza atılmıştır. Ama şüphesiz eğitimde yeniliklere imza atan en önemli isimler yurtdışında eğitim gören Kimyager Derviş Paşa, Selim Sabit ve Hoca Tahsin Efendiler olmuşlardır. Son ikisinin Paris'e gönderiliş amaçları kurulacak yükseköğrenim kurumu Darülfünun için bilimsel hazırlık yapmaktır ve döndüklerinde maarifte istihdam edilmişlerdir (Erdoğan, 2010, s. 148).

Avrupa'ya giden öğrencilerin Batı'ya gittikleri zaman Batı'da da hareketli bir süreç vardır. Batılı ülkelerin Fransız ihtilalinden doğan karışıklığına tanık olan Osmanlı öğrencileri ihtilalin yarattığı hürriyet, müsavat ve millet gibi kavramların Osmanlı'ya taşınmasında etkili olmuşlardır. (Arai, 1989, s. 281)

Yurtdışında eğitim gören öğrencilerin istihdam edildiği alanlardan biri devlet daireleri yani kalemlerdir. Özellikle Tercüme büroları ve Hariciye nazırlığının bürolarında yurtdışında eğitim gören öğrencilerin istihdam edilmesi söz konusudur. 1832 yılında açılan Tercüme Odası'nda, yenileşme devrine damgasını vuran Ali, Fuat ve Saffet Paşalar yetişmişlerdir. Sıbyan mektebini bitiren 13-14 yaşındaki gençlerin "çırağ" olarak kabul edildiği kalemler arasında Mabeyn Kalemi, Tophane Kalemi, Sadaret Mektubî Kalemi, Hariciye Mektubî Kalemi, Evkaf-ı Humâyun Mektubî Kalemi, Gümrük Kalemi sayılabilir. Dönemin en önemli aydınlarından Şinasi de Tophane Müşirliği kaleminde yetişmiştir.

Tanzimat döneminde gerçekleşen eğitim reformlarının arka planında, daha önce devlet eliyle atılmış adımların yanı sıra gayriresmi eğitim mahfilleri olan konaklarda gerçekleştirilen sohbetlerin de zihin açıcı olduğu muhakkaktır.

Tanpınar'ın Sadık Rifat Paşa, Nuri Efendi, Sarım Paşa, Ali Paşa, Fuat Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Mithat Paşa, Mahmut Nedim Paşa, Şinasi ve Ziya Paşa gibi isimleri Reşit Paşa Dairesi başlığı altında incelemesinin asıl nedeni yeniliğin öncüleri olan bu isimlerin Reşit Paşa'nın konağında yetişmeleridir (Dayanç, 2011, s. 44). Bu dönemde etkili olan konaklar arasında Reşit Paşa Konağı'nın dışında

Suphi Paşa Kocağı, Samipaşa Konağı, Hacı Ahmet Efendi Konağı, Sağır Ahmet Paşa Yalısı ve Beşiktaş Cemiyeti sayılabilir.

Beşiktaş Cemiyeti'nin Lideri Şanizade'dir. Şanizade tam bir ansiklopedisttir. Onun yanında yetişenler arasında Evkaf Nazırı Ahmet Tevhid Efendi, Yusuf Kamil Paşa, Mithat Paşa, Melek Paşa-zade Abdülkadir, Mızıka-yı Hümayun hocası Emin Efendi sayılabilir. Suphi Paşa konağında Yeni Osmanlılar'ın öncü isimlerinden Ayetullah Bey'in babası olan Suphi Paşa, babası Abdurrahman Sami'nin başlattığı geleneği devam ettirerek Doğulu ve Batılı pek çok aydına ev sahipliği yapmıştır. Sami Paşa'nın Ali Suavi'yi himaye ettiği de bilinir. Sami Paşa-zade Konağı: Namık Kemal Avrupa usulü bir ihtilal düşüncesi ile ilk defa bu konakta karşılaşmıştır. Edinburg'da matematik eğitimi alan bu nedenle İngiliz Sait olarak da tanınan Eğinli Sait Paşa'nın konağı ile Namık Kemal'in de sıklıkla ziyaret ettiği Yusuf Kamil Paşa'nın konağı da bu noktada zikretmek gerekir.

Tanzimat döneminin eğitim kanadındaki en dikkate değer işlerinden biri de Encümen-i Daniş'in açılmasıdır. 1851 yılında yerli ve yabancı pek çok bilim adamının üye olduğu encümenin asıl hedefi Osmanlı dilinin sadeleştirilmesini ve bilginin yayılmasını kolaylaştırmaktır (Mardin, 1996, s. 254). Encümen aynı zamanda açılacak olan üniversite için ders kitapları hazırlamayı amaçlamış ve kitap yayımlama faaliyetlerine başlamıştır. Ahmet Cevdet Paşa ile Fuat Paşa'nın birlikte yazdıkları *Kavaid-i Osmaniye*, Encümenin ilk kitabıdır.

Fransız Akademisi'nin benzeri olan bu kurum, uzun ömürlü olamamış 1862'de kapanmıştır. Encümenin amaçlarını gerçekleştirecek kurum ise Münif Paşa'nın 1861'de kurduğu "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye" olmuştur. 1882 yılına kadar faaliyette kalarak, çıkardığı *Mecmua-i Fünun*'da tabii ilimler, tarih, coğrafya ve felsefe konularında Batı dünyasındaki gelişmeleri tanıtan Cemiyet, Osmanlı-Türk aydınlarının Batı bilim ve kültürünü yaymak için kendi aralarında kurdukları ilk bilimsel cemiyettir. Başka bir söyleyişle resmî ilk sivil bilimsel örgütlenmedir. Cemiyetin kuruluş amacı, "kitap telif ve tercümesi ve umuma ders itası ve velhasıl her türlü vesâit-i mümkünü ile Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne'de intişâr-i ulûm ve

fünûna sa'y ve ikdam etmektir." Cemiyet bilim hakkında makale ve kitap yazmanın dışında Dârülfünûn da halk konferansları düzenleyerek bilimden uzak olan halkı bir nebze bilime yakınlaştırmaya çalışmıştır (Budak, 2014, s. 118).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma süreci için çok kritik ve önemli bir yere sahip olan eğitim konusunda da gazetelerde yazılar kaleme alınmıştır. Gazetenin de Tanzimat devrinde eğitim işlevi gören bir yayın olduğu düşünülünce bu yazıların önemi biraz daha artar. Eğitimin bu yazılarda en çok konuşulan kısmı, okullaşmadır. Bu yazılar, eğitim görülecek okulların varlığı, okul sayısının artması gerektiği, okullarda okutulan derslerin Türkçe olmasının, bilim dilinin gelişimine katkısı bağlamında, gerekliliği gibi belli başlı noktalar etrafında yürütülen fikirlerden oluşur. Eleştirel bir aklın süzgecinden geçmiş, Batı'daki gelişmiş eğitim sisteminden haberdar olan Tanzimat aydınlarının eğitim üzerine kaleme aldıkları yazıların içeriğinin, okullaşmanın önemi ve kurulan yeni okullarda yürütülen ders faaliyetleri üzerine odaklanması dikkate değerdir. Eğitim konusu Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinde de yer almasına rağmen, İbret, Hadika ve Basiret gazetelerinde çok daha fazla yer kapladığı görülür.

Tablo 7. Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, İbret, Hadika, Basiret Gazetelerinde Eğitim Meseleleri Üzerine Yazılar

Yazar Adı	Başlık	Gazete Adı	Sayı	Tarih	Sayfa No
...	Maarife Dair Bend-i Mahsusdur	Tercüman-ı Ahval	34	2 Zilkade 1277	1-3
Şinasi	Dârül'l Fünun Dersleri	Tasvir-i Efkâr	62	9 Ş. 1279	1
Namık Kemal	Cemiyet-i Tedrisiye-i Bosna	Tasvir-i Efkâr	400	16 Haziran 1283	3
Namık Kemal	Tababete ve Tedrisine Dair	Tasvir-i Efkâr	438	12 Teşrin-i sani 1283	1-3
Tevfik	Mektepsizlikten Görülen Belâ	İbret	15	27 R. 1289/21 Haziran 1288	1-2

	ve Mekteplerin Vücûb-ı Islâhı				
N.K.	Biz Hiç mi okumayacağız?	Hadika	25	17 Kanunuevvel 1288/ 17 Kanun-ı evvel 1289	1-2
Kemal	Maarif	İbret	16	28 R. 1289/22 Haziran 1288	1-2
İbret	Mekteb-i Sanayi	İbret	108	6 Z. 1289/23 Kanun-ı sani 1288	1
Kemal	Darü'ş-şafaka	İbret	126	30 M. 1290/ 17 Mart 1289	1
....	Maarifseverlik	İbret	126	30 M. 1290/ 17 Mart 1289	1
Kemal	Maarife Dair Bir Makale	Hadika	2	10 N. 1289	1-3
Tevfik	Zamanımızda Maarife Hizmet Bu mudur?	Hadika	49	20 ZA. /20 Kanun-ı sani 1289	1
Tevfik	Darü'l- Muallimat	Hadika	54	27 ZA. /27 Kanun-ı sani 1289	1
...	Mekatib-i Sıbyaniye	Hadika	2	23 RA. 1290/ 20 Mayıs 1873	2-3
...	Darü'l- Muallimin	Hadika	3	24 RA. 1290/ 21 Mayıs 1873	1-2.
A.F.	Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Galatasaray	Hadika	17	13 R. 1290/ 9 Haziran 1873	1-3
...	Tedris-i Tıb	Hadika	6	1 S.1288/ 8 Nisan 1287	88-89
...	Mektab-i Sınayi	Basiret	20	16 Z.1286 5 Şubat 1285	4-5
Hasan Tahsin	Eğitim Hakkında	Basiret	61	19 M. 1287 9 Nisan 1286	2-3
...	Maarife Çalışım	Basiret	915	4 RA. 1290 /18 Nisan 1289	2

Münir	Terakki	Basiret	1021	12 Receb 1290 23 Ağustos 1289	2
...	Taşra Rüştiyeleri	Basiret	1220	15 R. 1291 20 Nisan 1290	1-2

Namık Kemal'in İbret gazetesinde yayımlanan *Maarif*¹⁵⁵ başlıklı yazısını iki ayrı hareket noktası oluşturur. Birincisi Tefik Bey'in, İbret gazetesinde eğitimle ilgili yayımlanan yazısına¹⁵⁶ atıfta bulunarak eğitim konusunda daha pek çok söz söylenebileceğini fakat eğitime dair meselelerin ne bir yazarın fikirleriyle ne de gazete sayfasının tamamen doldurulmasıyla tamamlanmasının mümkün olacağını belirtir. İkinci hareket noktasını ise hükümetçe yayımlanan Maarif Nizamnamesi hakkında görüşleri ve eğitim üzerine düşündüğü çözüm önerisi oluşturur. Namık Kemal, yayımlanan nizamname dolayısıyla; daha önce eğitimin zararlı olduğunu düşünenler tarafından bir süredir eğitimin önemseniyor oluşunu yadırgar.

Tasvir-i Efkâr gazetesindeki yazılarından itibaren Osmanlı toplumunu ilgilendiren hemen her konuda yazdığı makalelerinin içinde eğitim konusunun da yer alması; okuduğu her şeyi anlayan ve düşüncelerini kurallı bir şekilde yazıya dökabilen insanların artması ve çeşitli okullarda küçük yaştan itibaren alınan eğitimle toplumun gelişerek, medeniyete ulaşması fikrine sahip oluşuna bağlanmalıdır. Bu yazısında da hem Namık Kemal'in eğitimle ilgili diğer yazılarında hem de bu devirde yayımlanan diğer gazetelerde olduğu gibi eğitimin önemi ve özellikle devletin yürüttüğü mevcut eğitim politikası eleştirilir. Namık Kemal'in diğer pek çok yazara göre farklılık gösteren tavrı, eleştirdiği meselenin ya da tespit ettiği problemin çözümüne dair önerilerini paylaşmaktan geri durmamasıdır.

Namık Kemal, Osmanlı toplumunda eğitim probleminin genele yayıldığını ve herkesin kendisinden, ailesinden ve çevresinden dolayı bir şekilde bu problemle

¹⁵⁵ Kemal, "Maarif", *İbret*, 28 R. 1289/22 Haziran 1288, s.1-2.

¹⁵⁶ Tefik, "Mektepsizlikten Görülen Belâ ve Mekteplerin Vücûb-ı Islâhı", *İbret*, Sayı:15, 27 R. 1289/21 Haziran 1288, s.1-2.

karşı karşıya kalmış olduğuna dikkati çektikten sonra yazılarında çoğunlukla kullandığı karşılaştırma ve örnek verme yöntemiyle Avrupa ve Amerika'nın eğitim sistemine dair bilgi verir. Avrupa'daki eğitimin ileri seviyesini halka çarpıcı bir örnek vererek açıklar. Osmanlı toplumunun kullandığı saati, yazı yazdığı kağıdı, bindiği vapuru ve tramvayı üretenin Avrupa olması, ileri bir seviyedeki bir eğitimin sonucudur. Avrupa'daki eğitimin gelişmişliğini gazete okuyucusuna aktarırken temel bir gereksinimden bahseder: toplumun okuryazarlığı... Avrupa'da insanların yüzde doksanının okuma yazma bildiğini; üstelik sadece okuma yazma bilmeyip aynı zamanda en az bir tane yabancı dili okuyup, yazıp, konuşabildiklerini; okullarda gördükleri derslerin ise coğrafya, tarih, matematik, geometri, fizik, kimya gibi derslerden oluştuğunu belirtir. Avrupa'nın ve Amerika'nın pek çok bölgesinde eğitim zorunluluğunun uygulanıyor olmasına dair verdiği bilginin yanı sıra bu ülkelerdeki ailelerin okuryazar olarak nasıl bir yaşam biçimleri olduğunu da özellikle belirtir. Bu ailelerin yeme, içme, gezme gibi genel ihtiyaçlara harcadıkları para kadar gazete, kitap ve okul için de harcadıklarını ve çocuklarının da küçük yaşlarına oranla sahip oldukları gayret ve bilinçle okula gittiklerini paylaşır. Kadınların da erkekler gibi eğitim gördüğü medeni memleketlerde, kadının eğitim gördüğü alanda eğitim verebilecek seviyeye gelmesi ve bazı okullardaki öğretmenlerin yarısından fazlasını kadınların oluşturması Avrupa'nın eğitim konusundaki ileri seviyesini gösterebilmek için seçilen önemli örneklerdir.

Namık Kemal bu tavrıyla siyasi, askeri, sosyal ve kültürel alanlarda çok ileri seviyede bulunan Avrupa devletlerinin, eğitim sayesinde bu ileri seviyeye ulaştığını vurgular. Avrupa'nın eğitim konusundaki ileri seviyesinin gözler önüne sermesinin nedeni hem ilerlemek için neyin gerekli olduğuna işaret etmek hem de Osmanlı'daki eğitimin mevcut durumu ile bu gelişmişliğin kıyaslanmasını sağlamaktır. Yazısında Avrupa'nın eğitimine dair anlattıklarıyla; eğitimin önemini, iyi bir eğitimin neleri gerçekleştirmek için gerekli olduğunu, medeni toplumların eğitime nasıl yatırım yaptıklarını, eğitim sayesinde insanların hayata ve dünyaya dair geniş bir bilgi birikimine sahip olduklarını halka dolaylı bir yoldan bilgi vermiş olur.

Namık Kemal'in asıl değinmek istediği konu ise hükümet tarafından çıkarılan Maarif Nizamnamesi'dir. Nizamnamedeki maddelere itiraz ederek kendi fikrini açıklar. Eğitimin dünyadaki tüm siyasi meselelerin üzerinde olduğunu düşünür. Eğitim hakkındaki fikirlerinde bu gerçeklik göz önünde bulundurularak belirtilmesi gerektiğine inanır. Makalesinin en yapıcı kısmı ise, nizamnamenin işe yarayabilmesi için eğitim konusunda ne yapmak gerektiğine dair kendi çözümünü sunmasıdır. Nizamname aracılığıyla eğitimde gerçekleştirilmesi planlanan hedefleri gerçekçi bulmaz. Darülfünun gibi yüksekokulların açılması, her köyde bir okulun yer alacak olması, herkesin okutulması gibi bir anda gerçekleşmesi çok zor olan işlerin zamana bırakılarak şimdilik küçük teşebbüslerle eğitime katkı sağlanması gerektiğini düşünür. Onun önerisi, sadece İstanbul'da bile olsa, birkaç tane düzgün sıbyan ve rüştiye mekteplerinin açılmasına çalışılmasıdır. Çünkü imparatorluktaki mevcut durum, küçük çocukların aldıkları dini eğitimin, çocukların okuma yazma da dahil olmak üzere hiçbir şey öğrenmediği ve bu eğitimi aldıktan sonra bilgi yetersizliğinden dolayı ileri seviyedeki bir okulda okuyamayacağı bilinmektedir. Toplumda her alanda yaşanacak gelişmenin önünde engel olarak eğitim sorunu bulunmaktadır. Eğitimin iyileştirilmesi ile ilgili öne sürülen fikirlerin yaşanmakta olan mevcut duruma göre, uygulanabilirliğinin olması gerektiğini düşünen Namık Kemal, bu nizamnamede uygulanması mümkün olamayan fikirlere itiraz etmiş olur.

Edebiyatta da fayda fikrini ön planda tutan Namık Kemal, eğitim konusunda da aynı prensipten hareket eder. Ailenin çocuğunun alacağı eğitimin bir işe yarayacağını bilmesi gerektiğini düşünür. Eğitimle alanında çok zayıf kalmış olan Osmanlı toplumunun temelden başlayarak okullaşmasının mümkün olduğunu düşünür.

SONUÇ

“Tanzimat Devri Gazeteleri Üzerine Bir İnceleme” başlığını taşıyan bu tez çalışmasında, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde varlık göstermeye başlayan Türk gazetelerinin içinde 1860-1876 yılları arasında yayımlanan *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkar*, *İbret*, *Hadika* ve *Basiret* gazeteleri taranarak, süreli yayınların yenileşmeye katkıları, edebiyatın bu gazetelerin içinde bir yeri olup olmadığı, varsa nasıl bir yere sahip olduğu ve daha da önemlisi bu gazetelerin yeni Türk edebiyatının doğuşuna ve gelişimine bir katkı sağlayıp sağlamadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun on sekizinci yüzyıldan itibaren değişmeye başlayan yapısı içinde, İbrahim Müteferrika tarafından matbaanın kurulması, basım faaliyetleri içinde önemli bir adım olmasına rağmen dinsel ve kültürel sebeplerden büyük bir atılım gerçekleşmemiştir. Avrupa’da yaşanan diğer tüm gelişme ve keşiflerde olduğu gibi matbaaya da ilgisiz kalınmış; bu teknolojik gelişme, Osmanlı İmparatorluğu’nda büyük bir yankı uyandırmamıştır. Müteferrika’nın dönemi için çok ileri bir bakış açısına, bilgi birikimine ve ilerleme için takip edilebilecek fikirlere sahip olmasına rağmen bu atılım -en azından kendi döneminde- büyük bir değişim yaratmamıştır. Bu doğrultuda Müteferrika’nın kaleme aldığı eserlerin de yazıldığı dönemde layıkıyla anlaşılammış olduğunu söylemek mümkündür. Matbaanın kurulması ne kadar ileri bir gelişme olursa olsun ancak etkin olarak çalışmaya başladığında Türkler için bir ilerleme vasıtası olabilmıştır. Türklerden çok önce imparatorluk topraklarında kendi matbaalarını kurmuş azınlıkların, kitap basımında da gazete yayımlanmasında da on dokuzuncu yüzyılda, bu alanda Türklerden çok ileri oldukları görülür. Bu gelişimleri tabii ki imparatorluğun siyasi açmazlarından biri olan azınlık problemlerinin yaşanmasında çok büyük bir etkiye sahip olmuştur. Bilgiye hızlı ve ucuz ulaşma yolunu açan matbaanın etkin kullanımıyla birlikte bastıkları kitaplar ve süreli yayınlar sayesinde Batı’da yaşanan tüm gelişmelerden haberdar olarak, bağları ve iletişimleri kuvvetlenmiştir. Türklerin azınlıklarla aynı doğrultuda ilerleyen bir matbaa serüveninin olamaması, devletin arzu ettiği gücü

yakalayamamasının belki de en önemli etkenlerinden biri olarak görülmelidir. Çünkü zaman geçip on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde matbaanın aktif olarak kullanılmaya başlanması, en başından devlet politikası olarak belirlenen Batılılaşma hareketlerinin hızla ilerlemesini sağlamıştır. Batı'nın gelişmişliğinin savaş alanında görülmesinden sonra fikri yapısının vardığı ileri noktanın ancak onların ürettikleri eserleri okuyarak, onlarla iletişim kurarak mümkün olduğunun anlaşılması basım faaliyetlerine daha da hız verilmesini sağlamıştır. Tanzimat dönemi, atılan her adımın, akla gelen her düşüncenin, hayata geçirilmek istenen her işin birbiriyle ilişki içinde olduğu bir dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu askeri güç kaybı, siyasi açmazı doğurmuş ve sadece askeri alanda yapılacak yeniliklerin çok yüzeysel kaldığı fark edilmiştir. Tanzimat dönemi denilince; eğitimin, devlet yönetiminin, gündelik hayatın, sanatın ve edebiyatın da yavaş yavaş dahil olduğu, Batılılaşma isteğinin ortak nokta olarak belirlendiği ve her unsurun birbirinden etkilendiği karmaşık bir yapının varlığı düşünülebilir.

Matbaanın on dokuzuncu yüzyılda hız kazanmış olması Osmanlı toplumunda değişimlerin yaşanmasını sağlamıştır. Öncelikle matbaada basılan kitap sayısının artması, kitaba olan ilgiyi artırmış; basılan kitapların taşıdığı konu çeşitliliği de okuma yazma bilenlerin okuma evreninin genişlemesine sebep olmuştur. Devlet tarafından başlatılan ve yürütülen Batılılaşma süreci, Tanzimat'ın aydınlanmacı adımları matbaanın etkinliğini giderek artırması, kitap basımının çoğalması, Avrupa'ya gidenler aracılığıyla Avrupa'ya dair bilgilerin çoğalması ve eğitim reformları gibi birbiriyle ilişkili unsurları da beraberinde getirmesine sebep olmuştur. Gazetenin de Batılılaşma yanlısı olan devlet eliyle başlatılmış olmasına rağmen özel gazeteciliğin doğuşu ile Tanzimat aydınınının elindeki bir ifade vasıtasına dönüşüşü hem siyasi hem sosyal ve kültürel sahada yaşanan gelişmelerin mutlaka bu dönemde çıkan gazeteler aracılığıyla okunması gerektiği gerçeğini gözler önüne sermektedir. 1860-1876 yılları arasında yayımlanan gazetelerin sayısının elliye geçtiği ve içeriklerinin de çeşitlendiği tespit edilmiştir. Bu gazetelerin, imparatorluktaki basım faaliyetlerinin içinde önemli bir yer kapladığı da söylenebilir. Batılılaşma edebiyata da yansıyan bir hareket

olarak, edebiyatta yarattığı değişim özellikle gazeteler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Her ne kadar matbaalarda basılan kitap sayısı artmış olsa da gazetelerin de yeni edebiyatın doğuşunda etkin rol oynadığı düşünülmektedir. Gazetelerin, edebiyatın Batılılaşma ekseninde gelenekselden moderne geçişinde oynadığı etkin rolün sebeplerini ve tespitini seçilen bazı gazeteler aracılığıyla tespit etmek mümkün olmuştur.

Tanzimat döneminde gazetelerin ön planda yer alan konumu, hem Tanzimat aydınları tarafından farklı alanlarda sahip oldukları fikirlerini açıklamak için bir ifade vasıtası olarak görülmesi hem yeni bir iletişim türü olarak halkın ilgisini çekmesi hem de kısa süreli aralıklarla yeni bilgileri halka sade bir dille aktarma görevi ile çabuk ulaşılabılır ve kolay anlaşılabilir olması sebebiyledir. Böylece Türk edebiyatının da değişmesi ve modernleşmesi gerektiğine inanan, aynı zamanda çoğu şair ve yazar olan Batılılaşma yanlısı Tanzimat aydınları, bu değişimin temellerinin gazeteler aracılığıyla başlayabileceğine inanmışlardır.

Gazeteler, yeni edebiyatın doğuşunda oynadıkları rolün açığa çıkarılması bağlamında okunduğunda, dikkate değer sonuçlara ulaşıldığı düşünülmektedir: 1860-1876 yılları arasında yayımlanmaya başlayan bu beş gazetede edebiyatın doğrudan ve dolaylı olarak her zaman kendine bir yer edindiği tespit edilmiştir. Fakat bu, her gazete için aynı ölçüde ve aynı değerde olmamıştır. Bu çalışmanın içinde bir yeri olmamasına rağmen tespit edilen ve genel görünüme katkı sağlayacağı için paylaşılması gereken bir bilgi olarak; gazetelerde geleneksel edebiyatın varlığının, modern edebiyatın varlığından çok daha az yer kaplıyor oluşudur. Gazetede geleneksel edebiyatın görünüşü, klasik Türk şiiri ile somut bir görüntüye bürünür. Lügazlar, kıtalar, beyitler ve önemli günlerde görülen tarih düşürme geleneği ile bu görünüş en çok *Tercüman-ı Ahval* ve *Basiret* gazetelerindedir. *Tercüman-ı Ahval*'deki şiir yoğunluğu üzerine bir tahminde bulunmak mümkündür. Şinasi'nin ne kadar yenilikçi bir tavra sahip olursa olsun, yetiştiği divan şiiri geleneğini gazeteye taşıma sebebi, belli bir zümreyi gazete okumaya, gazetede yayımlanacak ürünler üretmeye alıştırmak olabilir. Bu tespit Şinasi'nin gazetede kendi şiirlerini yayımlaması ve nazire beklediğini bildirmesi

sebebine dayandırılabilir. Tabii ki yüzyıllar sürmüş bir şiir geleneğinin birden bire yok olması beklenemez. Her ne kadar zirve şahsiyetlerin artık var olmadığı ve tükenmeye yüz tutmuş bir şiir geleneği söz konusu olsa da, üretimi de bu gelenekle yetişmiş bazı şairler tarafından sürdürülmektedir. Gazetelerde de zaman zaman bu şiirlere yer ayrılmaktadır. Diğer taraftan nesrin hakim olduğu ve bir haber vasıtası olan gazetenin Tanzimat dönemindeki misyonu, eskiye dair herhangi bir şey çağrıştırmayacak kadar farklı bir biçim ve içeriğe sahiptir. Gazete, şiir kadar gelişmemiş, sadelikten uzak ve anlaşılması güç bir düzyazı geçmişine sahip olan Osmanlı topraklarına Batılı bir tür olarak girmiş ve düzyazının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Bu katkıdan toplumun, devletin hemen her kesimi çeşitli açılardan faydalanmıştır; fakat bu çalışmanın konusu gereği Türk edebiyatının düzyazının gelişmesiyle sağladığı fayda, kendi değişiminin de yolunu açmıştır.

Modern Türk edebiyatının gelişiminde gazetenin oynadığı rol; nesir dilinin gelişmesi ile başlayan ve farklı açılardan artarak devam eden bir çaba olarak da tanımlanabilir. Nesir dilinin inşası için atılan ilk adıma Şinasi'nin ilk yirmi beş sayısını çıkardığı *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde rastlanır. Şinasi'nin gazetenin çıkışı sebebiyle kaleme aldığı *Mukaddime* 'de çizdiği yol doğrultusunda davranışlar sergilediği görülür. Kaleme aldığı yazılar bir fikir yazısı olmalarının yanı sıra bu fikirlerin anlaşılabilmesini sağlayan yeni bir cümle yapısına da sahiptirler. Onu takip eden gazetelerde de -istisnalar olmak kaydıyla- sade ve anlaşılabilir bir dilin kullanıldığı görülmüştür. Sade ve anlaşılabilir bir dil kullanıldığı ölçüde gazeteciler bilimsel, tarihi, kültürel ve sosyal bilgilerin halka ulaşmasında önemli bir aracı olmuştur.

Nesir dilinin gazetelerde oluşumu ve gelişimi, yeni edebiyatın da oluşumunda Batı'dan alınan edebi türlerin üretimini kolaylaştırmış ve artırmıştır. Yeni edebi türlerin benimsenmesinde dil kullanımının etkisi olduğu kadar, bu türlerin gazetelerde varlıklarını farklı yollarla sürdürmelerinin de etkisi vardır. Belirlenen gazeteler incelendiğinde öncelikle Batılı bir edebi tür olarak romanın değil tiyatronun ön plana olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit 1860-1876 yılları arasında

basılan Türkçe roman ve tiyatro eseri sayısının oranı da gazetelerdeki görünüm ile doğru orantılıdır. Tiyatro türü sadece gazetelerde ya da basılı eserlerde değil imparatorluktaki eğlence hayatında da bir sahne sanatı olarak çok fazla yer kaplamaktadır. Geleneksel Türk tiyatrosunun sahnelenmesine alışık olan toplum, Batılı tarzda sahnelenen tiyatroya da rağbet göstermiştir. Tiyatro gazetelerde, bir edebi tür olarak tartışılmış, üzerine makaleler yazılmıştır; sahnelenecek tiyatro oyunlarının duyuruları yapılmış; basılan telif, tercüme, uyarlama tiyatro eserlerinin satışa çıkan kitaplarının ilanları yayımlanmış; sergilenen tiyatro oyunları üzerine sahnelenme teknikleri bakımından eleştiriler kaleme alınmıştır. Tiyatronun baskın yapısı, her birinde ayrı ayrı önemli unsurları barındırarak, bu beş gazetenin de geneline yayılmıştır.

Roman bu dönem içinde tercüme ve telif olmak üzere basılı eser olarak da tiyatro kadar baskın bir tür değildir. Edebiyatın gazetelerdeki önemli bir aracı olarak kullanılan tefrika usulüne dair elde edilen veriler de bunu desteklemektedir. 1860-1876 yılları arasında yayımlanan ilk tefrika, Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* adlı, Batılı tarzda yazılmış bir tiyatro eseridir. İlk özel gazeteyle başlayan yenileşmenin dil kullanımından sonra bir edebi tür örneğiyle devam etmesi çok önemli bir gelişmedir. Taranan gazetelerde rastlanan diğer bir edebi eser tefrikası ise Şemsettin Sami'nin İtalyancadan tercüme etmeye başladığı, *Hadika* gazetesinde yayımlanan; fakat tamamlanamamış olan *Taaşşuk-ı Tereze ve Jozeb* isimli romandır. İncelenen gazetelerde tespit edilen roman ve tiyatro tefrikası sayısı eşit gibi görünse de bu yıllar arasında yayımlanan diğer gazetelerde tiyatro tefrikalarının roman tefrikalarından daha fazla olduğu bilinmektedir. Diğer yandan edebî eser tefrikasından başka pek çok eserin de tefrika edildiği görülmüştür. Bunların çoğu tarihî içerikli olup ders notunu anımsatan ya da çeşitli konularda yazılan yazılar da gazetelerde yayımlanmıştır. Bir kısmı tercüme bir kısmı telif eser olan bu tefrikaların edebî eserlerden oluşmamasına rağmen ilerleyen yıllarda ve hatta Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam edecek tefrika geleneğinin, gelişiminin ilk aşaması olarak önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Halka faydasının ön planda tutulduğu süreli yayınlardaki bu tefrika faaliyetlerinin; kitap okuma alışkanlığının kazandırılması ve eğitim

seviyesinin yüksek olmadığı halka bu tefrikalar aracılığıyla çeşitli konularda bilgilenmesinin sağlanması gibi olumlu tarafları mevcuttur. Bu faaliyet sayesinde düzenli olarak okuyan, okuduğu metni anlayabilen, çok farklı konularda bilgiler edinerek ufkunu açan ve düşünmeye başlayan “yeni insan”ın, edebiyatın modernleşme sürecinde geçirdiği değişime ayak uydurabilmesi, değişen ve dönüşen metinleri gerektiği gibi kavrayabilmesi mümkün olur.

Edebiyatın gazetelerdeki bir diğer somut varlığı, bugüne kadar üzerinde pek fazla durulmamış; ama çok önemli veriler içeren ve edebiyat tarihlerine katkı sağlayabilecek veriler içeren kitap ilanlarıdır. *Takvim-i Vekayi*’den itibaren gazetelerde çeşitli ilanlar görülmesine rağmen bu çeşitliliğin içinde kitap ilanları 1860’tan sonra yayımlanan gazetelerde artış göstermiştir. İncelenen gazetelerin içinde *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde dini ve tarihi, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde de tarih ve eğitim konulu kitapların ilanları ön plana çıkarken, *İbret*, *Hadika* ve *Basiret*’te roman ve tiyatro kitaplarının satış ilanları daha fazladır. Özellikle kitap ilanlarının gazetelerde yayımlanması üretilen eserlerin alınıp okunmasa bile bu eserlerden haberdar olunması sonucunu doğurur ve edebi üretimin -ilanın barındırdığı yazar, eser, tür, matbaa ve kitap satış yeri bilgisinden hareketle- daha geniş bir kitle tarafından bilinmesine yol açar.

Gazetelerde yer alan makalelerde yazarlar tarafından on dokuzuncu yüzyılda hemen her alanda görülen yenileşmenin öncü konumunda olan matbaa kullanımının ve özellikle süreli yayınların halka tanıtıldığı, gelişiminin sürekliliği için öneminin vurgulandığı ve konuyla ilgili devlet tarafından yürütülen mevcut uygulamaların eleştirildiği tespit edilmiştir. Gazetenin ve matbaanın ne olduğu, gazeteciliğin vasıfları, matbaanın tarihi gelişimi gibi temel bilgilerin gazetelerdeki makalelerde işlenmesi, Tanzimat devrinde basılan gazetelerin sadece günlük haber verme aracı olmadığını, aksine gelişmekte olan bir okul görevi gördüğünü açığa çıkarır. Üstelik Tanzimat aydınları verilen temel bilgilerle yetinmez; aynı zamanda bu konularda toplumda yaşanan gelişmeleri, devlet politikalarını da eleştirel bir gözle tahlil ederek toplumsal kalkınmaya sağlanacak faydayı hesaplayarak, en iyiye ulaşma yolunda çabalayıp kendi fikirlerini öne sürerler.

Tanzimat gazetelerinin modern edebiyatın doğuşunda en önemli etkisinin nesir dilinin gelişimine sağladığı katkı olduğu gerçeğinin yanında Türk dilinin sadeleşmesi ve eğitim, bilim dili olabilmesi için gazetelerde çok sayıda yazı kaleme alınmıştır. Bu yazılarda kullanılan Arap alfabesi etrafında şekillenen harf ve imla sorunları, sözlük çalışmaları, dilin sadeleşmesi meselesi, Türkçe'nin eğitim dili olarak kullanılması ve çeşitli diller hakkında kaleme alınan yazılar, Tanzimat devrinde yürütülen dil çalışmaları ile paralellik gösterir. Türk dili üzerine yazıların dilin sadeleşmesi çabalarına katkısı çok büyüktür. Bu sebeple dil üzerine yürütülen çalışmalara ek olarak gazetelerde yer alan eleştirel yazıların varlığı, yeni bir ifadeyi, yeni bir cümle yapısını gerektiren modern edebiyatın gelişimine doğrudan katkı sağlamıştır. Toplumun her kesimini ve her yapısını ilgilendiren eğitim meselesi içinde aynı durum geçerlidir. Yenileşme hareketinin tamamlanabilmesi ya da sekteye uğramadan devam edebilmesi ancak eğitimin aksamadan devam etmesi ile mümkün olacağı için, geleneksel dini eğitimin terk edilerek Batı'da kullanılan eğitim modellerinin kullanılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Yazarların eğitim konusunda en çok değindikleri konunun okullaşma olması bu sebeptendir. Bir toplumun kalkınmasında okuryazar oranının çokluğunun en büyük kazanç olması, aynı zamanda gelişmiş bir kültürel ve edebi ortam için de nitelikli okuryazarlığa duyulan ihtiyacın söz konusu olması eğitimin geliştirilmesi gerektiği fikrinin sık sık dile getirilmesini sağlamıştır.

Tanzimat devrinde süreli yayınların yenileşmenin öncüsü olmasını sağlayan Tanzimat aydınlarının içinde Namık Kemal'in yeri farklıdır. Eski edebiyatı eleştiren, modern edebiyatın gerekliliğini savunan Namık Kemal'in bir Tanzimat aydını ve yazarı olmasının yanında bir diğer vasfı da eleştirmen kimliğidir. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde gazeteciliğe başlayan ve pek çok gazetede yazıları yayımlanan yazarın gazetelerde yayımlanan yazılarıyla çok önemli bir role sahip olduğu tespit edilmiştir. Dil meselelerinden eğitime, matbaa ve kitap basımından gazeteciliğe ve gazeteciliğin gelişimine kadar geniş bir çerçeveyi dolduracak fikirleri siyasetten de uzak değildir. Edebiyatın gelişimi aşamasında hem kültürel sahaya dair önerileri ve eleştirileri hem de doğrudan edebiyata ve edebi eserlerde

dil kullanımına dair yazıları sebebiyle gazetenin gelişiminde, edebiyatın değişiminde, mutlaka değerlendirmelerin merkezinde olması gereken bir isimdir. Tanzimat edebiyatı için öncü bir şair ve yazar olan Namık Kemal'in bu devrin gazeteleri ve gazeteciliği için de aynı vasıflara sahip olduğu tespit edilmiştir.

Sürelî yayınların içeriğinin zenginliği, toplumun faydasına çalışıyor oluşu, medeniyete ulaşma yolunda yürütülen çalışmaların başlangıç noktası ve öncü gücü olması gibi özellikleri dikkate alınarak on dokuzuncu yüzyılda yaşanan tüm gelişmeler toplu olarak düşünüldüğünde asıl yeniliğin ve gelişmenin sürelî yayınlar aracılığıyla gerçekleştiğidir.

Sonuç olarak, Tanzimat dönemi olarak adlandırılan 1860-1876 yılları arasında sürdürülen gazetecilik faaliyetlerinin yeni Türk edebiyatının oluşumunda etkin bir rol üstlendiği açıkça görülmektedir. Yayımlanan fikir içerikli yazılarla Batılı edebiyatın teorik temelleri atılırken yayımlanan edebî metinlerle de benimsenen anlayışın pratikteki örnekleri gazeteler aracılığıyla ortaya konulmuştur. Tanzimat gazetelerinde başlayan düşünce ağırlıklı gazetecilik anlayışının yanında görülen tefrika geleneği, bu dönemin sonrasında sürdürülen gazetecilikte de -sosyal ve politik şartların el verdiği kadarıyla- devam ettiği göz önünde bulundurulduğunda Tanzimat gazeteciliğinin basın-yayın dünyasında derin bir etki yarattığı ve bir yayımcılık geleneği başlattığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ABADAN, N. (1961). Gazeteciliğin Gelişim Safhaları. *SBF Dergisi*, Cilt XVI, (1),118-140.
- ADIVAR, A. (1970). *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AKINCI, G. (1966). *Batıya Yönelirken Şinasi*. Ankara: Kurtuluş Matbaası.
- AKÜN, Ö. F. (1970). Şinasi. *İslam Ansiklopedisi*, XI, 545-560.
- AKÜN, Ö. F. (1977). Tanzimat Edebiyatı Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, (2), 15-37; (3), 22-39.
- AKÜN, Ö. F. (1991). Namık Kemal. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, (32), İstanbul, 361-378.
- AKÜNAL, D. (1985). Çeviri ve Batılılaşma. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, içinde (ss. 452-454), Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKYÜZ, K. (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- AKYÜZ, Y. (1982). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)*. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- ALBAYRAK, H. (2005). Doğu Karadeniz Bölgesinde İlk Matbaa, İlk Gazete ve İlk Salname. *Karadeniz Araştırmaları*, (4), 39-52.
- ALTUĞ, F. (2014). 19. Yüzyıl Osmanlı Edebiyatında İmparatorluk, Medeniyet, Yerlilik, Yaban(cı)lık ve Din. *Tanzimat ve Edebiyat*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- AND, M. (1969). *Geleneksel Türk Tiyatrosu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- AND, M. (1983). *Şair Evlenmesi'nden Önceki İlk Türkçe Oyunlar*. İstanbul: İnkılap Yay.
- AND, M. (1983a). *Türk Tiyatrosunun Evreleri*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- ANTEL, S. C. (1999). Tanzimat Maarifi. *Tanzimat I*, içinde (ss.441-462), Ankara: MEB Yay.
- AYAYDIN CEBE, G. Ö. (2009). *19. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu ve Basılı Türkçe Edebiyat: Etkileşimler, Değişimler, Çeşitlilik*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- AYDIN, A. (2002). Şinasi'nin Şair Evlenmesi'nde Fransız Etkisi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), S.1, 1-13.
- AYDOĞAN, B. (1987). *Namık Kemal'in Eserlerinde Sanat ve Edebiyat Görüşleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- AYTAŞ, G. (2002). *Tanzimatta Tiyatro Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- BABINGER, F. (2004). *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası*. (N. K. Burçođlu, M. Kiel, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- BARBÉRİS-GRASSER, Marie-Anne (1994), Tefrika. *Théma Larousse Tematik Ansiklopedi*, İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş., Cilt 5, s.100.
- BAY, Ö. (2013). *Fransız Edebiyatından Yapılan İlk Edebi Çeviriler Üzerinde Analitik Bir Uygulama (1860-1900)*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- BAYKAL, H. (1990). *Türk Basın Tarihi: 1831-1923*. İstanbul.
- BAYKARA, T. (1992). *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve On dokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- BAYSAL, J. (2010). *Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar 1729-1875*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- BERK, Ö. (2012). Batılılaşma ve Çeviri. *Modernleşme ve Batıcılık*, İstanbul: İletişim Yay. Cilt:3: 511-520.
- BERKES, N. (1962). İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dini ve Fikri Kimliği. *Bellekten*, 26, 104: 715-737.

- BERKES, N. (2011). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
- BEYDİLLİ, K. (1995). *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*. İstanbul: Eren Yay.
- BEYDİLLİ, K. (2003). Matbaa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (23), 105-110.
- BEYHAN, M. A. (2003). Said Bey, lastik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (35), 549-551.
- BİLGEGİL, M. K. (1972). *Şair Şinasi*. İstanbul: İrfan Matbaası.
- BİLİM, C. (1990). Tercüme Odası. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM, C.1, S.1, 29-43.
- BİNARK, İ. (1976). Türkiye’ye Matbaanın Geç Girişinin İçtiami-Ruhi Sebepleri. *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, Ankara:11-15 Ekim, 1299-1319.
- BRIGGS, A. ve BURKE, P. (2011). *Medyanın Toplumsal Tarihi*. İstanbul: Kırmızı Yay.
- BUDAK, A. (2004). *Münif Paşa*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- BUDAK, A. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- BULUT, S. (2017). *Türk Tiyatrosunda Uyarılama (1860-1923)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yay.
- BURKE, P. (2003). *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*. Çev. Zeynep Yelçe, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- CAN, M. (1992). *Tanzimat Dönemi Süreli Yayınlarındaki Yazıların Toplu Bibliyografyası*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- CANATAK, A. (1995). *Muhbir Gazetesi’nin Sistemik Tahlili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

- CARLESON, E. (1979). *İbrahim Müteferrika Basımevi ve Bastığı İlk Eserler*. Çev. Mustafa Akbulut, İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- ÇAKIR, H. (1997). *Osmanlı Basınında Reklam*. Ankara: Elit Reklamcılık.
- ÇAKIR, H. (1998). Türkiye’de Serbest Gazeteciliğe Adım: Yarı Özel Gazete Ceride-i Havadis. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (7),15-37.
- ÇAPANOĞLU, M. S. (1962). *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*. İstanbul: Hür Türkiye Dergisi Yay.
- ÇELİK, H. (1994). *Ali Suavi Hayatı ve Dönemi*. İstanbul: İletişim Yay.
- ÇELİK, H. (2006). Muhbir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (31), 32-34.
- ÇIKLA, S. (2009). Tanzimat’tan Günümüze Gazete-Edebiyat İlişkisi. *Türkbilig*, (18), 34-63.
- DEMİREL, H. (2004). *Vakay-i Zabtîye Gazetesi (1869-1874)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- DOĞAN, A. (2017). Ünlü Bir Tarihçinin Oyunu: Hikâye-İ İbrahim Paşa ve İbrahim-İ Gülşenî. Bilkent Üniversitesi, XII. *Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, içinde (ss.298-306), Ankara: Meteksan Matbaacılık.
- DÖNMEZER, S. (1876). *Basın ve Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- DUMAN, H. (2000a). *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu: 1828- 1928, I*, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.
- DUMAN, H. (2000b). *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu: 1828- 1928, II*. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.

- DUMAN, M. (2006). Yenileşme Döneminde Türk Dili. *Türkler Ansiklopedisi*, XV: 121-132.
- EBÜZZİYA, Z. (1993). Ceride-i Havadis. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (7), 406-407.
- EBÜZZİYA, Z. (1997). *Şinasi*. Yayına Hazırlayan: Hüseyin Çelik, İstanbul: İletişim Yayınları.
- EMİROĞLU, Ö. (2015). *Türk Edebiyatında Gelenekten Moderne Değişim*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ENGİNÜN, İ. (2006). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*, İstanbul: Dergâh Yay.
- ERCİLASUN, A. B. (2006). Tanzimat Gramerlerine Göre Tanzimat Döneminin Dili. *Tanzimat Edebiyatı içinde* (ss. 29-68), Ankara: Akçağ Yay.
- ERCİLASUN, B. (1994). *Servet-i Fünun'da Edebi Tenkit*. İstanbul: MEB Yay.
- EREN, İ. (1971). Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniye'nin Faaliyet ve Tesirleri. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (45),10-12.
- ERGİN, O. N. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*. cilt.1-2, İstanbul: Eser Kültür Yay.
- ERİNÇMEN KANOĞLU, M. (2016). *Takrir-i Sükun Dönemi'nde Türk Modernleşmesinin Tefrika Romanlara Yansımalarına Analitik Bir Bakış*. Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- ERSOY, O. (1959). *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yay.
- ERTUĞ, H. R. (1970). *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*. İstanbul.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1962). *XIX. Asırda Türkiye Dışında Türk Gazeteciliği ve Tarsûsîzâde Münif Bey, Hayatı ve Neşrettiği Gazeteler (1873-1930)*. İstanbul.

- GERÇEK, S. N. (1932). Fransızca Takvîm-i Vekâyî: Le Moniteur Ottoman. *Yeni Türk Mecmuası*, (3), 225.
- GERÇEK, S. N. (1989). *Türk Taş Basmacılığı*. İstanbul.
- GEZGİN, S. (2003). Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basınının Kısa Tarihsel Perspektifi (I). *İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi*, (18), 11-22.
- GÖÇGÜN, Ö. (2009). *Namık Kemal*. Ankara: AKM Yayınları.
- GÖÇGÜN, Ö. (1992). Tanzimat Devri Türk Edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı* içinde (ss.379-423).
- GÖKALP ALPASLAN, G. G. (2002). *XIX. Yüzyıl Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- GÜR, Â. (1998). *Ebüzziya Tefik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- HABERMAS, J. (2000). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yay.
- HAYTA, N. (2002). *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- HAYTA, N. - ÜNAL, U. (2007). *Osmanlı Askeri Gazetesi Ceride-i Askeriyye 1-30*. İstanbul: Berikan Yay.
- HULUSİ, Ş. (1940). Tanzimat'tan sonraki Tercüme Faaliyeti (1845-1918). *Tercüme*, 3, (19), 286-296.
- ISSI, A. C. (2004). Yenileşme Dönemi Gazeteleri, Edebiyatın Yenileşme Döneminde Gazeteye İlişkisi, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Dağınık Birkaç Dikkat, *Hece*, (94), 40- 43.
- İNALCIK, H. (2005). Osmanlı Devleti'ne Matbaa Neden Çok Geç Geldi. *Doğu-Batı Meseleler I*, Ankara: Doğu Batı Yay.
- İNUGUR, N. (1999). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yay.

- İPEK, N. (1987). *Churchill Vak'ası ve Vesikaları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi.
- İPEK, N. (1995). Churchill Vak'ası. *Bellekten*, LIX, 226, (105-146).
- İSKİT, S. (1937). *Hususi İlk Türkçe Gazetemiz 'Tercüman-ı Ahval' ve Agâh Efendi*. Ankara: Ulus Basımevi.
- İSKİT, S. (2000). *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*. Ankara: MEB Yayınları.
- İSKİT, S. (1941). Gazetelerimizde Tefrika ve Mecmuacılık. *Ülkü Millî Kültür Dergisi*, Yeni Seri, I, 6: 15.
- JELTJAKOV, A.D. (1979). *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın: 1729-1908 Yılları*. İstanbul.
- KABACALI, A. (1998). *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayi*. İstanbul: Cem Ofset Yayınları.
- KABACALI, A. (2000). *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın*. İstanbul: Literatür Yay.
- KAHRAMAN, Â. (2001). *Şinasi*. İstanbul: Timaş Yay.
- KARAL, E. Z. (1999). Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri. *Tanzimat I* içinde (ss.13-30), Ankara: MEB Yay.
- KAZGAN, H. (1995). *Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali*. İstanbul: YKY.
- KERMAN, Z. (1998). Şemseddin Sami'nin Bilinmeyen Bir Tercümesi. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları* içinde (ss.351-354), Ankara: Akçağ Yay.
- KOCABAŞOĞLU, U.- Birinci, A. (1995). Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler. *Kebikeç*, (2), 101- 121.
- KOLOĞLU, O. (1981). *Takvim-i Vekayi Türk Basınında 150 Yıl, 1831-1981*. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları.

- KOLOĞLU, O. (1985). Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (ss.68-93), İstanbul: İletişim Yayınları.
- KOLOĞLU, O. (1986). *Miyop Çörçil Olayı*. Ankara.
- KOLOĞLU, O. (1987). Girit'te Türkçe Basın. *Tarih ve Toplum*, (XLVIII), 9-12.
- KOLOĞLU, O. (1998). *Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi*. İstanbul: Müteferrika.
- KOLOĞLU, O. (1999). Osmanlı'da Bilim Gazeteciliği. *Osmanlı Basın Yaşamı Sempozyumu*, 6-7 Aralık 1999, Ankara Gazi Üniversitesi İletişim Fak. Yay.
- KOLOĞLU, O. (2013). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yay.
- KOLOĞLU, O. (2014). *İlk Gazete İlk Polemik*. İstanbul: Kaynak Yay.
- KUDRET, C. (1977). *Abdülhamit Devrinde Sansür*. İstanbul.
- KUNTAY, M. C. (2014). *Sarıklı İhtilalci Mithat Cemal Kuntay*. İstanbul: Oğlak Yay.
- KURAN, Ercüment (1992), Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri. *Türk Dünyası El Kitabı* içinde (ss. 491-506), Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yay.
- KURAN, E. (1989). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*. Ankara: TDV Yayınları.
- KURT, A. (1999). *Basiret gazetesinin edebiyat ve kültür yazılarının sistematik indeksi (1870-1908)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- KÜÇÜK, C. (1988a). Abdülaziz. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (I), 179-185.
- KÜÇÜK, C. (1988b). Abdülhamid II. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (I), 216-224.
- KÜÇÜK, C. (1988a). Abdülmecid. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (I), 259-263.

- LEVEND, A. S. (1954). Gazetelerde: Gazete ve Dergilerimiz. *Türk Dili*, C:III, (28), 248-250.
- LEVEND, A. S. (1966). Gazete Dilinde Gelişmelere Bir Bakış, *Türk Dili*, XV, (174), 365- 369.
- LEVEND, A. S. (1972). *Türk Dilinin Sadeleşme Evreleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- LEWİS, B. (2013). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. İstanbul: Arkadaş Yayınevi.
- MARDİN, Ş. (1964), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. Ankara.
- MERMUTLU, B. (2003). *Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi*. İstanbul: Kaknüs Yay.
- METE YUVA, G. (2011). *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları*. İstanbul: YKY.
- NUHOĞLU, H.Y. (1980). Müteferrika Matbaasının Kurulması İçin Verilen Fetva Üzerine. *Türk Kütüphaneciler Derneği Basın ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı-Bidiriler* içinde (ss.121), Ankara.
- OKUMUŞ, E. (2012). Tanzimat'ın Dili. *Türkler Ansiklopedisi*, (XV), 139-147.
- ORAL, F. S. (1968), *Türk Basın Tarihi Osmanlı İmparatorluğu Dönemi 1728-1922, 1831-1922*. İstanbul: Yeni Adım Matbaası.
- ORHONLU, C. (1968). Türkçe Yayınlanan İlk Gazete: Takvim-i Vekayi. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I, (6), 35- 39.
- ÖLKER, P. (2012). *Tanzimat Basınının Dili*. Konya: Aybil Yayınları.
- ÖZ, M. (2015). *Kanun-ı Kadim'in Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*. İstanbul: Dergâh Yay.
- ÖZARSLAN, E. (1987). Yenileşme, Batılılaşma, Çağdaşlaşma, Modernleşme, Tekâmül, Terakki Hareketleri İçinde (1800- 1875) Gazetenin Rolü. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, (4), 50- 54.
- ÖZDEM, R. (1940). *Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz*. İstanbul: Maarif Matbaası.

- ÖZGEN, M. (2001). Osmanlıdan Günümüze Yazılı Basın ve Siyaset İlişkisi. *İletişim Fak. Dergisi*, (11),13-23.
- ÖZGÜL, M. K. (2012). *Encümen-i Şuara*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınevi.
- ÖZÖN, M. N. (1928). Yüz Senelik Gazeteciliğimiz. *Ayın Tarihi*, C.XV, Şubat, (46-47), 2894-2918.
- ÖZÖN, M. N. (1938). *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- PARLA, J. (2011). Tanzimat Edebiyatı'nda Siyasi Fikirler. *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* içinde (Cilt:1, ss.223-233), İstanbul: İletişim Yay.
- PERİN, C. (1946). *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- SABEV, O. (2016). *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- SAKAOĞLU, N. (1993). *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi üniversitesi Yayınları.
- GERÇEK, S. N. (1939). *Türk Matbaacılığı*. İstanbul: Maarif Vekâleti.
- SEVENGİL, R. A. (1961). *Türk Tiyatrosu Tarihi III, Tanzimat Tiyatrosu*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- SEVÜK, İ. H. (1940). *Avrupa Edebiyatı ve Biz*. Cilt 2, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- SIMONFFY, A. (1945). *İbrahim Müteferrika: Türkiye'de Matbaacılığın Banisi*. Ankara: Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü.
- STEPANYAN, H. (2005). *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası, 1727-1968*. İstanbul: Turkuaz Yay.
- STRAUSS, J. (1993). İstanbul'da Kitap Yayını ve Basımevleri. Çev. Erol Üyepazarcı, *Müteferrika* (1), 5-17.

- STRAUSS, J. (2014). Milletler ve Osmanlıca: Osmanlı Rumlarının Osmanlı Edebiyatına Katkısı (19.-20. Yüzyıllar). Çev. Ayten Sönmez, *Tanzimat ve Edebiyat*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- SÜMER, T. (1969). İlk Büyük Gazetecimiz Şinasi ve Tasvir-i Efkar'ın Çıkışı. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (26), 56-57.
- ŞAPOLYO, E. B. (1971). *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*. İstanbul: Güven Matbaası.
- ŞİŞMAN, A. (2004). *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*. Ankara: TTK Yayınları.
- TANPINAR, A. H. (1988). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- TANSEL, F. A. (1960). Hususi İlk Gazetemiz Tercüman-ı Ahval ve Şinasi'nin Çalışmaları. *Şinasî / Makaleler III-XII*, Ankara: Dün-Bugün Yayınevi.
- TANSEL, F. A. (1967). *Namık Kemal'in Hususi Mektupları I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- TANSEL, F. A. (1969). *Namık Kemal'in Hususi Mektupları II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- TANSEL, F. A. (1973). *Namık Kemal'in Hususi Mektupları III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- TANSEL, F. A. (1988). EbuZZiya Tefvik. *İslam Ansiklopedisi*, içinde (C.4, s.100-103), İstanbul: MEB Basımevi.
- TEKDEMİR, A. (2011). Osmanlı Devleti'nde İlk Ticari Gazete: Ceride-i Ticaret. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII, (1), 209-221.
- TEKELİ, İ.- İLKİN, S. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: TTK Yay.

- TODERİNİ, G. (1990). *İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı*. (Fransızcadan çev. Rikkat Kunt), haz. Şevket Rado, İstanbul.
- TODERİNİ, G. (2012). *Türklerin Yazılı Kültürü*. Çev. Ali Berktaş, İstanbul: YKY.
- TOKGÖZ, O. (1972) Gazetecilik Araştırmalarının Önemi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXVII, (4), 83- 100.
- TOPUZ, H. (2003). *Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- TUNALI, A. (2005). Ceride-i Askeriye'nin Tarih Araştırmalarındaki Yeri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV, (37),196-201.
- TUNAYA, T. Z. (1952). *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*. İstanbul.
- TURHAN, M. (1969). *Kültür Değişimleri*. İstanbul: MEB Basımevi.
- TÜRKAY, C. (1972) İbrahim Müteferrika'dan Sonra Matbaayı İdare Edenler. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt 10, (57), 57-59.
- TÜRKAY, C. (1972a). Osmanlı İmparatorluğu Devlet Teşkilatından Örnekler. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (60), 17-25.
- TÜTENGİL, C. O. (2011). *Yeni Osmanlılar'dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği 1867-1967*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- ULUDAĞ, O. Ş. (1999). Tanzimat ve Hekimlik. *Tanzimat 2* içinde (ss.967-977), Ankara: MEB Yay.
- ULUSOY NALCIOĞLU, B. (2006). *İlk Türkçe Çocuk Gazetesi: Mümeyyiz (1869-1870)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.
- ULUSOY NALCIOĞLU, B.(2013). *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu (1828-1878)*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- UNAT, F. R. (1964). *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bakış*. Ankara: MEB Yay.

- ÜLKEN, H. Z. (2011). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- ÜLKEN, H. Z. (2013). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- VARLIK, B. (1985). Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (I, ss. 99- 102), İstanbul: İletişim Yayınları.
- YALÇIN ÇELİK, D. (1998). *XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Popüler Roman*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- YAPAR GÖNENÇ, A. (2005). Dergicilik ve Gazetecilik Arasındaki Ayrım. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (22), 25-28.
- YAPAR, A. (1999). *Fransa ve Türkiye’de Dergicilik Olgusu ve Kadın Dergilerinin Karşılaştırılması*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- YAPAR, A. (2000). Türk Dergiciliğinin Sorunları. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (10), 65-69.
- YAZICI, N. (1983). *Takvim-i Vekayi “Belgeler”*. Ankara.
- YAZICI, N. (1986). Basın Tarihimizin Bibliyografya Meselesi. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (V), 195-208.
- YAZICI, N. (1991). Vekâyî-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, (2), 267-278.
- YAZICI, N. (1994). Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme. *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Kitabı* içinde (ss. 55-84), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- YAZICI, N. (1994a). Tanzimat Döneminde Ekonomi Basını: Takvim-i Ticaret. *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Kitabı* içinde ss. 55-68, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

YAZICI, N. (2011). Tasvir-i Efkâr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (40), 138-140.

YERLİKAYA, İ. (1991), *Basiret Gazetesi (1870-1878)*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

YERLİKAYA, İ. (1995). Tercüman-ı Ahval Gazetesi ve Hükümet Destekli Habercilik Anlayışı. *Toplumsal Tarih*, IV, (21), 57- 64.

YILMAZ, D. (1993). Türkiye’de Gazetecilik Dilinin Doğuşu. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 171- 176.

YÜREGİR, O. R. (1969), *Gazete ve Gazeteci*, Ankara: Mars Matbaası.

Ziyad Ebüzziya (2007). *Şinasi*. Hazırlayan: Hüseyin Çelik, İstanbul: İletişim Yay.

EK 1: 1860-1876 Yılları Arasında Basılan Tercüme Roman Listesi

Chateaubriand, 1826, Son Aben Serac'ın Sergüzeşti, Çev. Kirkor Çilingiryan
Fenelon, 1862, Tercüme-i Telemak, Çev. Yusuf Kamil Paşa, İstanbul, Tabhane-i Amire
Victor Hugo, 1862, Mağdurin Hikâyesi, Çev. Münif Paşa
Daniel Defoe, 1863, Hikâye-i Robinson, Çev. Vaka-nüvis Ahmet Lütfü Efendi, İstanbul, Takvimhane-i Amire
Eu'gene Sue, 1868, Yedi Mühlik Günahlar, Çev. Karabet Panosyan
Lamartine, 1869, Tercüme-i Hikâye-i Jöneviev, Çev. Mehmet Memduh Paşa, İstanbul, Tatyos Dividciyan Matbaası.
Bernardin de Saint Pierre, 1870, Pol ve Virjin, Çev. Emin Sıddık, İstanbul
Jean-Jackques Rousseau, 1870, Emil, Çev. Ziya Paşa
Alexandre Dumas, 1872, Polin, Çev. Minas Nebas Efendi, İstanbul: Ahmet Midhat'ın Matbaası.
Lamartine, 1872, Graziella, Çev. Ali
Le Sage, 1872, Topal Şeytan Hikayesi, Çev. Kadri, İstanbul.
Alexandre Dumas Pere, 1872, Monte Kristo, Çev. Teodor Kasap, İstanbul: Ahmet Midhat Matbaası.
Chateaubriand, 1872, Atala, Çev. Rezaizade Mahmut Ekrem, İstanbul: Terakki Matbaası.
Chateaubriand, 1872, İbn-i Sirac-ı Ahir, Çev. A. Tahir, İstanbul, Mihran Matbaası
Jonathan Swift, 1872, Gülliver Nam Müellifin Seyahatnamesi, Çev. Mahmut Nedim Efendi, İstanbul, Camlı Han.
Alexandre Dumas Pere, 1873, Kraliçenin Gerdanlığı, Çev. Emin Nihat
Leonard, 1873, Taaşşuk-ı Tereze ve Cozeb, Çev. Şemsettin Sami, İstanbul, Hadika Matbaası.
Longos, 1873, Dafni ile Kloe'nin Hikaye-i Taaşşuklarıdır, Çev. Mehmet Kamil, İstanbul, Tasvir-i Efkar Matbaası.

Paul de Kock,1873, Evlenmek İster Bir Adam, Çev. Âli, İstanbul, Zartanyan Matbaası.
Ponson du Terrail, 1873, Gece Yolcuları, Çev. Süleyman Vehbi-Manuk Gümüſciyan, İstanbul, Ŗark Matbaası.
Silvio Pellico, 1874, Meprizon Tercümesi, Çev. Recaizade Mahmut Ekrem, İstanbul, Tasvir-i Efkâr Matbaası.
Xavier de Montepin, 1874, Esrar-ı Hind, Çev. Süleyman Vehbi-Manuk Gümüſciyan, İstanbul, Kırk Anbar Matbaası.
Alexandre Dumas Fils, 1875, Para ve AŖk, Çev. Halil Necati, İstanbul, Hayal Matbaası.
Victor Hugo, 1875, Notr Dam dö Pari (Garip Nire), Çev. Azize
Victor Hugo, 1875, Lükresya Borciya, Çev. Teodor Kasap
Alexandre Dumas Fils, 1875, Para Meselesi, Çev. Teodor Kasap
Fénelon, 1876, MeŖahiri Kudema-i Feylesofenin Mücmelen, Çev. Yanyalı Ŗükrü K.

EK 2: 1860-1876 Yılları Arasında Basılan Telif Roman Listesi

Hasan Tevfik, 1868, Hayalat-ı Dil, İstanbul, Tophane-i Amire Matbaası
Emin Nihat, 1872, Müsaretname, İstanbul, Ahmet Mithat Efendi Matbaası
Evangelinos Misailidis, 1872, Temaşayı Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş
Şemsettin Sami, 1872, Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat, İstanbul, Elcevaib Matbaası
Bahri Efendi, 1872, Sergüzeşt-i Mir Nedim, İstanbul, İzzet Efendi Matbaası.
T. Abdi, 1873, Sergüzeş-i Kalyopi, İstanbul
T. Abdi, 1873, Seyr-i Servinaz, İstanbul.
Ahmet Mithat Efendi, 1874, Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş?, İstanbul, Şark Matbaası
Ahmet Mithat Efendi, 1874, Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar, İstanbul, Şark Matbaası
Mustafa Hilmi, 1874, Tesir-i Aşk yahut Zahmetsiz Ölüm, İstanbul, Zartaryan Matbaası
Namık Kemal, 1874, İntibah yahut Sergüzeşt-i Ali Bey, İstanbul
T. Abdi, 1874, Zavallı Kızcağız, İstanbul
Ahmet Mithat Efendi, 1875, Felatun Bey'le Rakım Efendi, İstanbul, Kırk Anbar Matbaası
Ahmet Mithat Efendi, 1875, Hüseyin Fellah, İstanbul, Kırk Anbar Matbaası
Ahmet Mithat Efendi, 1875, Karı koca Masalı (Ramazaniye), İstanbul, Kırk Anbar Matbaası
Ahmet Rifat, 1875, Tesadüf-i Acibe ve Hikâye-i Garibe yahut Üç Sergüzeşt, İstanbul, Şeyh Yahya Efendi Matbaası
Ali Rıza, 1875, Öksüz Kaptan, İstanbul, Mehmet Efendi Matbaası.
T. Abdi, 1875, Gizli Sevda, İstanbul, Süleyman Efendi Matbaası.
Ahmet Midhat Efendi, 1876, Paris'te Bir Türk, İstanbul, Kırk Anbar Matbaası

EK 3: 1860-1876 Yılları Arasında Basılan Telif Tiyatro Oyunları Listesi

Şinasi, 1860, Şair Evlenmesi, Tercüman-ı Ahval Matbaası, İstanbul
Ali Haydar, 1866, İkinci Arsas. İki Fasıldan İbarete Trajedi, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul
Ali Haydar, 1866, Sergüzeşt-i Perviz, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul
Âli, 1871, Misafir-i İstiskal, Şevki Bey Matbaası, İstanbul
Ahmed Midhat, 1871, Eyvah, İstanbul
Ebüzziya Tevfik, 1872, Ecel-i Kaza, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul
Hamdi, 1872, İki Karpuz Bir Koltuğa Sığmaz, İstanbul
Âli, 1872, Geveze Berber, Mekteb-i Sanayi Matbaası, İstanbul
Hoseb Yazıcıyan, 1872, Arif' in Hilesi, Opera, İstanbul
Namık Kemal, 1872, Vatan yahud Silistre, İstanbul
Yusuf Neyyir, 1872, Gülzar-ı Hayal, Ahmed Midhat Matbaası, İstanbul
Abdülhak Hâmid, 1873, Sahte Hekim, Çev. A. F., İstanbul
Abdülhak Hâmid, 1872, Macera-yı Aşk, Camlı Han Fehmi Efendi Matbaası, İstanbul
Ebüzziya Tevfik, 1873, İstanbul Gazetecileri, İstanbul
Ahmed Necib, 1873, İdbar ve İkbal, İstanbul
Ali Nazmi, Firaklı Muhabbet, 1873, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul
Arif, 1873, Kaza ve Kader, Şark Matbaası, İstanbul
Hasan Bedreddin, 1873, Bir Günlük İkbal, İstanbul

Hasan Bedreddin Paşa, 1873, İkbâl, İstanbul
Hasan Bedrettin Paşa, 1873, İskat-i Cenin, İstanbul
İzzet – Nuri, 1873, Hasret, İstanbul
Manastırlı Mehmed Rifat, 1873, Görenek, Hacıpulo Çarşısı'nda 13 Numaralı Şark Matbaası, İstanbul
Manastırlı Mehmed Rifat, 1873, Osman Gazi, İstanbul
Mehmed Rüşdü / Mehmed Sadeddin, 1873, Tuna yahud Zafer, İstanbul
Namık Kemal, 1873, Âkif Bey, Hayal Matbaası, İstanbul
Namık Kemal, 1873, Zavalı Çocuk, Hayal Matbaası, İstanbul
Salih, 1873, Kara Talih, Camlı Han Matbaası, İstanbul
Şemsi/Mehmed Şemseddin, 1873, Tedabirde/Tedbirde Kusur, Zatoryan Matbaası, İstanbul
Yusuf Neyyir, 1873, Tasvir-i Sebat yahud Nesibe, Bakırcı Başı Mehmed Efendizade Süleyman Efendi'nin Matbaası, İstanbul
..., 1874, Sıdk-ı Canan, İstanbul
Abdülhak Hâmid, 1874, İçli Kız, Basiret Matbaası, İstanbul
Agâh, 1874, Namurad, Hayal Matbaası, İstanbul
Hüsameddin, 1874, Fitne Şükrü (Fitne-i Şükrü), Tophane-i Âmire Matbaası, İstanbul
M. F., 1874, İşte Alafranga, İstanbul
M. R., 1874, Pak-Damen, Zartanyan Fabrikası, İstanbul

Manastırlı Mehmed Rifat, 1874, Hük-m-i Dil, Hacıpulo Çarşısı 13 Numaralı Matbaa, İstanbul
Manastırlı Mehmed Rifat, 1874, Ya Gazi Ya Şehid, İstanbul
Mehmed Cevdet [Ahmed Midhat], 1874, Açık Baş, Şark Matbaası, İstanbul
Mehmed Nuri, 1874, Nasihat yahud Kumar Belası, İstanbul
Mehmed Sadi, 1874, Âfet-i Cehl yahud İnhimâk-i Sefahet, Hayal Matbaası, İstanbul
Mustafa Hilmi, 1874, Bahtiyar yahud Son Gürlüğü, Zartaryan Matbaası, İstanbul
Mustafa Hilmi, 1874, Tesir-i Aşk yahud Zahmetsiz Ölüm, Zartaryan Fabrikası, İstanbul
Nuri (Mustafa Nuri Bey), 1874, Zamane Şıkları, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul
Vuslat yahud Süreksiz Sevinç, 1874, Rezaizade Mahmud Ekrem, Şark Matbaası, İstanbul
Ruhsar, 1874, Garib Çoban, Dikran Karabetyan Matbaası, İstanbul
Şemsi, 1874, Mücazat, Zartaryan Matbaası, İstanbul
..., 1874, Esrar-ı Aşk, Hayal Matbaası, İstanbul
..., 1874, Karı Koca Muarazası, İstanbul
..., 1874, Tedbirsizlik, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul
Abdülhak Hâmid, 1875, Sabr ü Sebat, Mekteb-i Sanayi Matbaası, İstanbul
Mehmed Cevdet [Ahmed Midhat], 1875, Ahz-i Sar yahud Avrupa'nın Eski Medeniyeti, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul

Abdülhak Hâmid, 1875, Duhter-i Hindu, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul
Ali Haydar, 1875, Rûya Oyunu, La Turquie ve Şark Matbaası, İstanbul
Ali Rıza, 1875, Mızrak Çuvala Sığmaz, Mehmed Efendi Matbaası, İstanbul
H. A., 1875, Çifte Avcılar yahud Nisada Vefa Birman, Beş Fasil, Matbaa-i Âmire, İstanbul
Dr. Cemil, 1875, Talihsiz Delikanlı yahud Fıraklı Köy Düğünü, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul
Hasan Bedreddin - Manastırlı Mehmed Rifat, 1875, Delile yahud Kanlı İntikam, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul
Hasan Bedreddin - Manastırlı Mehmed Rifat, 1875, Ebü'l-alâ yahud Mürüvvet, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul
Hasan Bedreddin - Manastırlı Mehmed Rifat, 1875, Kölemenler Kırk Anbar Matbaası, İstanbul
Mehmed Behcet, 1875, Fakir Lokantanın Fakir Uşağı, Mehmed Efendi Matbaası, İstanbul
Muhlis, 1875, Sadakat Zayi Olmaz, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul
Namık Kemal, 1875, Celaleddin Harzemşah, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul
Namık Kemal, 1875, Gülnihal, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul
Ömer Faik, 1875, Karı Koca Uygun, Mekteb-i Sanayi Matbaası, İstanbul
S. Talât, Feryad, 1875, Süleyman Efendi Matbaası, İstanbul
Behcet Sadık, Asi, 1875, Selanik Vilayet Matbaası, Selanik
Şemseddin Sami, 1875, Besa yahud Ahde Vefa, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul

Şemseddin Sami, 1875, Seydî Yahya, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul
Şemsi, 1875, Kendim Ettim Kendim Buldum, İstanbul Kırk Anbar, Matbaası
... ,1875, Muhataralı Orman yahud Kalabr Haydutları, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul
..., 1875, Üvey Ana, Tasvir-i Efkâr Matbaası İstanbul
Abdülhalim, 1876, Ümitsiz Mülakat yahud İstifade-i İbret, Kırk Anbar Matbaası İstanbul
Hasan Bedreddin - Manastırlı Mehmed Rifat, 1876, Ebü'l-feda, İstanbul Kırk Anbar Matbaası
Abdülhak Hâmid, 1876, Nazife yahud Fedâ-yı Hamiyet, Tasvir-i Efkâr Matbaası İstanbul
Ahmed Muhtar, 1876, Firkat yahud Gönül Ne Bela, İstanbul
Hasan Bedreddin - Manastırlı Mehmed Rifat, 1876, Fakire yahud Mükâfat-ı İffet Kırk Anbar Matbaası İstanbul
Mehmed b. Mustafa, 1876, Hasret Kavuşturan, Hacı İzzet Efendi Matbaası İstanbul
Nuri, 1876, Biçare, Hacı İzzet Efendi Matbaası İstanbul
Selim Sabit, 1876, Orlean Kızı, La Turquie Matbaası İstanbul
Şemseddin Sami, 1876, Gâve, Tasvir-i Efkâr Matbaası İstanbul

EK 4: 1860-1876 Yılları Arasında Basılan Uyarlama ve Tercüme Tiyatro Oyunları Listesi

Molière, Jean Baptiste, 1869, İnfial-i Aşk. Komedi 3 Fasil [Le Dépit Amoureux] Uyr. Ahmed Vefik Paşa Bursa Vilayet Matbaası, Bursa
Molière, Jean Baptiste, 1869, Yorgaki Dandini [George Dandin] Uyr. Ahmed Vefik Paşa Bursa Vilayet Matbaası, Bursa
Molière, Jean Baptiste, 1869, Zor Nikâh [Le mariage forcé] Uyr. Ahmed Vefik Paşa Bursa Vilayet Matbaası, Bursa
Molière, Jean Baptiste, 1869, Zoraki Tabib [Le Médecin malgré lui] Uyr. Ahmed Vefik Paşa Bursa Vilayet Matbaası, Bursa
Dumas, Alexandre, 1870, Gerdanlık Hikâyesi, çev: Vartan Paşa [Hovsep Vartanyan] Ermeni harfleriyle İstanbul
E. Granpe – Victor Bernard, 1871, Kokona Yatıyor yahut Madam Uykuda, Uyr. Âli Tasvir -i Efkâr Matbaası, İstanbul
Molière, Jean Baptiste, 1871, Dekbazlık [Les Fourberies de Scapin], Uyr. Ahmed Vefik Paşa, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa
Molière, Jean Baptiste, 1871, Azarya [L'Avare] Uyr. Ahmed Vefik Paşa, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa
Molière, Jean Baptiste, 1871, Don Civani [Don Juan], Uyr. Ahmed Vefik Paşa, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa
Molière, Jean Baptiste, 1871, Dudu Kuşları [Les Precieuses ridicules] Uyr. Ahmed Vefik Paşa, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa
Molière, Jean Baptiste, 1871, Kadınlar Mektebi [L'école des femmes], Uyr. Ahmed Vefik Paşa hece vezniyle Bursa Vilayet Matbaası, Bursa

Molière, Jean Baptiste, 1871, Kocalar Mektebi [L'école des maris], Uyr. Ahmed Vefik Paşa, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa
Molière, Jean Baptiste, 1871, Merakî [Le Malade imaginaire], Uyr. Ahmed Vefik Paşa Bursa Vilayet Matbaası, Bursa
Molière, Jean Baptiste, 1871, Okumuşlar [Okumuş Kadınlar] [Les Femmes savantes], Uyr. Ahmed Vefik Paşa, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa
Molière, Jean Baptiste, 1871, Savruk [P'étourdi], Çev. Ahmed Vefik Paşa, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa
Molière, Jean Baptiste, 1871, Tabib-i Aşk [L'Amour médecin], Uyr. Ahmed Vefik Paşa, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa
Molière, Jean Baptiste, 1871, Tartüf [Tartuffe], Uyr. Ahmed Vefik Paşa, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa
Molière, Jean Baptiste, 1871, Adamcıl, Komedi 5 Fasil [Le Misanthrope] Uyr. Ahmed Vefik Paşa, İstanbul
Molière, Jean Baptiste, 1871, Dudu Kuşları [Les Precieuses ridicules] Uyr. Ahmed Vefik Paşa, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa
Molière, Jean Baptiste, 1871, Ayyar Hamza [Les Fourberies de Scapin], Uyr. Âli Şevki Bey Matbaası, İstanbul
Fenelon, 1871, Telemak "Küpiton Heykelinde", Çev. Nalyan İstanbul
Chateaubriand, François-René de, 1872, Atala, Çev. Rezaizade Mahmud Ekrem, Terakki Matbaası, İstanbul
..., 1872, Dehşetli Hata, çev. Giridli Mustafa Hulusi, İstanbul Zartaryan Fabrikası
G. P. Kontis, 1872, İraklis ve Olimpiyakos Agonas yahud Sıdk ı Hulus ve Muhabbeti Hakikî, Çev. Kandiyeli Mehmed Raşid, Camlı Han Matbaası, İstanbul

Scott, Walter, 1873, Mis Lusi yahud Lammermoor Nişanlısı Victor De Cange, Çev. Hamid, Zartanyan Matbaası, İstanbul
Molière, Jean Baptiste, 1873, Pinti Hamid, Uyr. Teodor Kasab, Çingiraklı Tatar Matbaası, İstanbul
..., İhtiyar Onbaşı, 1873, Çev. Şemseddin Sami, İstanbul Zartaryan Fabrikası
Aleksandros İstamatyadis, 1874, Hata-i Nisvan yahud Sakız Esirleri, Çev. Rifat Giridî (Giritli Rifat), İstanbul
Chislanzoni [Antonio Ghislanzoni], 1874, Ayda İsmiyle Yâd Olunan Operanın Tercümesi, Çev. Mehmed Yusuf, Şirket-i Sahafiye Matbaası İstanbul
Hugo, Victor, 1874, Habibe yahud Semahat-i Aşk, Çev. Ebüzziya Tevfik, Hayal Matbaası İstanbul
Hugo, Victor, 1874, Ancelo Mali Piyeri yahud Venedik Barbarı, Çev. Ahmed Bedreddin, Hayal Matbaası İstanbul
Hugo, Victor, 1874, Ernani (Harnani). Çev. Ahmed İ, İstanbul
Molière, Jean Baptiste, 1874, İşkilli Memo, Uyr. Teodor Kasab, Hayal Matbaası, İstanbul
Laleruh Carré, M., 1875, Lucas, H. Çev. Hasan Bedreddin - Mehmed Rifat Mudhik Opera Kırk Anbar Matbaası, İstanbul
Cremieux, Hector Jonathan, 1875, Orfe. Opera Bouffon 2 Fasil, 4 Perde Çev. Hasan Bedreddin, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul
Kleopatra de Girardin, 1875, Emil, Çev. Hasan Bedreddin - Mehmed Rifat Kırk Anbar Matbaası, İstanbul
Dumas, Alexandre, fils, 1875, Para Meselesi [La Question d'argent], Çev. Teodor Kasap, Hayal Matbaası İstanbul

Griboiédiv, Aleksandr Sergeyeviç, 1875, Kaba Bir Adam, İstanbul
M. Lucas, 1875, Laleruh Carré, H. Çev. Hasan Bedreddin - Mehmed Rifat, Kırk Anbar Matbaası İstanbul
Emil de Girardin, 1875, Kleopatra, Çev. Hasan Bedreddin - Mehmed Rifat, Kırk Anbar Matbaası İstanbul
Vanloo, Albert – Lothaire, 1875, Jirofle Girofle, Çev. Hasan Bedreddin - Mehmed Rifat İstanbul Kırk Anbar Matbaası
von Schiller, Johann Frederich, 1875, Hud'a ve Aşk Çev. Hasan Bedreddin ve Mehmed Rifat, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul
Jean François, 1876, Otello Ducis, (1733-1816) Çev. Hasan Bedreddin - Mehmed Rifat Kırk Anbar Matbaası, İstanbul
Dumas, Alexandre, 1876, Vicdan, Çev. Hasan Bedreddin - Mehmed Rifat Kırk Anbar Matbaası, İstanbul
Dumas, Alexandre Père, 1876, Antoni yahud İkmal-i Namus, Çev. Hasan Bedreddin - Mehmed Rifat, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul
Sedaine, Michel Jean, 1876, Karı İntikamı, Çev. Manastırlı Mehmed Rifat - Emin Eşref Kırk Anbar Matbaası, İstanbul

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 28/12/2017

Tez Başlığı / Konusu: TÜRK GAZETECİLİĞİNİN YENİ EDEBİYATIN DOĞUŞUNA ETKİSİ (1860-1876)

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 196 sayfalık kısmına ilişkin, 28/12/2017 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %6'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

28.12.2017
Atıf
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: NURTAÇ ERGÜN ATBAŞI
Öğrenci No: 1613981820
Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Programı: YENİ TÜRK EDEBİYATI
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Abide Doğan
PROF. DR. ABİDE DOĞAN

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE**

Date: 28/12/2017

Thesis Title / Topic: Influence of Turkish Journalism to Modern Turkish Literature

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 28/12/2017 for the total of 196 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 6 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

28.12.2017

Nurtaç

Date and Signature

Name Surname: NURTAÇ ERGÜN ATBAŞI

Student No: 16139811820

Department: Turkish Language and Literature

Program: Modern Turkish Literature

Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Abide Doğan
PROF. DR. ABİDE DOĞAN

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 28/12/2017

Tez Başlığı / Konusu: Türk Gazeteciliğinin Yeni Edebiyatın Doğuşuna Etkisi (1860-1876)

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

 28/12/2017

Adı Soyadı: NURTAÇ ERGÜN ATBAŞI

Öğrenci No: 1613981820

Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Programı: YENİ TÜRK EDEBİYATI

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

 PROF. DR. ABİDE DOĞAN

Telefon: 0-312-2976860

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY**

Date: 28/12/2017

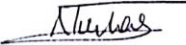
Thesis Title / Topic: Influence of Turkish Journalism to Modern Turkish Literature

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

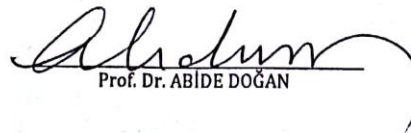
I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

28/12/2017

Name Surname: NURTAÇ ERGÜN ATBAŞI
Student No: 16139811820
Department: Turkish Language and Literature
Program: Modern Turkish Literature
Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. ABIDE DOĞAN